KNJIŽEVNE NOVINE

LIST ZA KNJIŽEVNOST, UMETNOST I DRUŠTVENA PITANJA

Godina X. Nova serija, br. 88-89 BEOGRAD, 27 MART 1959 Cena 50 din

Rodoljub ČOLAKOVIĆ

NAŠI UNIVERZITETI

Često se čuje reč, da su tamnice u staroj Jugoslaviji bile univerziteti za osuđene komuniste. To zvuči malo neobično, ali je tačno. One su doista bile univerziteti u najširem smislu reči — škole u kojima se učilo sve ono što je borcu zabranjeno, progonjene, revolucionarne partije bilo neophodno. To znači ne samo izučavanje teorije nego i učenje upornosti, snalažljivosti, dovitljivosti da se neprijatelj zavara, učenje taktici u osobenim uslovima klasne borbe, u kojima je trebalo biti krajnje elastičan i stalno budan da bi se moglo nositi s neprijateljem koji je daleko nadmoćniji, ali koji je ipak ranjiv i koga je moguće u određenoj situaciji i određenim sredstvima prinuditi na popuštanje, na uzmak.

Poznata je činjenica koliko je jugoslovenska buržoazija bila brutalna i prema takozvanim slobodnim ljudima; njena policija nije mnogo »brenovala« čak ni ona veoma okljaštrena građanska prava zapisana u ustavu i drugim zakonima. Može se misliti koliko ih je poštovala kad se radilo o ljudima koji su bili lišeni slobode, pa još takvim ljudima kao što su komunisti. Počevši od policiske istrage i suda do izdržavanja kazne — to je bio niz najgrubljih samovoljnih postupaka, a svaki zahtev da se poštuje čak i njihova jadna zakonitost nailazio je na cinično i podrugljivo keženje osornih pandura, uniformisanih i neuniformisanih, onih s fakultetom i onih nepismenih.

Sećam se kako je jedan radnik, osuđen kao komunist na dugogodišnju tamnicu, izazvao srdžbu i gnev jednog režimskog pandura s fakultetskom spremom. On je bio na položaju upravnika tamnice u Sr. Mitrovici, pravno obrazovan, da bi mogao, po slovu zakona, vršiti funkciju »popravljanja ljudi«. Taj radnik je tražio da se s njim postupa kao s političkim osuđenikom, što je i bio.

— Pih, ti si mi neki politički osuđenik, rekao je upravnik posprdno. Još smrdiš na ćiriš, a ovamo neki političar. Marš napolje!

Radnik se nije dao ni zbuniti ni uplašiti.

— Tražim da se sa mnom postupa kao s čovekom. To tražim i od vas.

— Šta-a-a, dreknuo je upravnik, ti ćeš mene učiti pameti. Daću ja tebi čoveka.

I skočio je iza stola i počeo kao mahnit da udara osuđenog komunistu.

Stoga, kad se kaže da su tamnice bile univerziteti, ne bi trebalo zaboraviti svu onu tešku borbu koju su komunisti morali voditi s reakcionarnim režimom nasilnika i ubica, čiji je verni pandur otslikan u gornjem neizmišljenom dialogu.

Ta borba je vođena za elementarna prava političkih osuđenika: za oslobođenje od prinudnog rada, za odvajanje političkih osuđenika u zasebna odeljenja s posebnim, liberalnijim režimom, kako je to zakon o izdržavanju kazne propisivao, za legalne knjige i časopise, čak za hartiju i mastilo itd. itd. U toj borbi mnogi su drugovi izgubili zdravlje, a neki i život, ali ona nije prestajala sve dok osuđeni komunisti nisu izvojevali bar snošljive uslove izdržavanja kazne u kojima se moglo učiti i spremati za pretstojeće bitke.

U toku svog tamnovanja učio sam na dva takva univerziteta: sremskomitrovačkom i mariborskom. Na oba sam morao polagati svojevrsni prijemni ispit: štrajk glađu, koji je prvi put trajao trinaest a drugi deset dana. Priznaću odmah: zbog onoga što sam na njima naučio vredelo je gladovati i duže. Vredelo je zato što se na njima moglo svakodnevno družiti s delima Marksa, Engelsa, Lenjina, Roze Luksemburg, što su na njima predavali takvi iskusni i prekaljeno profesionalni revolucionari kao što su Moša Pijade, Josip Broz, Radomir Vujović.

★

Pošto smo u trinaestodnevnom štrajku glađu u proleće 1927 godine, uz pomoć naše i strane napredne javnosti, izvojevali izvesna, iako ne sva, prava političkih osuđenika, našli smo se u političkom odeljenju sremskomitrovačke tamnice nas devetorica političkih osuđenika, od kojih su sedmorica bili komunisti. Bio je to kolektiv koji nije mogao da robija samo da izrobija, nego drukčije, sa određenim smislom, to jest radeći, učeći. To je pitanje postavio Moša Pijade, inicijator i rukovodilac tog štrajka, dva-tri dana posle dolaska u političko odeljenje, na prvom sastanku našeg kolektiva. Govorio je:

— Lepo je to, drugovi, što smo u štrajku pobedili i došli u zajedničku sobu, da je lepo, lepo je, ali sad valja organizovati život i raditi. Mi ovde ne možemo za pokret učiniti mnogo, ali nešto ipak možemo učiniti. Neki znamo jezike i možemo prevoditi, a svi možemo i moramo učiti političku ekonomiju, istoriju radničkog pokreta, pa i druge stvari, kako se budemo dogovorili. Svaki od nas treba da odavde izađe sa više znanja nego što je ušao, a koje ranije nije mogao da stekne iz raznih razloga. Da bismo to što uspešnije radili treba da utvrdimo vreme za rad, raspored časova za naše kružoke u kojima ćemo zajednički učiti, vreme i mesto za razgovor, pušenje i slično. Kad to utvrdimo, moramo biti disciplinovani i toga se svi bez izuzetka strogo pridržavati.

Od tih reči prešlo se odmah na delo. Nije išlo bez trenja i trzavica, jer se i u našem kolektivu našlo ljudi koji nisu hteli da sebi »od jedne robije prave dve«, to jest da rade po određenom planu. Ali sve su te teškoće savladane, i u našem kolektivu započeo je tako intenzivan rad koji nas je toliko zaokupio da smo gotovo prestali da svakodnevno računamo koliko nam je još ostalo dana, nedelja, meseci, godina do kraja robije.

I dotad ja sam na robiji ponešto učio, uglavnom strane jezike, i čitao manje-više bez nekog određenog plana i sistema. Ali sad je to bilo drukčije. Pomažući Moši na prevodu Kapitala prvi put sam se prihvatio posla koji je iziskivao upornost, solidnost i pedantnost. Radilo se o prevodu jednog od najvećih dela svetske nauke, dela pisanog jednim neobično konciznim ali i komplikovanim stilom. A cilj koji je Moša postavio bio je ambiciozan: dati prevod koji neće ničemu izneveriti duh originala, a dati ga u što je moguće lepšem, jedrijem srpskom jeziku. Osim toga, za mnoge Marksove izraze mi ili nismo imali gotove termine ili su oni bili, po našoj oceni, neadekvatni. Stoga je trebalo tražiti, kovati nove.

Pored rada na prevođenju Marksa (Kapital I i Beda filozofije), radili smo u tri kružoka: politička ekonomija, filozofija i novinarski tečaj. Političku ekonomiju izučavali smo po Kapitalu a filozofiju po Antidiringu. Iza naše sobe u kojoj smo spavali nalazila se umivaonica — nevelika betonirana prostorija u kojoj je bilo, njenom dužinom prema prozorima, uzidano betonsko korito s nekoliko česmi; prostor ispred korita (5—6 kvadratnih metara) bio je slobodan. Tu smo održavali naše kružoke. Od sanduka smo sklepali šamlice na kojima smo sedeli ukrug, a betonski patos između nas služio je kao tabla, na kojoj smo kredom pisali ne samo formule, nego pokušavali da svaku zapetljanu stvar grafički prikažemo. Time nas je Moša sve zarazio, jer on je, kao slikar, hteo sve da nacrta. (Sećam se kako je, mnogo docnije, u partizanima, hteo čak da jednu melodiju, pošto nije znao obične note, na svoj način grafički prikaže.

Mnogo sam časova proveo u toj predavaonici; bilo je u njoj žustrih objašnjenja, žestoke prepirke, prosto robijaškog pregonjenja, pa i svađe, ali dosade nije bilo nikad. Ali je bilo — i šale i smeha, i onog divnog intelektualnog zadovoljstva kad se neki tvrd orah ipak slomije i dođe do jezgra Marksove ili Engelsove misli.

U našim kružocima radilo se solidno. Nama nije bilo stalo da što pre »predemo« Kapital — a bilo je u početku kod pojedinaca takvih tendencija. Nama je bilo stalo da učimo marksizam, da osvajamo i usvajamo ono što smo smatrali osnovom svoje političke aktivnosti. Niko od nas nije bio potkovan u marksizmu; svaki je znao ponešto bilo iz knjiga, bilo iz prakse, ali to nije bilo ni mnogo duboko ni solidno. Zbog toga smo sad preduzeli da učimo što je moguće solidnije, trudeći se da naučimo ne samo kategorije Marksova Kapitala i društvene odnose koji se iza njih kriju nego i metod Marksov, njegov način prilaženja problemima, prodiranja u njihovu društvenu suštinu i utvrdivanja zakonitosti koja njima vlada.

Sećam se kako smo se znali vraćati sa sredine Kapitala natrag, na njegove prve glave jer smo, radeći, bili utvrdili da neke osnovne probleme nismo pravilno razumeli. Šta je to oblik vrednosti? — o tome smo sporili danima, ubeđivali se do promuklosti, ali nismo hteli da preskočimo preko pitanja koja nam do kraja nisu bila jasna.

Nikad u svom životu nisam tako solidno izučavao neku knjigu kao tada prvi tom Kapitala na sremskomitrovačkom univerzitetu.

Moša je kao iskusan novinar cenio značaj pisane reči u našoj borbi i hteo je da nas nekolicinu, za koje je smatrao da imamo »štofa« za novinara, uvede u taj posao. U tom cilju mi smo organizovali novinarski tečaj, na kome je Moša bio nastavnik. Na njemu smo učili kako se list slaže i prelama, kako se vrši korektura, i ostale tehničke poslove, za koje je on smatrao da ih dobar proleterski novinar mora poznavati. Ali najvažnije u tom tečaju bilo je čitanje i analiza članaka koje smo pisali na određene teme. Nisu to bile izmišljene teme, nego polemika protiv autora koji su svoje članke objavljivali u onim časopisima koje smo mogli primati (Bankarstvo, Srpski književni glasnik, Trgovinski pregled itd.). Po običaju, mi smo za vreme odmora pričali šta je ko čitao, kritikovali stavove pojedinih pisaca, a Moša bi odmah davao zadatak:

— Lepo ti to meni napiši, pa ćemo onda zajednički pretresti u kružoku.

I tako smo pisali članke koje bismo u kružoku čitali i analizirali. Moša je bio strog sudija, ali je isto tako znao da ohrabri i da pouči. Učili smo se ne samo da pišemo članke, da kratko, jasno, jednostavnim jezikom kažemo svoju misao, nego vodili diskusiju o nizu problema naše partiske politike.

Povodom jednog članka o federaciji, Moša nam je održao nekoliko predavanja o borbi naše Partije za pravilan stav u nacionalnom pitanju. Tako smo postepeno, učeći se novinarstvu, naučili mnogo iz one teške i značajne borbe koja je vođena u našoj Partiji o bitnim pitanjima njene taktike i strategije.

Dobar deo moje partiske aktivnosti sastojao se iz pisanja članaka i držanja predavanja. Osnovna znanja kako se to radi, kao i izvesnu praksu, stekao sam na tim našim univerzitetima Prve svoje članke pisao sam u Sremskoj Mitrovici, kao što sam prve svoje referate o političkoj situaciji i predavanja o određenoj temi držao na našem mariborskom univerzitetu, na kome je svaki od nas, po svom vlastitom izboru, morao da drži predavanja iz one oblasti koju je izučavao.

Nije bilo lako uvek doći do knjiga; morali smo mnoge tekstove prepisivati svak sebi, ponekad i po nekoliko puta, kriti to od stražara i tamničke uprave, kamuflirati marksističke knjige drugim koricama, praviti razna skloništa itd. itd.

Ponekad bi nam propadali materijali i knjige, pa se onda opet počinjalo iznova. To je bio sastavni deo naše borbe, i to nije obeshrabrivalo ljude koji su znali da samo savlađujući takve teškoće mogu i za tamničkom rešetkom učiniti nešto za stvar svoje klase i svoje Partije.

Takav rad nije samo ideološki izgrađivao ljude, činio ih obrazovanijim, i politički zrelijim borcima, nego je istovremeno bio nepresušni izvor moralne snage osuđenih komunista. U neku ruku oni su tako od tamnice napravili borbeno poprište svoje vrste, nisu dozvolili klasnom neprijatelju da ih izoluje od njihove matice, da ih osami i slomi jednog po jednog. Naprotiv, kroz takav rad, kao i kroz borbu za uslove za takav rad, oni su, iako odvojeni tamničkim zidom i rešetkama, stalno bili u živoj vezi sa svojom klasom, s njenom borbom, osećali se stalno borcima koji će sutra, u novim uslovima, u prvi borbeni stroj.

I zato, iako malo neobično zvuči, tamnice stare Jugoslavije bile su za osuđene komuniste univerziteti koji su u borbi naše Partije, u formiranju njenog kadra odigrali značajnu ulogu.

Mart, 1959.

U OVOM BROJU:

RODOLJUB ČOLAKOVIĆ: Naši univerziteti

★

VELIBOR GLIGORIĆ: Jovan Popović

★

ERIH KOŠ: Sećanja na susrete s Mošom Pijade

★

TANASIJE MLADENOVIĆ: Đorđe Jovanović — borbeni i objektivni kritičar

★

BRATKO KREFT: Zapisi i sećanja

★

JARA RIBNIKAR: Kuća u Botićevoj ulici

★

GLASOVI ZA SLOBODU — intelektualci između dva rata u borbi za građanske i lične slobode

★

O MOGUĆNOSTIMA I O USLOVIMA — odlomci iz kritičke proze pisaca-boraca i revolucionara: Veselina Masleše, Stevana Galogaže, Augusta Cesarca, Ognjena Price, Koste Racina, Ivana Gorana Kovačića, Jovana Kršića, Đorđa Jovanovića, Otokara Keršovanija, Jovana Popovića, Miloša Savkovića

★

RAZGOVORI O MEĐUNARODNIM KNJIŽEVNIM PRILIKAMA — govore: Oto Bihalji-Merin, Dušan Matić, Mihailo Lalić, Tanasije Mladenović, Dušan Kostić

★

RADIVOJE PEŠIĆ: Herojska smrt pesnika Koleta Nedelkovskog

★

BRANKO MILJKOVIĆ: Politička pesma danas

★

PANORAMA MEĐURATNE SOCIJALNE POEZIJE

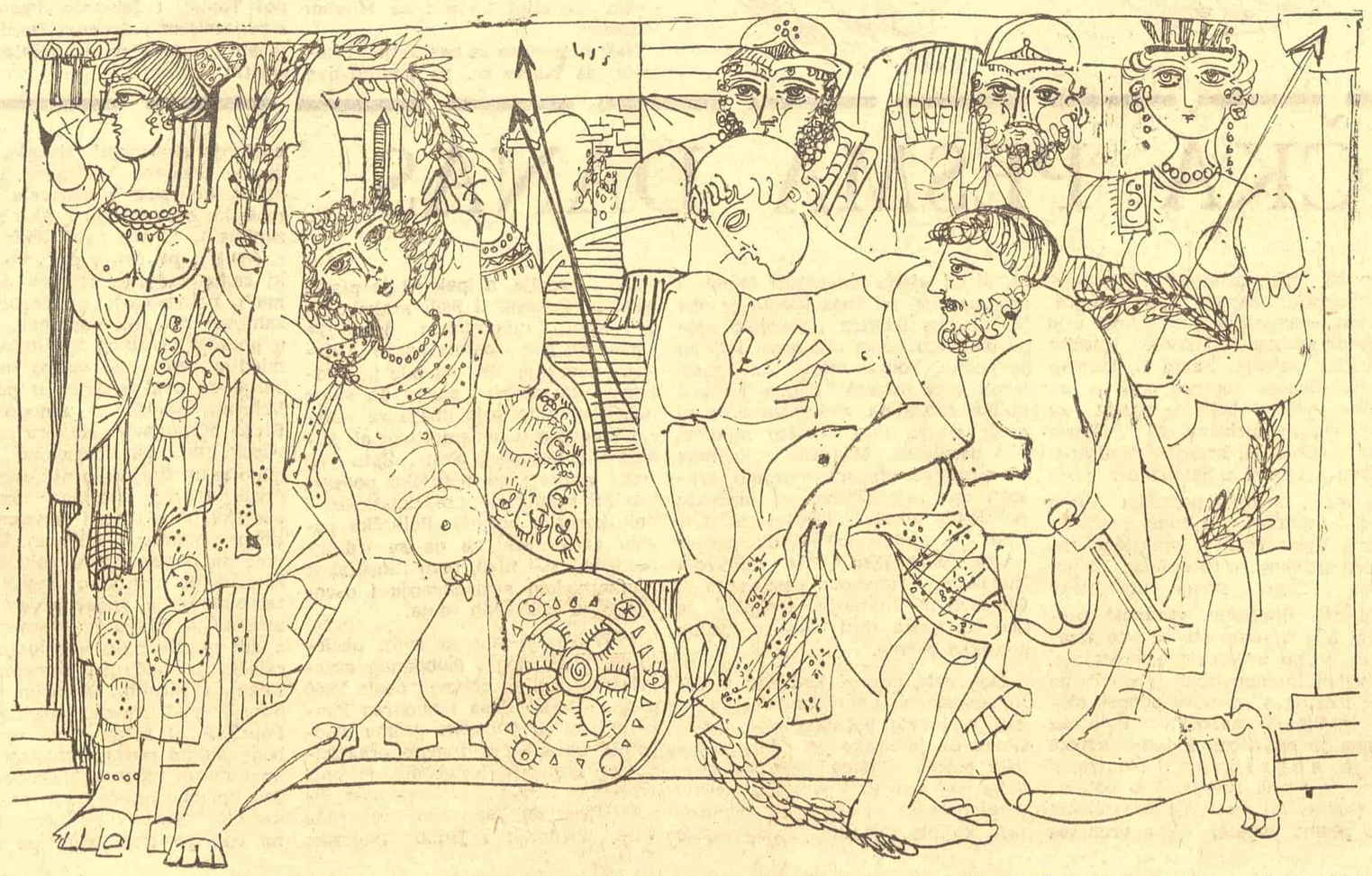

CRTEŽI I VINJETE U OVOME BROJU: LAZE VOZAREVIĆA I SLAVOLJUBA BOGOJEVIĆA

Ivan Goran Kovačić

Mračno doba

U tuđem kraju tuđe planine,
U tuđem polju tuđa mi žita,
i tuđe ptice, tuđe daljine —
I vječno žedan pijem iz sita.

Mračno je sunce, preduge noći,
I nigdje ne sjaš, moja zvijezdo -
moram se vratit: u šume poći,
Gdje srce stane u svako gnijezdo.

Na bistrom slapu oprat ću tijelo,
Nakvasit usta suha od žeđi,
Studenom vodom otrti čelo,
I bit ću kašto bijehu pređi.
Mračno me doba zagušit ne će,
Srkat ću smolu, jesti ću cvijeće!

ЈУГОСЛОВЕНСКИ ЛЕКСИКОГРАФСКИ ЗАВОД БЕОГРАД

BORBENI I OBJEKTIVNI KRITIČAR

Đorđe Jovanović, književnik, publicist i revolucionar

U snažnoj i večito aktivnoj figuri Đorđa Jovanovića bilo je uvek nečega humornog. Njegove dobroćudne i pomalo žmirkave kestenjaste oči gledale su na ovaj svet stalno kroz prizmu smeha i potsmeha, i upravo u ravnoteži — u skladu, koju je on znao vrlo vešto da nađe i pronađe za ove dve kategorije filozofsko-književnog karaktera — i leži, bar za mene, objašnjenje čudesnog šarma koji je, i kao čovek i kao pisac, u velikoj meri posedovao.

Beskrajno topao, i mek, i nežan, ali iznad svega i objektivan kadgod se radilo makar i o samim nagoveštajima novoga, on je za konzervativno i nazadno imao isključivo oporu polemičku reč i otrov i žuč ubojite i duhovite ironije. Niko u redovima naprednih književnika između dva rata, osim Krleže u polemikama s klerikalcima, nije tako superiorno znao da nađe pravi ton i pravu meru u tako čestim „razgovorima" s protivnicima progresa i revolucije u oblasti kulture, kao što je to znao i umeo Đorđe Jovanović.

Njegova reagovanja na mnogobrojne kulturno-političke događaje i zbivanja bila su i brza, i jezgrovita, i efikasna, i uvek na visokom nivou. Trebalo je imati i mnogo spreme, i hrabrosti, i lične i političke snalažljivosti, pa se snaći u najkomplikovanijim i najzamršenijim problemima u tom burnom vremenu, koje kao da je zahtevalo da mu se čovek sasvim posveti, ali ne i podredi ako makar i malo želi da se ubroji u ljude od akcije a ne u proste i pasivne posmatrače.

I upravo takav čovek je bio Đorđe Jovanović. Ovaj čistokrvni epikurejac u mnogim oblastima onoga što se obično naziva ličnim i intimnim u životu, nije ni u kom pogledu, poput druge svoje balkanske intelektualne sabraće, spadao u lenjivce duha. Naprotiv. Njegova je aktivnost na planu književnosti, i posebno na planu književne kritike, polemike i esejistike, bila za naše prilike začuđujuća i neuobičajeno plodna i raznovrsna. U tom pogledu Đorđe Jovanović je, kao retko ko u predratnoj mladoj generaciji, bio intelektualac evropskog ranga i evropskih radnih navika. Brzopisac i lakopisac (kao da ga i danas gledam i vidim za njegovom pisaćom mašinom na kojoj je direktno pisao svoje članke!), on nikada nije bio improvizator niti se lako podavao čarobnoj moći improvizacije i improvizovane reči koja često može lepo da zazvuči, ali i ništa da ne znači...

Improvizator on nije mogao da bude već i stoga što je, u skladu sa ozbiljnim zahtevima koje je predratno i međuratno vreme postavljalo pred književnost i književnike, više nego studiozno prilazio svom poslu i svemu što se od njega tražilo i očekivalo. No, to su, ako bih smeo tako da kažem, objektivni razlozi njegove averzije i njegovog odbojnog stava prema svemu što je u literaturi i umetnosti bilo improvizovano. Subjektivni razlog leži u samoj ličnosti Đorđa Jovanovića. U njegovom kultu prema radu, u njegovoj vernosti i predanosti idealu književnika koji svesno zna k a k o treba pisati i z a k o g a treba pisati. Konačno, u njegovoj svestranoj kulturi i stalnom nastojanju da se na postignutom ne zastane, što je takođe isključivalo svaku mogućnost površnog prilaženja književnoj delatnosti.

U njemu, u Đorđu Jovanoviću, bila je sjedinjena prefinjena francuska kultura i francuski duh s dorćolskim duhom i temperamentom, stara i solidna kulturna baština s novim i svežim nagoveštajima jedne još sirove ali i neiživljene nacije. Pa i sam njegov stil i jezik, stil i jezik njegovih članaka, eseja i polemika, govori rečito u prilog ove teze. Pogledajte pažljivo fakturu njegove rečenice, kartezijanski dosledni redosled njegovih misli, igru njegovog humora i njegove ironije, polemičke duhovite obrte i domanovićevsku žaoku njegove satire. U tom stilu i jeziku sjedinjena su i spojena najbolja svojstva onoga što je Evropi i svetu dala francuska književnost i filozofija s najlepšim tradicijama klasične srpske proze i publicistike devetnaestog i prve decenije dvadesetog veka.

Izvrstan poznavalac srpske nacionalne istorije, a isto tako i književnosti i publicistike prošloga stoleća, Đorđe Jovanović je bio jedan od onih retkih pisaca-marksista koji su znali i umeli da obilju činjenica, koje je dugogodišnje istorisko iskustvo nudilo i književnosti i politici, dadu istinski i pravi pečat dijalektičko-materijalističkog tumačenja. Pa ako se, tu i tamo, i nađu u tim tekstovima izvesne jednostranosti i krutosti u shvatanjima, onda su to jednostranosti i krutosti vremena, a ne pisca koji je pisanje oštro i precizno odvajao i od običnog kruhoborstva i od praznog i varljivog estetiziranja, te je i svoju ličnost i svoje pero stavljao svesno u službu viših idejnih ciljeva jedne nadasve velike revolucionarne borbe. I možda nijedna druga reč ne bi tako lepo pristajala uz ime ovog, za nas, prerano izgubljenog književnika i publiciste kao reč-borac.

Jer, bilo da je pisao o velikanima naše prošlosti (Dositeju, Proti Mateji, Lazi K. Lazareviću, Radoju Domanoviću, Svetoliku Rankoviću, Skerliću ili Disu), braneći demokratsku suštinu njihovih ideja i njihovog dela od najezde mraka, bilo da je polemisao s pretstavnicima desne orijentacije u našoj predratnoj literaturi, Đorđe Jovanović je pisanoj reči prilazio bez lažnih fetišističkih predrasuda pisaca iz kule od slonovače. Za pisca njegove vrste i njegovog kova podjednako je bilo važno i pisanje pesme, romana ili eseja, kao i pisanje proglasa ili letka. I kada je, baš zbog proglasa i letaka i ilegalnog komunističkog rada, dopao 1933 godine tamnice i mitrovačke robije, on je bio jedan od onih retkih mladih književnika, i to još iz nadrealističke grupe, koji je robijanje prihvatio kao školu marksizma-lenjinizma i, dosledno tome, najradikalnije raskrstio sa svim ostacima ranijih i estetskih i političkih shvatanja.

Takvog Đorđa Jovanovića, ili, kako su ga drugovi među sobom zvali, po nadimku iz detinjstva, Đoku „Jarca", upoznao sam prvi put lično — neposredno po njegovom izlasku s robije 1936 godine. U stanu njegove majke i tetke „Nune", sa kojima je živeo u zajednici sve do rata, često su se u to vreme skupljali mladi ljudi, radnici i intelektualci podjednako. Đoka je bio nekonvencionalan čovek, sa svakim je znao i umeo da pronađe kontakt, prisan, topao i ljudski odnos, i valjda najviše zato su ga ljudi tako i voleli. Iz njegove krupne i visoke pojava zračila je neobična energija i vitalnost. I kada, sada, prebirem svoja sećanja na njega, i, naročito, na prve susrete s njim, nekako mi se za njegovu ličnost vezuje pre svega taj vitalan, ako se tako može reći, stav prema svim manifestacijama ljudskog života. Ništa što je ljudsko — kako je to jednom prilikom rekao Marks za sebe — nije mu bilo strano. I kao što je neumornim radom i pisanjem otimao od života njegove duhovne, spiritualne vrednosti i lepote, isto tako se nije odricao ni onih svakodnevnih njegovih lepotâ.

Bio je uživač, gurman života u najboljem smislu te reči. Radi toga je, a i zbog naših tadašnjih često vrlo asketskih shvatanja o ličnom životu, s dobroćudnim humorom, i pomalo kao pravdajući se, govorio: „Gurman je socijalno biće, žderonja je antisocijalan tip".

Jer, ako to ne bi bilo tako, kud bi se prelila velika duhovna i fizička snaga koja je ležala u njemu?

Kao da je slutio da mu ne preostaje mnogo godina, u svim pravcima se razrastavao, tako reći pred našim očima. I kad već govorim o toj 1936. godini, pomenuću još jedan naš susret koji je usledio odmah posle našeg poznanstva.

Trebalo je da prenesem neku konspirativnu poruku nepoznatom drugu, s kojim mi je, u određeni čas, bio zakazan sastanak u ulici Strahinjića Bana. Lozinka je, otprilike, bila u tome da ja zapitam za neku od ulica iz centra grada, a on da mi, recimo, odgovori da se nalazi na Zvezdari, ili tako nešto apsurdno. Znak raspoznavanja je bio: crvena maramica u ruci nepoznatog druga.

Određenog sata našao sam se u ulici Strahinjića Bana i, odmah posle prvih koraka, vidim Đoku kako gužva neku crvenu maramicu i kako, usplahireno i sa ogromnom koncentracijom pažnje, šeta duž trotoara. Pogledam levo, pogledam desno, ima li koga drugog — jer sam svestan da drug koji me šalje vrlo dobro zna da smo Đoka i ja već dobri znanci, — ali nikoga ni od korova. U tom me i Đorđe vide i nekako u isti mah povikasmo: „Pa to si ti taj Nepoznati?" Nasmejasmo se od sveg srca i apsurdna lozinka — ode u vodu. Posle mi je pričao da je sličan doživljaj imao i sa Mitrom Mitrović.

Naši susreti su se nastavljali i kasnije, da bismo se, na godinu-dve pred sam rat (ili, da budem precizniji, negde od početka 1938.) našli na zajedničkom poslu u „Ošišanom ježu", on kao „legalan" saradnik, a ja kao „Crnac" pod tuđim imenom. Rukopise je tada za „Jež" čitao književnik Milan Đoković, a pored Đoke, mene i još nekih drugova, jedan od najaktivnijih saradnika bio je i novinar Joca Jovanović iz „Pravde" (streljan 1941 u selu Skeli). To je bilo, otprilike, komunističko „jezgro" koje je pokušavalo, a u mnogome i uspelo, da na stranicama ovog humorističkog lista sprovede oštru kritiku nenarodnih režima. Dešavalo se da ponekad — na primer neke vanredne „prvoaprilske" brojeve sa aprilskim šalama — ispunimo samo nas nekolicina — u društvu s karikaturistima, razume se.

Kad je rat započeo, iako sam ja bio u Pomoravlju i jednom delu Šumadije (u Drugom šumadiskom odredu), a Đorđe Jovanović u okolini Beograda, odmah sam nekako saznao da je on politički komesar Kosmajskog odreda. A posle povlačenja iz Srbije preko Zlatibora u Sandžak i gubitka slobodne ušičke teritorije, sreli smo se u Novoj Varoši. Po odluci Vrhovnog Štaba, Kosmajski odred je, nakon kraćeg oporavka, trebalo da se vrati natrag na svoj teren, u porobljenu i okupiranu Srbiju. Na čelu dugačke kolone, visok i još nekako viši zbog šubare koju je imao na glavi, s lulom u zubima i velikom toljagom u ruci pomoću koje se poštapao (imao je tada neku povredu na nozi), Djoka mi je pružio ruku i polušaljivo-poluozbiljno rekao: „Ne ličim li ti na hadžiju?" I njegove večito i pomalo podrugljivo nasmešene oči odlutale su u snežne i plavkaste planine. Sa one strane zaleđenog Uvca.

Ni slutio nisam da će to biti i naš poslednji susret i naše poslednje viđenje. I da će taj hadžiluk u Srbiju biti tako bolan i tako krvav.

Poginuo je s jeseni 1943 godine, negde u vreme posle propasti Pete neprijateljske ofanzive, u neposrednoj blizini Beograda. Ubila ga je nedićevska zaseda u trenutku kad se s grupom boraca svog odreda spuštao u selo da održi politički zbor.

Kad sam se, posle skoro tri pune godine od pada Užica, vratio u Srbiju s delovima naših jedinica, koje su se za sve to vreme borile u proleterskim brigadama po Bosni, Crnoj Gori i Dalmaciji, u oslobođenoj Toplici i Jablanici imao sam s prijateljem i drugom Đorđem još jedan i ovoga puta, nažalost, posmrtni susret.

Do ruku mi je došao jedan od brojeva ilegalnog lista „Glas" s člankom Đorđa Jovanovića koji je imao duhovit i ironičan naslov „Štuka-kultura", a bio posvećen nedostojnom držanju čitavog niza srpskih intelektualaca pod okupacijom. S jetkom ironijom on je izvrgao ruglu žalosnu kulturu kukavica i slabića koji su smatrali da nije bogzna kako veliki greh da, u crno zavijenoj zemlji, budu pasivni posmatrači borbe, ili čak, i da objavljuju svoje kukavne književne radove u listovima okupatorske nedićevske agenture.

Kao da sam, opet, — i preko tada još svežeg i neobraslog groba — čuo dobropoznati mi glas Đorđa Jovanovića, vrsnog književnog kritičara i publiciste, izvanrednog druga i prijatelja, i hrabrog borca i revolucionara.

Tanasije MLADENOVIĆ

Ivo ANDRIĆ

CRVENI LISTOVI

Ma koliko da sam svijetom hodio i gdje god sam došao udario je moj štap o kamenu cestu i pogled moj o bogatašku kuću i misao moja o tvrdo srce.

Na pogled vašeg oholog, okrutnog bogatstva ispunila mi je dušu isprva gorčina i strah, a kasnije bijes i mržnja, jer ja sam osjetio kolika je sramota biti čovjek i video da je lice zemlje ruglo u svemiru.

Tada sam ostavio ljude, braću po liku a krvnike po svemu drugom i otišao sam u samoću stablima koja rastu u veličanstvenoj ljepoti, bez rugobe ljudskog lica i ljudske misli. I tu je u moju dušu ušao mir i velika potreba da vam kažem svoju ljubav, svoje ogorčenje, svoj prezir i — svoju nadu.

Lijepo ste podijelili svijet:

Sve je za vas, za vašu djecu, za djecu vaše djece i za vaše sluge.

Dobro ste podijelili svijet:

Sve što je svijetla i ljepote uzeli ste sebi, a sve što je mraka i tegobe ostavili ste nama, pa sad se svi rađamo sa jasno i neumoljivo predodređenim sudbinama, vi sa svijetlim a mi sa tamnim. Priroda sa suncem, morem, glečerima i ružama služi kao šareni ćilim za vas i vašu djecu. Religije, umjetnosti, znanosti, izumi i otkrića zato su tu da vaš život čine bogatijim, ljepšim i lakšim, i sama ljubav i dobrota samo su nakit u vašoj velikoj riznici koja se zove svijet. A nama, nama je dan sav teret života, sve što je teško, oskudno i tamno. Ni sunce, ni mjesec nisu jednako naši kao vaši, jer naši prozori ne gledaju ni na istok ni na zapad nego u prazninu susjedskih prozora beznadnih kao što su i naši. Dok se preljeva zemlja mjesečinom mi spavamo snom umornih ljudi i dok se rumene jutra mi gledamo samo svoje ruke koje, još od sinoć umorne, započinju rad.

Koja je to umjetnost za nas siromahe? Šta su nama donijele znanosti? Nama je suđena po bogataškom srcu neukost, sirotinja i jad. Mi nemamo dijela u svem bogatstvu i ljepoti svijeta, jer ste vi položili ruku na sve i zatvorili nam vrata i ostavili nas u mraku.

Dobro ste podijelili svijet! — Ali vaša podjela je samo grozna ali ne i vječna. Sazreće gnjev naš i biće vrelo ljeto i trpko voće: djeca vaša će se stiditi svoga imena i odricati bogatstva jer će im ono biti na teret i propast.

Već se primiče dan kad ćemo posve oboriti pregrade između ljudi i s prezirom odbaciti sve „ideje" i „principe" što su ih bogati i njihove sluge bacili među nas siromahe, kao što se iz saona, koje progone vukovi, baca slamom ispunjena lutka. Već se primiče dan kad se svijet ne će dijeliti na vjere i uvjerenja, nego kad će sva zemlja biti podijeljena u dva tabora: u siromahe i bogate, a to će biti i posljednja ura ove velike sramote koja se zove bogatstvo, jer nas siromaha ima toliko da bismo, kad bi svaki od nas digao desnu ruku, zasjenili ne samo sjaj vašeg bogatstva nego i samo sunce. A dotle, siromasi, trpite i snosite, jer što je veće poniženje naše to je izbavljenje bliže, brže će se prepuniti mjera i nabujaće bol naš kao bujica kojoj niko neće moći odoljeti.

(1919)

Miroslav KRLEŽA

Pjesma čovjeka bez posla

Ogromna pitanja teku oko mene danas ko mutne
jesenje vode, ko maglena blatna jutra,
i ja se rastačem danas po ulicama sivim
i tako ko poplava tečem, protičem i pjevam
o sebi danas, ko voda što teče slijepa u koritu
blatnom, ogromna, opasna, tamna.

Kroz gradove tečem, kroz daljine, i nosim sebe u sebi
i valjam krvave slutnje,
snove ko stare krpe, nebosklone prazne, trule pokojne laži,
ko dvopapkar žvačem vrijeme na svom vlastitom grobu
i tečem tako po zakonu svoje krvi po praznini
njedrima svojim kao pod maglenim nebom,
ponirem, rujem, tonem, promičem, valjam se,
pjevam: i smolavo, gusto, crno, ko usirena krv.

Utiču u mene snage iz starih ranjavih rana
i tako lopte pitanja danas ko poplave, strava i tmina;
nabrekli stihovi šume, krvavo šume ko pijani kucaj,
bila, glavobolna zvonjava mozga i pasji prebiti jauk.

Prolazim tako pod odsjajima blijedim plinskih svjetiljaka
i ulice mračne punim ko kovčege pogrebne prazne
kretnjama svojim, disanjem svojim i sjenom svog febrilnog lika
i tako svjetlucam jadno fosforom pogleda nijemog
ko ranjena riba u tmini mračnog dna,
a sve je mutno ko staklo sklopljena okna i sve je prazno
ko ulica mrtvoga grada
i sve je tvrdo ko tuđa, zabita vrata i crno ko četiri poslednje daske.

NAPOMENA

UZ PESME OBJAVLJENE U OVOM BROJU »KNJIŽEVNIH NOVINA«

Pesme koje se objavljuju u ovome broju »Književnih novina« pisane su i objavljene u vremenu između dva rata. Tako, na izvestan način, njihovo objavljivanje sada i ovde može da se protumači, i shvati, kao pokušaj da se načini jedna panorama međuratne angažovane poezije, i to, razume se, panorama skučena i uslovljena mnogim objektivnim nemogućnostima (prevashodno tehničkim).

U početku, kada se radala ideja o jednom ovakvom izboru, trebalo je da odabrane pesme, između ostalog, posluže kao ilustracija poetskih potencija i društvene angažovanosti takozvane socijalne poezije. Docnije je takva orijentacija nešto izmenjena, s namerom da pesme omoguće delimičan uvid u pesničko stvaranje između dva rata, inspirisano društvenom aktivnošću i socijalnim motivima. Tako je stvorena ova panorama poezije.

Izbor nije vršila redakcija »Književnih novina«. Po svojim afinitetima i merilima, nastojao sam da pronađem po jednu pesmu izvesnog broja naših pesnika, tako da se izbor objavljuje u mojoj redakciji i pod mojim imenom.

Predrag PALAVESTRA

POLITIČKA PESMA DANAS

Tamo gde se politika oglašava humanošću i brigom za svet i ljude, gde se ona bori za ravnopravnost i ljubav među narodima, treba i mora da se rodi politička pesma. Ona se tu pre svega javlja kao jedan vid ukinute rodoljubive poezije jače idejno osmišljene i usmerene, što je spasava od afektivnosti, patetičnosti, kao i od toga da deluje propagandno ukoliko joj je sadržaj čisto politički. Jer: poezija ne može propagirati ništa drugo do samu sebe; ona može samo pesnički izražavati političke ideje. Još je Aristotel odredio čovekovu društvenu suštinu kao političku. Ali nikada politika nije bila tako tesno povezana sa čovekovom sudbinom kao danas. U poeziji treba umeti na odgovarajući način p r e p e v a t i i p r e v e s t i političku ideju tj. pretočiti je u misao i večitu pesničku istinu. A to se ne može učiniti sa svim političkim idejama, već samo sa onim koje su izraz progresivnih opštečovečanskih namera i postignuća. U eksploatatorskim sistemima nije moguća umetnička istinski ljudska politička poezija. Samo u jednom socijalističkom poretku gde su osnovni principi politike vezani za čovekovu perspektivu, za njegove misli i osećanja, hranjeni ljudskom nadom i verom u budućnost, poezija može usvojiti političku ideju za svoj sadržaj. Pri tome politička pesma mora imati i praktičnu (ne prakticističku), i filozofsku, ali pre svega i iznad svega umetničku vrednost. Praktična vrednost njena bi bila u tome što se ona zalaže za jedno progresivno shvatanje, za jedan humanistički pogled na svet i društvo, za nove odnose među ljudima i narodima. Politička pesma je praktična u tome smislu što je a n g a ž o v a n a iznutra. U tome je njena suština kao političke pesme, ali ne i njena vrednost kao pesme uopšte. Njena vrednost zavisi od njene umetničke forme i organizacije, od toga koliko je ona hermetička iznutra tj. koliko može da traje izvan okolnosti koje su je rodile, koliko može da znači izvan sebe ostavši trajna u sebi, koliko može da znači iza i izvan svoje istine. Ona nipošto ne sme biti parolaška. Međutim „iz toga ne proističe da mi moramo prestati da razmišljamo o značenju političkih parola", kako kaže Lenjin. Ne parole, gole i okamenjene, ali razmišljanje o njihovom ljudskom, istoriskom, pesničkom i filozofskom značenju, svakako je ono što može biti osnova jedne političke pesme.

Dok neki pesnici kod nas neguju povremeno političku poeziju, jedan veći broj pesnika misli poput Getea da je svaka politička pesma loša pesma. Razlog je tome svakako taj što su političku pesmu netalentovani pesnici, ili talentovani kojima nije dublje odgovarala ovakva poezija, a ipak su je pisali, iskompromitovali i lišili svake draži i lepote umetničkog dela. Te pesme su bile i ostale parodije vlastitih sadržaja; one su bile bez potrebne umetničke snage da svoje političke ideje koje imaju za sadržaj pretvore u nenametljive ali sugestivne pesničke istine. Zato ne treba zazirati od političke poezije, već od vulgarno prakticističke i politikantske poezije. Politička pesma danas zahteva da se izdigne na jedan viši nivo, nivo filozofskog i umetničkog sagledavanja i osvetljavanja političkih ideja.

Političku pesmu sa svim obeležjima modernog i slobodnog stvaralaštva prvi su obnovili posle 1950 godine Vasko Popa i Miodrag Pavlović. Oni su političku pesmu oslobomili ograničene dnevno prakticističke intencije, oslobodili je poltronerije i vratili joj nevinost čistog ljudskog kazivanja koje rađa vera, ubeđenje i jedno istorisko osećanje stvarnosti. Nekako u isto vreme Gordana Todorović je kao retko koji pesnik uspevala da sociološku opservaciju („Ako to koga zanima"), ili niz političkih ideja („Život"), pa čak i dnevno-politički zanos („Svima radnim deonicama"), na visokoj temperaturi koju zahteva izražajni postupak, pretoči u poeziju zavidnog kvaliteta. Među mlađim pesnicima veliko interesovanje za ovakvu poeziju pokazuju Milovan Danojlić i mnogo češće Blažo Šćepanović. Ne praveći nove parole, niti parafrazirajući stare, nego razmišljajući o njihovom značenju, tražeći u njima prvobitnu poetsku, emotivnu i misaonu političku vrednost, Milovan Danojlić ume da napiše dobru političku pesmu, kada političku angažovanost transponuje u angažovanost čisto umetničku. Blažo Šćepanović, najmlađi pesnik naše Revolucije, stvaralački je opčinjen temama političkim i ratnim. Međutim on odbacuje tendencioznu angažovanost. Politička ili ratna tema treba da bude jedino poetski angažovana tj. angažovana iznutra. Malo čemu pevao njegove pesme su u poslednjoj instanci ratne i političke (naravno više po temi nego po delovanju). Uspeh njegove poezije je u tome što ona izražajnim modernosimboličkim posredovanjem prevazilazi mogućnosti svoga sadržaja. Ovaj pesnik je najsnažnije osetio ono opšte, sudbinsko i mitsko što se krije iza konkretnih političko-istoriskih dešavanja.

Važnost političke poezije u našoj literaturi bi bila u tome što bi ona mogla da nadoknadi, nadomesti socijalnu i rodoljubivu liriku. Mogućnosti za socijalnu poeziju u sadašnjem društvu su ukinute, time što su ukinute antagonističke klase i interesi. Rodoljubivu pak poeziju jedva da je moguće danas zamisliti u doslovnom značenju njene reči. Osim toga politička pesma bi mogla i morala, s obzirom na svojstva koja bi imala, da prokrči put od refleksivne poezije koju mi imamo ka nekakvoj misaonoj marksističkoj poeziji koje još nema. Razume se da nije reč ni o kakvom preimućstvu jedne poezije nad drugom. Radi se samo o tome, da treba češće i ozbiljnije posvećivati pažnju i poeziji društveno politički angažovanoj.

Branko MILJKOVIĆ

GLASOVI ZA SLOBODU

INTELEKTUALCI EVROPE Č TAOCIMA JUGOSLAVIJE

Knjiga je opšte dobro svih ljudi. Preko granica jednog jezika ona prenosi misli i ideje kroz vreme i prostor. Ona nas uči rukovanju mehanizmom razvitka. Ali kako je teško doći do dobre knjige! Visoka cena i neznanje vrednosti sadržaja u masovnim izdanjima, stvaranim u ime duha trgovine, otežavaju kupovinu. I zato vidi pisac da njegovo delo, namenjeno „svima", dolazi tek do malo njih. iz tih razloga ponikla je naša Književna zajednica. Zato su i prijatelji iz svih delova zemlje pozdravili našu nameru. Jer naša organizacija, usled velikog i sigurnog kruga saradnika, nezavisno od modne konjunkture na tržištu, može najbolja dela internacionalne mlade literature da iznese u dobroj opremi i po umerenoj ceni. I kod skromnih prihoda, našim sistemom, dana je mogućnost svakome da zasnuje dobru biblioteku.

Tako naša Književna zajednica, na osnovi obostranih interesa za jevtinim, ima visoku kulturnu misiju: da uistini napredne duhove našeg doba, preko svih međa nacionalnog ograničavanja, međusobno približi — da ideje i dela duha prenese u mase.

Pored toga pomagaćemo one aktivne snage misaone omladine, koje se razbijaju o konservativnu ukočenost, ili koje, pod stegom ekonomskog sputavanja, prosto nemaju foruma na kome bi se izrazile.

A baš ti mladi najpozvaniji su da sarađuju na svakom aktivnom kulturnom radu, jer oni su pravi nosioci one budućnosti kojoj mi služimo.

Redakcioni komitet časopisa »Nova literatura«: Graf Georg Arce, Profesor Ljuba Babić, Henry Barbusse, Dr Adolf Behne, Fritz Brupbacher, Johanes R. Becher, A. Cesarec, Prof. Albert Einstein, Regisseur S. M. Eisenstein, Maksim Gorki, Dr. Branko Gavela, Dr. Manfred Georg, George Grosz, S. Galogaža, Dr. Carl Grunberg, Panait Istrati, Aleksandra Kolontay, Prof. Käthe Kollwitz, Dr. Kurt Kersten, Egon Erwin Kisch, Kurt Klaber, Leo Lania, Dragiša Mihajlović, Profesor Zdeněk Nejedly, Gerhart Pohl, Dr. Alfons Paquet, Erwin Piscator, Upton Sinclair, Dr. h. c. Freiherr von Schoenaich, Dr. Helene Stocker, A. Serafimović, Dragiša Vasić, Dr. Armin T. Wegener, F. C. Weisskopf.

(Iz „Nove literature", br. 1 decem. 1928 povodom osnivanja Književne zajednice).

ZA AMNESTIJU

Šestojanuarska diktatura u staroj Jugoslaviji godinama je vršila teror i bespravlje nad radnim masama sviju naših naroda. U prvom redu krvavo se obračunavala sa komunistima i njihovim simpatizerima. U jeku političkih progona i surovih napada na napredni pokret, 1935 godine izdata je u Zagrebu brošura „Za amnestiju" koju je potpisalo nekoliko stotina kulturnih i javnih radnika, književnika, umetnika, radnika i seljaka. Uvodni tekst u ovu brošuru napisao je poznati napredni pisac i borbeni aktivista Stevan Galogaža.

„Previše je nepravde i nečovještva učinjeno našem narodu zadnjih godina — kaže se u tom uvodu. — Za volju usamljenih prohtjeva i profita čovječnost je naprosto zgažena, i bila bi potrebna debela knjiga da se ispišu svi užasi koje je u to vrijeme pretrpio ogromni broj ljudi, a možda bi bile potrebne i čitave biblioteke da se detaljno opišu mučenja onih koji su pri tome pali u časnoj borbi za slobodniji život, za kruh i civilizaciju.

Ali na želju prijatelja ovdje treba da kao književnik i javni radnik napišem samo nekoliko riječi povodom Manifesta koji donosi ova brošura, pa prema tome nam sad nije cilj da opisujemo kako su goli životi ljudi bili predani na milost i nemilost nesavjesnim ljudima, da iznosimo sva ona ubistva, mučenja i slanja na robiju za stvari koje u civilizovanoj i stvarno demokratskoj zemlji uopće ne bi trebale biti kažnjene. Nije to ni potrebno jer zna se da su za prošlih režima za teror optuživali teroristi, za nelegalni rad optuživali su oni koji su uveli bezakonje a o slobodi su frazirali ugnjetači slobode. Strahovite osude (kao što su naprimjer: Javor na 20 godina, Kerošević 20 godina, prof. Cipušević vječita robija, Ivan Čaki 20 godina, J. Rukavina vječna robija, M. Pijade 14 godina, Dr. S. Levi 10 godina, Keršovani 10 godina, Stjepan Malbaša vječna robija, Marko Ožanić 12 godina, Jerko Sudar vječna robija, Juro Gazić 15 godina, Tasić 12 godina, Antun Herceg 20 godina, Dragutin Križnjak 18 godina, L. Super 20 godina itd. itd.) jezivo su govorile o nevjerovatnom ugnjetavanju od strane bivših režima... Oko 400 procesa po „Zakonu o zaštiti države" održano je zadnjih 7 godina, osuda je palo oko 4.000 godina, prošlo je kroz optuženičke klupe na stotine i stotine radnika, seljaka i intelektualaca, preko 20 je otišlo na vječnu robiju, mnogi su suđeni na smrt, a mnogi su ubijeni već prije suda... Svi se sjećaju onog velikog procesa u Sremskoj Mitrovici na koji su dovedeni ljudi iz kaznione, zato jer su tražili knjige i šetnje, i jer su pjevali svoje pjesme. Svi se još sjećaju onih teških štrajkova glađu u Mitrovici i Lepoglavi iz solidarnosti sa osuđenim hrvatskim nacionalistima. Svi su ti štrajkovi izbili zbog lošeg postupka, radi knjiga, zbog loše hrane, radi papira i olovke, i zbog provociranja. Politički kažnjenici tretiraju se kod nas kao zločinci, ali s tom razlikom da nemaju ni ono što imaju zločinci: uslovni dopust. Jugoslavija je jedina zemlja gdje nije bilo šire političke amnestije... Čeka se već nestrpljivo ta amnestija za sve političke osuđenike... Za takvu opću političku amnestiju bez iznimke izjasnili su se milijoni na prošlim izborima, kao i pretstavništva raznih grupa i stranaka. Tu amnestiju traže ogromne mase na političkim zborovima.

Pa i u inostranstvu, prema informacijama novina, postoji „Comite International pour l'Amnestie des prisoniers politiques en Yougoslavie" koji sačinjavaju najuglednije francuske i belgiske ličnosti nauke, prava, literature, univerziteta i štampe.

Čitav svijet u ovoj zemlji traži amnestiju sviju političkih osuđenika po zatvorima Lepoglave, Mitrovice, Požarevca, Maribora, Zenice, Zagreba i drugih mjesta, milijoni naroda sviju nazora, partija i grupa smatraju da je nužno i da je hitno izvršenje opće amnestije bez obzira na političku pripadnost i na taj način istodobno da se izvrši bar neko repariranje učinjenih nepravdi...

Zar bi iko smio i pomisliti da ova zemlja, sazdana tolikim žrtvama, ne bi imala ni toliko moralne snage da bude pravedna?"

MANIFEST
za amnestiju svih političkih osuđenika

Potpisani javni radnici, intelektualci, radnici i seljaci, pobuđeni čovječanskim osjećajima prema stotinama političkih osuđenika, koji, osuđeni od raznih sudova po iznimnim zakonima, izdržavaju pod najgorim uslovima dugogodišnje kazne na robiji i u zatvorima, kao i bijedom njihovih porodica, smatraju da je krajnji čas da se SVIMA POLITIČKIM ZATVORENICIMA BEZ RAZLIKE neodložive dade puna amnestija. Tražeći opću i punu amnestiju za sve političke osuđenike u ime pravde, čovječnosti i kulture, duboko smo uvjereni da s ovim zahtjevom istupamo kao tumači želja čitavog naroda.

(Među nekoliko stotina potpisa nalaze se i imena naših književnika, slikara i naprednih publicista):

Dr. Božidr Adžija, Đorđe Andrejević-Kun, A. R. Boglić, Milan Bogdanović, August Cesarec, Tone Čufar, Milan Dedinac, Ivo Frol, Stevan Galogaža, Dr. Mladen Iveković, Čedo Minderović, Jovan Popović, Marjan Jurković, Hasan Kikić, Mile Klopčić, Pjer Križanić, Miroslav Krleža, Branislav Nušić, Luka Perković, Koča Popović, Jaša Prodanović, Vanja Radauš, Marko Ristić, Tone Seliškar, Dr Vojislav Vučković, Miško Kranjec, Jovan Bijelić, Vasa Bogdanov, Janko Đonović, Mihailo Vukdragović, Ignjat Job, Velibor Gligorić, Jovan Jovanović, Dr Branko Gavela, Aleksandar Vučo i drugi.

NA RAZVRSJU

Ne programski članak, niti kakav manifest, no jedan krik nužnosti kao posljedicu nezadovoljstva, bila bi naša uvodna riječ. Otvaramo vrata životu da on grune u naše savjesti, u naše petrificirane navike, okamenjenu inertnost i malodušnost sa svom težinom i nametljivošću svojih bezbrojnih pitanja i problema koji traže rešenje pod jednim neizbježnim imperativom budućnosti.

Naš kulturni i javni život uveden je u sterilnost, u plićake lažno postavljenih pitanja i odnosa koji su, hroničnošću jedne primitivističke zablude, ubijali svaku životnost, zatvarali put za napredak, onemogućavali svaku osnovu onoga što ima da dođe kao spas i izbavljenje. Osrednje tumačenje prošlosti zamjenjivalo je koncepciju budućnosti i sa lažnim parolama kratkovido se prelazilo preko najosnovnijih pitanja sadašnjice.

Postoji puna događajna uzročnost da se baš danas, zgrčeni u ovim klisurama, van velikih kulturnih centara, kad se osjeća opšta poljuljanost u svijetu, javljamo da postavimo pitanje svih opštih događaja sa gledišta neposredne veze sa širokim narodnim slojevima, među kojima se ovi događaji drastično manifestuju. Mi imamo predanosti i smjelosti za jednu dublju i sadržajniju vjeru sutrašnjice. Jer smatramo da neposredna veza i stalni kontakt sa zdravim narodnim masama rađaju jedino prave smjernice po kojima ima da se upravlja njegov život.

Vjerujući da integritet današnjih pojava u svijetu postavlja uzročnost za traženje drukčijih putova u budućnost, mi tražimo jednu književnost koja će biti stvarna, svestrana, obuhvatna reakcija čovjekova na život, kao takav, i jednu politiku, ekonomiju, sociologiju ili kako se to već zove, koja će biti energetika života, moćna da u našoj nerazvijenoj sredini razvije kolektivniju svijest, odgoji i sredi pojmove i shvatanja, podvuče nepravilnosti i izmijeni odnose za naše brže i pravilnije kulturno i ekonomsko razviće.

(Iz 1 broja „Razvršja", Nikšić, januar — februar 1932 god.).

INTELEKTUALCI IZMEĐU DVA RATA U BORBI ZA GRAĐANSKE I LIČNE SLOBODE

Ovih nekoliko odlomaka iz predratnih časopisa i publikacija objavljuje se kao vid oživljavanja dokumenata o jednom vremenu, kada je aktivnost naprednih intelektualaca i pisaca poistovećivala umetničke i revolucionarne motive, u procesu borbe protiv gušenja ličnih i društvenih sloboda.

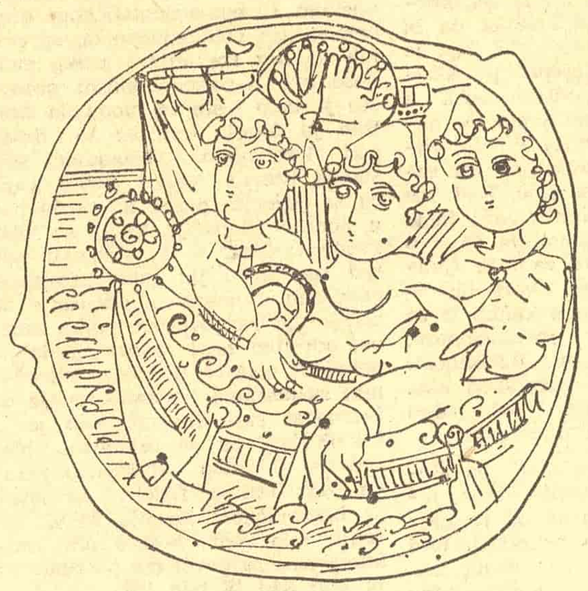

KULTURNI TESTAMENT
NUŠIĆEVE REČI NA OSNIVAČKOJ SKUPŠTINI UDRUŽENJA NAPREDNIH UMETNIKA, NAUČNIKA I PISACA

Spor je tempo kojim mi koračamo u plemenitoj težnji da se uvrstimo u redove kulturom i napretkom daleko izmaklih naroda; spor je tempo da mi u bliskoj, pa možda i u daljoj, budućnosti ne možemo dogledati ostvarenje tih svojih težnji. Ne leži uzrok tome u nedostatku duha, u nedostatku duhovnih moći naših, već u težnjama i materijalnim i moralnim prilikama i uslovima pod kojima se naša mlada kultura razvija. Kulturni izrazi, kulturni pokreti, pregnuća u našem su društvu još uvek pojave drugoga i trećega reda; nosioci tih izraza, pokreta i pregnuća, dakle graditelji kulture, kod nas su maltene izlišni ljudi, čak toliko izlišni da se njihova reč otstranjuje čak i kad se rešava o najvažnijim kulturnim pitanjima. Sem toga, mlada kultura kao i mlada biljka za svoj razvitak i procvat traži atmosferu zračniju, no što je ova koju joj naše podneblje nudi. Pod našim, tako često mutnim podnebljem, mlada se biljka ne može da razvije u stablo, niti da dâ punu cvast, kao što ni duhovno stvaralaštvo ne može doći do punoga izražaja, te stoga mnoga reč ostaje nedorečena, mnoga misao možda neiskazana, mnogi tok presušuje na samom izvoru svome ili bar ne daje sve izobilje svoje duhovne moći.

Ma koliko snažan duhom, pojedinac nije kadar ni svojim naporima ni eventualnim svojim ličnim uspesima, da izmeni ove prilike; tek udružene sve duhovne moći, jednom zajedničkom i istrajnom akcijom, moći će kulturnim pregnućima da prošire duhovne vrednosti u našoj sredini i moći će da im obezbede značaj koji one imaju u razvitku jednog kulturnog mladog društva.

5 decembra, 1937 *Branislav NUŠIĆ*

(„Naša stvarnost" februara 1938, Beograd)

PROTIV RATA PROTIV IMPERIJALIZMA

U pripremnom odboru za veliki međunarodni kongres protiv rata i imperijalizma, održan krajem prošlog mjeseca, bili su Romen Rolan, Teodor Drajzer, Jon Dos Pasos, Sen Katajama, Gđa Sun Yat Sen, Upton Sinkler, Alber Ajnštajn, Hajnrih Man, Anri Barbis, Frans Masereel, Maksim Gorki, Karl Kraus i dr. Ovaj kongres, koji ima značenje stvarne i aktivne borbe za mir, protiv imperijalizma uopće i japanske agresije prema Kini i Rusiji, pozdravljen je od nekoliko hiljada intelektualaca sviju naroda.

Iz naše zemlje poslato je prošlog mjeseca, na poziv Anri Barbisa i drugih članova Pripremnog Odbora, pismo preko Romena Rolana, sa potpisima književnika, umjetnika i publicista iz cijele države. Pismo glasi:

„Potpisani intelektualni radnici Jugoslavije — sjećajući se grozota prošlog rata, jedanaest miliona nedužnih žrtava i uništenih materijalnih dobara, ujedinjeni u jednoj misli i želeći da se u budućnosti onemogući svaki rat među narodima — pozdravljaju najtoplije akciju vašu i Komiteta, smatrajući svaki uspjeh kongresa, koji ste organizovali vi i pomenuti Komitet, kao put prema jednom boljem društvu".

Adamič Luj, Adžija Božidar, Albreht Fran, Andrić Nikola, Augustinčić Antun, Bihalji Pavle, Bogdanović Milan, Bonifačić Ante, Budak Mile, Cesarec August, Cesarić Dobriša, Čengić Husnija, Delak Ferdo, Durman Milan, Galogaža Stevan, Gligorić Velibor, Golia Pavel, Hegedušić Krsto, Jurković Marijan, Kikić Hasan, Klopčić Mile, Kozak Juš, Kreft Branko, Krklec Gustav, Kulundžić Josip, Maksimović Desanka, Nazor Vladimir, Popović Jovan, Radauš Vanja, Simić Novak, Šimić Stanislav, Šimunović Dinko, Tadijanović Dragutin, Tiljak Đuro, Vidmar Josip, Vilović Đuro, Župančić Oton, Vodnik France, W. Winterhalter i dr.

P. S. — Pred početak ovoga kongresa, uredništvu »Literature« naknadno je dostavljeno da se gornjim potpisima pridruže i ovi: Milovan Đilas, Slavko Batušić, Branimir Livadić, Tone Seliškar, Ivan Vuk, Tone Čufar, Anton Čulkovski, R. Zogović, Radovan Vuković, Stefan Mitrović, Janko Đonović, Đorđe Lopičić, A. R. Boglić, Branko Gavela, Ignjat Job, Pjer Križanić, Mirko Kujačić, Ivo Tijardović, Milan Begović, Josip Čelar, B. Resimić.

Kongres je održan u Amsterdamu 27, 28 i 29 avgusta. Na kongresu je prisustvovalo 2.000 delegata, koji su zastupali 30.000 organizacija sa preko 30 miliona članova.

Ovaj kongres (kao i potpisi iz Jugoslavije) imao je izvanstranački karakter.

(„Literatura" br. 9, 1932, Zagreb)

APEL ROMENA ROLANA
povodom dolaska Hitlera na vlast

Intelektualcima čitavog svijeta,

Smeđa kuga nadmašila je već otpočetka crnu. Fašizam Hitlera nagomilao je u četiri tjedna gnusna nasilja. Požar Rajhstaga, kojim se on neprestano služi da opravda svoja nasilja, čin je grupe policiske provokacije, kojoj nije uspjelo da ikoga u Evropi prevari. Upozoravamo svjetsku javnost na sve ove atentate i laži. Sve snage društva su u rukama jedne stranke nasilne reakcije, sva javna vlast je u službi zločina, svaka sloboda misli i riječi je ugušena, politika se drsko uvlači svuda, pa i u akademije, otkuda su izbačeni oni pisci i umjetnici, koji su se usudila sačuvati vlastito uvjerenje. Upozoravamo na sva zatvaranja najuglednijih ličnosti, ne samo pripadnika revolucionarnih stranaka, već i onih iz redova umjerenih socijalista i građanskih liberala, postavljanje iznimnog suda u čitavoj Njemačkoj, dokidanje svih elementarnih sloboda i prava na kojima počiva moderna civilizacija.

Pozivamo da se priključe našem protestu svi pisci, svi tumači i nosioci javnog mišljenja — svi oni u Evropi i Americi — bez obzira na stranke kojima pripadaju — čiji se osjećaji bune protiv teških uvreda dostojanstva čovjeka i građanina, koji pogađaju onu solidarnost, koja nas veže uz svakog tko se bori protiv surovog terora jedne razuzdane bestidne reakcije.

Romain ROLLAND

Potpisani intelektualci i javni radnici, pridružujući se protestu Romena Rolana protiv događaja u Njemačkoj, protestuju istovremeno protiv svake reakcije i ugušivanja najosnovnijih čovječijih sloboda u svijetu.

Dr. Božidar Adžija, urednik »Soc. Misli«, Dr. Božo Aleksander, advokat, Irina Aleksander, knjiž., Dr. Mih. Andrejević, liječnik, Antun Augustinčić, kipar, Dr. Aleks. Band, liječnik, Jov. Bandur, muzičar, Jos. Benković, slikar, Dragan Beraković, slikar, Dr. Stj. Betlheim, liječnik, Jovan Bijelić, slikar, Milan Bogdanović, urednik »Srpskog knjiž. glasnika«, A. R. Boglić, knjiž., August Cesarec, književnik, Dobriša Cesarić, književnik, Branimir Cosić, književnik, Milan Dedinac, književnik, Olinko Delorko, književnik, Milan Durman, književnik, Stevan Galogaža, urednik »Literature«, Ivo Frol, književnik, Velibor Gligorić, književnik, Bratko Kreft, urednik »Književnosti«, Pjer Križanić, slikar, Gustav Krklec, književnik, Mirko Kujačić, slikar, Nikola Lopičić, književnik, Đorđe Lopičić, književnik, Milovan Đilas, književnik, Veselin Masleša, novinar, Ahmed Muradbegović, književnik, Pera Palavičini, slikar, M. M. Pešić, književnik, Petar S. Petrović, književnik, Jovan Popović, književnik, Kosta Racin, književnik, Risto Ratković, književnik, Vanja Radauš, kipar, Marko Ristić, književnik, Dragutin Tadijanović, književnik, Radovan Zogović, književnik, Vlado Vlaisavljević, književnik, Aleksandar Vučo, književnik i dr.

(„Kultura" br. 3, 1933, Zagreb)

Tanasije MLADENOVIĆ — ŽETVA

Udahni vazduh silno, snažno prikloni glavu
i tiho u krilo je spusti —
to je zavičaj tvoj.
Sa olakšanjem i setom, spokojno leži na travu,
u seno, u zrelo žito,
i slušaj zvuke vetra, tajne drhtaje zemlje,
što ćuti u miru i spava,
i diše leno i sito,
i tužni popca poj.

Slušaj kad nevidljiva,
neznana tuku bila,
pod pokrovom tvrde kore;
i jara kad plete mreže,
tanane niti svoje;
muziku tužne suše,
vatara što plamte
i gore.

Negde se glasne tica,
kukavica turobno kuka
u nekom kutu mira.
Kose ko zmije sikću,
srpovi brekću nad zemljom;
i bolno kičma se svija,
i bolno trne ruka:
počinje, velika i silna,
žetvena uvertira.

Kose ko zmije sikću, i zrelo klasje pada.
Tu ljudi, giganti rada,
svoj jaram vuku jada,
i zemlju škropi
znoj ...

O, pevaj pesmu žetve,
setno prikloni glavu —
to je zavičaj
tvoj.

(1938)

Erih KOŠ

NADATI SE I VEROVATI

Sećanje na susrete sa Mošom Pijade

Moša Pijade ležao je na robiji od 1924 do 1939. Punih četrnaest godina. Od svoje trideset i četvrte do četrdeset i devete, od onog doba kad čovek postaje zreo, sa dovoljno iskustva i snage da bi dao punu meru svojih sposobnosti, pa do godina koje opravdano nazivamo pragom starosti. Za nas, koji smo i sami dobrim delom već zreli ili stariji ljudi, sa drugačijim, ubrzanijim osećanjem za vreme koje pred nama promiče, tih četrnaest godina jedva da pretstavljaju i pola onog vremena koje su one značile za čoveka koji je tek ulazio u život, koji tek što je ostavio iza sebe dva teška rata i uza svoje revolucionarne dužnosti imao jednu veliku umetničku strast koja traži celog čoveka, mnogo slobode, mnogo radosti, mnogo sunca i boja kojih nema i ne može biti u zatvoru. Kad je Moša Pijade pošao na robiju još se kod nas nije znalo za radio i zvučni film. Kad je izišao sa robije već su po radnjama prodavani prijemnici kojim se još i danas služimo, a u bioskopima igrali zvučni filmovi koje bismo i sad sa interesovanjem gledali. Za to vreme jedna relativno mlada država dospela je do svog raspada: bila je država Srba, Hrvata i Slovenaca, desilo se ubistvo poslanika u skupštini, proglašena je diktatura, proklamovana integralna Jugoslavija, promenilo se na vlasti niz vlada i partija, nestalo je i kralja Aleksandra, pripremano je pristupanje Jugoslavije fašističkoj osovini. Ukratko, za tih četrnaest godina protekao je pretežni deo onog što nazivamo našim političkim i javnim životom između dva rata. Zato i tih četrnaest godina robije znače više od četrnaest godina provedenih iza zatvorenih zidova, više od tvrdih ležaja, od plesnive hrane, od rešetkama ispresecanog vidika, stražarskih kundaka, samica i mračnih ćelija. Ceo jedan život ležao je između tih četrnaest godina. Da, ceo život, čak i za jednog revolucionara.

Ima jedna fraza da su revolucionari mrtvaci na otsustvu. Kao i sve fraze u izvesnoj meri netačna. Ona govori o odricanju od života, o voljnom mirenju sa mukama i nevoljama, — neka ostave svaku nadu oni što odlaze u revolucionare — kao što se mire oni koji dobrovoljno odlaze u smrt. Ali kad bi tako bilo onda bismo revolucionare teško mogli nazivati borcima za novi život, onda bi ih ljudi koji vole život teško mogli da slede i, najzad, mnogo bi lakše bilo biti revolucionar no što je to ustvari. Jer, da rane ne bole ne bi se ranama zvale, da su žrtve lake ne bi se žrtvama zvale i da je lako biti junak ne bismo junake junacima zvali. Mi svi dobro znamo da se iza svakog nepokolebivog, ponosnog, borbenog stava i gesta revolucionara, na mukama u policiji, u prkosnom stavu na suđenju, pred sudom klasnog neprijatelja uvek krila i jedna tuga za izgubljenim godinama života i jedan bol duboko skriven u srcu. Osuđenika na dugogodišnju robiju ispraćala je rodbina, ispraćali su ga drugovi, prijatelji, svi dragi i bliski kao što se ispraća neko ko odlazi iz života, a osuđenik je, uspravan i ponosit tešio one što ga ispraćaju, kao što i priliči junaku koji se oprašta i odlazi.

Ni Moši Pijade nije bilo lako otići. Još je suviše sveža uspomena na njega kao državnika da bi se i o tome govorilo i mi, čija je profesija da istražujemo po skrivenim kutovima ljudskih duša i sudbina, mi možemo samo da naslućujemo šta je Moša Pijade, odlazeći na robiju, ostavljao iza sebe i koga je sve ostavio. Kad se jedanput o njegovom životu bude pisala knjiga verujemo da će i o tome biti reči, i da će i ta ljudska strana njegovog života biti isto toliko živa i svetla koliko je to bio i njegov život revolucionara, da ništa neće oduzeti uzvišenosti njegovog junačkog, herojskog lika, već mu dodati topline i još jednu ljudsku, plastičniju dimenziju.

Međutim, valja priznati, na Moši Pijade, kao na retko kome, ništa ili gotovo ništa se od te tuge ili sete nije moglo primetiti. Kad sam ga prvi put video, negde baš na Novu godinu 1937 godine, u takozvanoj mladićskoj zgradi kaznionice u Sremskoj Mitrovici, željan da što pre sretnem tog heroja mojih prvih mladićskih revolucionarnih oduševljenja, ja sam u uzanom hodniku zatvorske zgrade naišao na već pogrbljenog, oronulog, osedelog čoveka koji tada nije napunio još ni četrdeset i sedmu godinu. Mladom čoveku ljudi u zrelim ili odmaklim godinama izgledaju znatno stariji no što ustvari jesu, pa ipak sam i sada siguran da moj utisak nije bio pogrešan: Moša Pijade, meni je izgledao kao starac, kao izmučeni i oronuli šezdesetogodišnjak kome život još malo šta može da pruži i koji još malo čemu može da se nada. Bila je zima — verovatno, neprijatna, zimska studen sremske ravnice do koje dopiru poslednji izdanci košave. U zatvoru se nije ložilo; robijašima, osuđenim na slabu zatvorsku hranu i na nepokretnost bilo je još studenije i na Moši Pijade bilo je nekoliko spratova odela i sremski, jagnjećim krznom postavljeni kožuh, koji ga je činio još manjim i pogurenijim. Ali onde gde sam očekivao da ću naići na tugu ili bar na setu, nisam je našao ma koliko da sam je tražio. Dobro se sećam tog prvog susreta i utiska: oči su mu bile blistavo svetle, glas živ, pokret brz i bodar, a izraz lica, naročito ono nešto oko napućenih usana dobroćudno, malo šaljivo, ali ne ironično već prisno i toplo.

Ubrzo sam i ja naučio da svako na robiji na svoj način ubija zatvorsku čamotinju i razaznao sam načine na koje to krije. A treba reći da je baš ta dugogodišnja čamotinja ono najgore, najteže i najopasnije, ono što lomi i ubija na robiji. Nisu toliko teške ni šikane zatvorskih stražara, ni skučeni vidici, ispresecani zatvorskim rešetkama, ni zatvorska memla i čorba od natrule repe, ni sve ostale zatvorske nevolje i lišavanja. Ne, pakao na robiju nisu ni zavorski režim, niti su to drugi, kako bi to rekao Sartr. Pakao i najveće muke priređuje nam baš život, život koji napolju bez nas teče, koji i nama nepovratno prolazi, život od koga smo nasilno odvojeni, živi sahranjeni u mrtvačkome lesu zatvorskih zidova. Od nas samih, od toga kako ćemo uskladiti naše trajanje na robiji sa životom koji napolju buja i čije tek daleke i tihe manifestacije prodiru i kroz zidove zatvora, od toga zavisi da li ćemo se održati u pravoj relaciji prema životu, ne zaostajući za njime i ne zaošijavajući ustranu. Nije to ni tako lako, ni tako jednostavno bilo biti slušalac i prolaznik mitrovačkog marksističkog univerziteta kako se to ponekad govori u prigodnim napisima i člancima. Naročito ne za one sa dugom robijom. Bilo ih je koji su, ubijajući u sebi svaku želju za spoljnim životom, gušili u sebi poput indiskih joga i sva ljudska osećanja, zapadajući postepeno u apatiju i duboku i već nezdravu, dementnu melanholiju. Bilo ih je koji su se sasvim ukrutili u jednom mazohističkom i egzibicionističkom grču hrišćanskih velikomučenika, spremnih da bez roptanja i jauka podnose sve nevolje, ponosni gotovo što je tako i što to mogu da čine. Bilo je drugih koji su se držali pod kontrolom, propisujući sebi stroga pravila rada i života kojih su se grčevito držali da ne bi pali u ponore iskušenja koja su odasvuda vrebala. A taj strogi dnevni red sadržavao je: rano ustajanje, obaveznu gimnastiku, odricanje od šetnje, od razgovora i svake zabave, određen broj časova rada iz nekoliko oblasti, u strogo određenim razmerama i nikako manje od četrnaest sati dnevno. Bilo je i takvih koji su se predavali blaženstvu telesnog i duševnog nerada, zapuštali se fizički, predavali se besomučnom igranju šaha, čitanju bilo čega, beskrajnim maštanjima i razgovorima po tipu: šta bi bilo kad bi bilo itd.

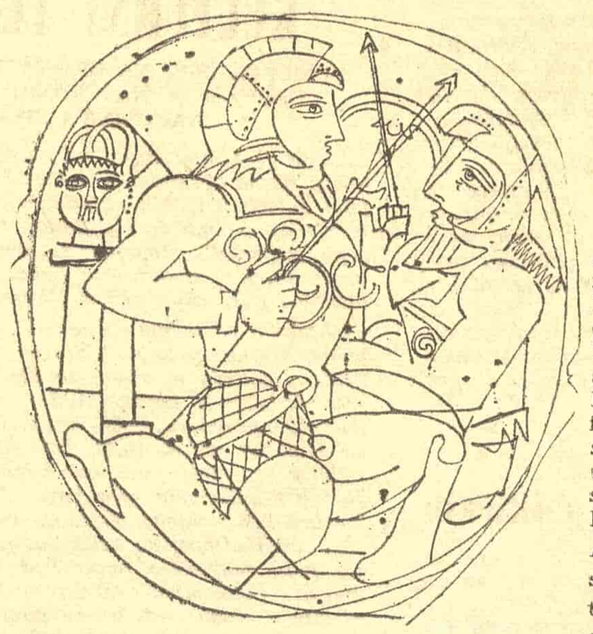

Moši Pijade nije bilo potrebno ni jedno ni drugo. Izgledalo je kao da je taj nekad mali i kržljavi dečak sa Dorćola ili Zereka u svoje krupne, na sitnom, mršavom licu istaknute oči, upio toliko sunca i životne radosti, radosti što može da živi, da posmatra i da otkriva to zemaljsko čudo oko sebe, da ga je taj akumulirani životni elan mogao održati i u najtežim časovima na robiji, da je zračio i svetlio iz njega kao mala baterija života, koja ga je stalno napajala i koju je jednako nosio uza se. Bilo je u njemu uvek neke svetlosti života kao u onom dragom kamenju što i u mraku za dugo godina zrači svetlošću koju je nekad dobilo od sunca. I on se rano dizao i među prvima sedeo za stolom sa knjigom u ruci, sa hartijom i mastilom pred sobom. Čitao je, učio, pisao, prevodio, držao predavanja, a nažalost retko, sasvim retko i slikao, ali je u svemu tome bilo nekog sklada i mere normalnog, ozbiljnog, radinog čoveka. Nije prezirao igrače šaha, pa bi i sam odigrao ponekad neku partiju. Nisu mu smetali tuđi razgovori, pa bi i sam ponekad prekinuo svoj rad da bi im se pridružio. Nije, koliko se sećam, radio gimnastiku, ali se nije zapuštao. On je bio jedan od najvrednijih i stizao najviše da uradi, a ipak je, kad mu je to bilo prijatno izlazio u zatvorsko dvorište na šetnju i tamo, poluzatvorenih očiju sedeo na suncu. Vredno je prevodio Marksa, ali je imao vremena i volje da se pozabavi i lakšom lektirom i da učestvuje u svakoj dobroj šali. U njemu je negde bio život samo u takvom koncentratu da ga je duševno svežeg i netaknutog izneo kroz svih četrnaest godina robije, kroz docnije zatvore i logore, kroz napore oslobodilačkog rata i posleratne izgradnje sve do naših dana. Otuda je on za sve vreme robije mogao sačuvati i meru zdravoga suda, humora i dobroga raspoloženja, ne padajući nikad u one toliko opasne zamke međusobnih zatvorskih sukoba i svađa ni u avanturistički avangardizam revolucionara sektaša. Samo tako je, među ostalim, moguće objasniti kako je baš on, sa jednom od najdužih kazni, bio na robiji onaj koji je uvek sačuvao najbolje nerve, najbolje ocenjivao situaciju i mogućnosti koje je ona pružala i u određenom trenutku 1937 godine spasavao jedinstvo partiske organizacije od avanturista, sektaša i preterano ambicioznih ljudi, koji su mu izvesno vreme i na robiji zagorčavali život.

Imao je, međutim, i on jednu slabost koja ga je približavala nama, ostalim ljudima, koji svi u određenim trenucima volimo da maštamo i pribegavamo snovima. I to je bilo njegovo, jer, i to je ljudski: nadati se i verovati i u nemogućno. Istaknuti revolucionar, jedna od najsvetlijih zastava partije i njene revolucionarne borbe, prevodilac „Kapitala" i „Bede filosofije", jedno od najboljih partiskih pera, politički mislilac visokog ranga, teoretičar i organizator partiske borbe, najradije je sebe video u ulozi — slikara. Nesumnjivo izuzetno darovit, sa smislom za igru i harmonije boja i svetlosti, sa vazda živim i radoznalim očima koje su u sebe mogle da prime i uključe ceo jedan svet, on je, odličan opservator, fini intelektualac sa smislom za ukus i sklad, rano posvedočio svoje slikarske sposobnosti. Ali je u toj stvari sve drugo bilo protiv njega. Dva rata, revolucionarni rad koji mu nije ostavljao vremena za slikarstvo, duga robija na kojoj je bio bez boja, bez kistova, bez platna i slikarske hartije, bez pejzaža, sveden i skučen samo na sivi, jednolični enterijer robijašnice, na štimung tuge i sive boje koja je njegovoj prirodi u osnovi bila tuđa. I kad god je sam sebi hteo da priredi neki poklon, da upriliči neki praznik, uzimao je kist u ruke i slikao ono što je video: likove svojih drugova robijaša i samo retko jednoličnu pejsaž lepoglavske kaznioničke okoline sa prozora svoje ćelije. Ni posle robije nije bilo drugačije. Opet politički rad, zatvori i logori, teški partizanski rat i velike državničke dužnosti i odgovornosti. Sem toga imao je i izuzetnu nesreću da njegova najbolja slikarska deca pomru nasilnom smrću još za njegovog života. Deleći sa njime sudbinu revolucionara i njegova platna bila su žrtva njegovih neprijatelja i izuzetnih, nesrećnih revolucionarnih okolnosti. Veliki deo njegovih radova propao je u Parizu, niz drugih nestao u zemlji ili bio uništen za vreme rata. Sve je on to znao, kao što je znao i to da za pravi slikarski rad treba stalne vežbe, stalnog, predanog rada, i stalne koncentracije, za šta on nije imao ni mogućnosti ni vremena. Pa ipak, odlažući u budućnost taj dan, on se pouzdano nadao da će jednom uspeti da se oslobodi svih drugih obaveza da bi se posvetio samo svojoj umetnosti, mada je u isto vreme znao i morao znati da taj nikada neće doći a i kad bi došao da bi za njega kao slikara došao kasno. Pa ipak on nije prestajao da veruje i da se nada, da godinama maštа o velikoj slici, remek delu svoga života: Onore Balzak leži na odru, a oko njega su aveti likova njegovih romana. Ima neke krupne poetske lepote i snage u toj veri, u njegovoj koliko skromnoj, toliko detinjski lepoj, čistoj i naivnoj veri da je sve ono što ga čini velikim i značajnim samo ono sporedno, što je on kao dobar vojnik revolucije mogao i morao da uradi; da je sve to, ustvari, samo neka njegova „Engrova violina", a slikarstvo njegov istinski životni poziv.

Kad sam odlazio iz Mitrovice Moša Pijade poklonio mi je mali autoportre, rađen u svetlim, jasnim bojama i u sudbini te slike ogleda se, u malome, i sva veličina i tegoba njegovog revolucionarnog života. Sliku su u Sarajevu fotografisali, fotografiju umnožili i neke primerke sa skromnim darovima koje su mu uputili sarajevski radnici (cigaraluk, kutija za cigarete u bosanskom radu i privesak za sat koji ko zna da li je imao) tajnim kanalima poslali u Mitrovicu. Pred rat, u vreme kad su otvarani logori u Palanci i Bileći, prešao sam u Beograd da bih se sačuvao od hapšenja, a sliku sam ostavio na čuvanje jednom partiskom drugu. U prvim danima okupacije, plašeći se i sam hapšenja, taj drug je preneo sliku u stan trećeg druga, takođe partiskog radnika, ali manje izloženog. A taj drug, po zanimanju stolar, ugradio je sliku između dveju panel ploča svoga kauča. Uhapšen je uskoro, proveo duže vreme po logorima, a kad se najzad vratio kući utvrdio je da su mu u međuvremenu ustaše ili Nemci razneli sav nameštaj iz stana. Svoj kauč, obični, siromaški kauč seriske izrade nije više uspeo da pronađe. I tako se i sad ta Mošina slika nalazi negde, zazidana u nekom kauču, između dveju panel ploča, očekujući da je neko slučajno pronađe i iznese je opet na svetlost dana.

No meni se, međutim, često dešava da mislim na nju. Lepo je vidim i čini mi se da i ona svojim svetlim očima iz svog drvenog lesa posmatra mene. Čudno je nekako: nje nema, a opet ona postoji i tu je možda negde oko nas. Ima i u tome, čini mi se, neke sličnosti sa njenim tvorcem, drugom Mošom Pijade: i njega više nema, a opet sa svojim delom, sa svime što je učinio i dao, i sada mi izgleda kao da je ovde, tu negde među nama i oko nas.

Jovan Popović

MLADIĆI NA ZVONICIMA

U mraku noći, u samoći, mladić je govorio,
otvorivši u prostor prozore duše širom.
Dah njegov je toplo, široko kroz svet žuborio,
sa njim je pošlo sve kao poneto prolećnim virom.

Govor njegov je disanje mnogih mladića na raznim stranama,
što nastupaju, što će tek biti, i što su nestali sred mraka —
beskrajna povorka s plamenim jezicima, mačevima i maslinovim granam
hladnih mislilaca, prkosnih bundžija, sanjara i zanesenjaka.

Tako su već mnogi govorili i mnogi će još govoriti.
I da l' će se reči njihove ikada ostvariti?
Svet čiste čovečnosti stvoriti, ma postojeći razoriti?
Da l' će sanjano sunce sjajem svet zaista ozariti?

Bunca tople reči kao iskre u prostor hladni,
pruža ruke na stvaranje, veruje i sluti.
Da l' će se jednom zgrejati smrzli, zasititi gladni?
Nagnuto čeka znak. A bešćutni prostor ćuti.

Na bledom licu je pečat tamničkih ćelija,
u srcu nosi teret bezbroj tuđih sudbina;
od strave dana je l' mesečarska noć veselija,
sa snovima, idejama i poljupcem svetlih tišina?

„Ja sam rođen zato da plaćam i ravnam račune!
Ako nemam ničeg, svojom krvlju i delom."
I da li da udara u sva panična zvona bune
ili od očajanja u bešćutni kamen čelom?

Tako rasuti u noći mladići na zvonicima
bacaju u noć varnice budućeg svetla;
iz daljina i doba dodiruju se rukama — kricima,
i slute sve jači pred zoru pozdrav petla.

„Nemam ništa da čekam ni od boga ni od ljudi,
al' neću se nikad odreći poniženoga čovečanstva.
Ako nigde, u mom duhu jedna večna zora rudi
i sejaću krepko seme budućeg drugarskog pijanstva."

O, progutaće ih, progutaće ih stihija goloruke!
Al' umirući baciće ipak u život svoje poruke.

Svejedno da li ih čeka pobeda ili pakao.
Pre polaska svaki je uzbuđeno srce takao,
i čekao odgovor. I nije zastao, iako je plakao.

A odgovor, da li se čuo, ili sve okolo ćuti?
Odgovor nije čujan, al' on se u sebi sluti,
i neće biti pusti, o, neće biti pusti puti.

Velibor GLIGORIĆ:

JOVAN POPOVIĆ

I

Na samom početku književnog rada Jovan Popović je objavio dve zbirke pesama: Hadžija večnosti 1925 i Ples nad prazninom 1926. Jednu od tih zbirki poslao mi je sa posvetom, i to je bio moj prvi kontakt sa njim kao sa piscem. Te pesme su bile pisane pod jakim uticajem ekspresionizma, onog dela koji je u centar tema stavljao vizije čoveka u kozmosu. Mladog pesnika je tada takođe snažno impresionirala Bodlerova poezija, a mogli su se u njegovim prvim pesmama čuti i ujevićevski tonovi. U osvrtu na svoju poeziju u zbirci koju je izdao posle rata, Jovan Popović je rekao za njih: »one nose pečat nesavladanih uticaja evropskih i domaćih struja takozvanog modernizma, zbunjeno iako bolno postavljenih društvenih i ličnih problema i još mucavog poetskog izraza«. Emocionalna stanja u toj mladalačkoj poeziji su pod visokom temperaturom izrečena s patosom, s puno velikih reči ispisanih s početnim velikim slovima. Po neka pesma subjektivnija, ličnija otela se od poetske retorike i u njoj zatrepere lirska raspoloženja, meka, nežna, senzibilna, svojstvenija poetskoj prirodi Jovana Popovića.

Godine 1928 ispovedao se u privatnoj korespondenciji da su te prve pesme iz jednog dosta udaljenog i prebrođenog njegovog razvitka i da su mu umetnička shvatanja sada drugojačija. Prišao je onom frontu, na kome se, kako je o tome pisao Otokar Keršovani u Novoj literaturi 1929 godine (Beleške o omladini), postavljao u literaturi zahtev za novom sadržinom, na kome se razvijao smisao za konkretnost, za konkretne probleme savremenog čoveka u tadašnjim društvenim odnosima. Taj front u našoj književnosti, koji je u rasplamsanoj klasnoj borbi zastupao interese proletarijata, razvijao se već iz ranije. Snažno dejstvo Oktobarske revolucije, izraženo literaturom Miroslava Krleže i Augusta Cesarca, časopisima Plamen, Republika i drugima u kojima se manifestovala slobodna, napredna misao, kritička negacija vladajućeg društva, prenosilo se i na nove generacije pisaca širom Jugoslavije.

Pojavila se potreba da se pesme koje su imale zajedničke motive, zajedničko u buntu i protestu, objave na jednom mestu. Ova potreba koja je, tako reći, spontano iznikla iz bliske veze napredne literature i borbe proletarijata, našla je u tom momentu pobornike u mladim piscima Jovanu Popoviću i Novaku Simiću. Jovan Popović i Novak Simić nisu se lično poznavali (Novak Simić je živeo u Zagrebu, a Jovan Popović u rodnom mestu, u Velikoj Kikindi) kada su se putem korespondencije dogovarali o izdanju jednog jugoslovenskog almanaha poezije sa socijalnom, revolucionarnom sadržinom, poezije u kojoj bi uglavnom bili zastupljeni mladi pisci. Iz prepiske među osnivačima, između redaktora i saradnika ovog almanaha, koja je delimično objavljena, može se jasno videti da u raznim krajevima Jugoslavije u tom vremenu izviru iste težnje u naprednoj literaturi, ista traženja da literatura u klasnoj borbi aktivno zastupa interese proletarijata. Pisci iz raznih krajeva Jugoslavije ne poznaju se lično među sobom, ali se poznaju po svojim literarnim delima, po ispovestima u njima, i spontano, neposredno izmenjuju među sobom svoja osećanja, mišljenja i stavove. Dignute su nacionalne ograde u oblasti jugoslovenske književnosti putem progresivnih časopisa i publikacija, i zajednička rešenost za borbom manifestovala se i u akciji oko izdanja almanaha kome je dat naslov sa značenjem budućnosti: Knjiga drugova.

Knjiga je otštampana u Velikoj Kikindi ličnim punim angažovanjem Jovana Popovića koji je u njeno štampanje uložio i svoj novac. Međutim knjiga je zaplenjena, po odluci vlasti, u štampariji, a urednici i saradnici pohapšeni. Štampanje knjige palo je u okolnostima koje su bile jedna od najtežih u razdoblju između dva rata. To je bila prva polovina 1929 godine, dakle početak zloglasnog šestojanuarskog režima, kada je ukinut Ustav i kada se zaveo svirepi teror uperen protiv Komunističke partije, protiv borbe proletarijata, slobode štampe i mišljenja. Vršena su ubistva boraca, hapšenja u masama i zverska premlaćivanja u zatvorima. Režim je hteo da brutalnim udarcem uguši svaki revolt, svaku organizovanu proletersku akciju, svaku slobodniju i smeliju kritiku.

Isleđenje je izdvojilo kao krivce za izdavanje almanaha Knjige drugova pisce Jovana Popovića, Novaka Simića, Husniju Čengića, Ivana Grahora, Mila Klopčića i Franca Kozara i njih je držalo u zatvoru i poslalo na suđenje. Jovan Popović je vođen u Sarajevo gde je bio isleđivan i Husnija Čengić i gde su vršena divljačka mučenja i zlostavljanja zatvorenika. »Žrtve su tukli bokserima i drškom revolvera po glavi, i pendrecima gde su stigli i zahvatili, gazili tvrdim policiskim cokulama do mile volje ...«, priča Rizo Ramić. U takvoj situaciji skočio je Jovan Popović na stražara da odbrani jednog druga. Stražari su ga oborili na zemlju i linčovali. U ovom gestu Jovana Popovića pokazale su se njegove velike ljudske osobine: hrabrost, karakternost, poštenje, buna protiv nasilja nad čovekom i prisna, požrtvovana ljubav prema drugu.

Veliko poštenje pokazaće i za vreme isleđenja i suđenja kada je primao na sebe i ono što su drugi učinili. Istražni sudija u Velikoj Kikindi podneo je optužnicu u kojoj je optužio šestoricu pisaca »što su u vremenu od druge polovine 1928 i početkom 1929 godine organizovali pokret za izdavanje knjige sa svrhom da propagiraju komunističke ideje, a u cilju da potstrekavaju nasilje prema državnim vlastima te ugroze javni mir i dovedu u opasnost javni poredak, a ujedno da kod drugih stvore ubeđenje da treba promeniti politički i socijalni poredak u državi nasiljem i terorom te su se u tu svrhu dopisivali, skupljali novčane priloge i pesme i početkom februara 1929 godine štampali knjigu u knjižari Sedakova u Velikoj Kikindi, pod naslovom Knjiga drugova. Sudski pretres je održan krajem marta i početkom aprila 1930 godine u Velikoj Kikindi. Zahvaljujući liberalnom držanju pretsednika Okružnog suda Đurđevića šestorica pisaca oslobođena su optužbe.

Almanah je imao nepotpisan predgovor. Na suđenju je Jovan Popović priznao da ga je pisao. Završni pasusi toga predgovora glasili su:

»Postoji bezbroj avantura za naš duh, i mi ga ne ograničavamo. Nismo slepi za odbleske transcedentnih zora, čujemo nečuvene zvuke u pećinama modrim što obrazuju pod morem sunca. Život je pred nama mnogostruk, i isprepleten i jedinstven. Slobodu našega duha, nećemo nikada prodati, niti je se odreći. Ali, mi je poklanjamo. Poklanjamo je onda kada osećamo da treba, i činimo to iz punog srca. Ovo je danak, pobožni prinos.

Ne treba da stvaramo ideologije, jer ideologija radničkog pokreta već je stvorena i jasna. Ne treba nam tumač, uostalom. Ne proklamujemo se ni za kakve vođe ni proroke. Verujemo da je ovo što dajemo »ipak« umetnost.

Tu smo. Dišemo. Stvaramo. Iza naših reči skrivaju se zbivanja.«

Ova uvodna reč karakteristična je kako za stav Jovana Popovića, tako i za literaturu sa socijalnom tendencijom, koja je tada bila u stvaranju.

Poezija, otštampana u almanahu Knjiga drugova, bila je po temama proleterska. Doduše, u njoj je zastupljen znatan broj i takvih pesama u kojima se bolećivo sentimentalno oplakivala patnja ugnjetenih, čak i takvih koje su pod uticajem ekspresionizma naturalistički slikale sirotinju i bedu, infiltrirajući u to slikanje i život lumpenproletarijata. No nalazile su se u prvom planu knjige, u znatnom broju i pesme sa ognjenom bunom, sa odlučnim pozivom u revolucionarnu borbu, sa doživljajem proletarijata kao moćne društvene sile koja će raskinuti okove ropstva. Slovenački pesnici svojom poezijom bili su najneposrednije vezani za život radničke klase.

Jovan Popović je u pesmi »Doziv izgubljenih putnika« pozivao u revolucionarnu borbu u ime čovečnosti, vizionarski sagledavajući džinovski lik svoga doba, velike potrese u njemu i njegovu prekretničku sutrašnjicu. U pesmi je bilo i slabih stihova, naročito onih u kojima se konkretnije slikao tragični položaj eksploatisanih, ali sa druge strane ona je imala i vrlo snažnih akcenata kada je pronicala obuhvatno, u velikim dimenzijama, zažarena zbivanja svoga vremena. Jasan, kliktav revolucionarni poziv dat je u nekim stihovima ove poeme. Popović je u njoj pledirao za jedinstvo onih koji se bore, snažnim poetskim instinktom doživljavao jedinstvo revolucionarnih snaga.

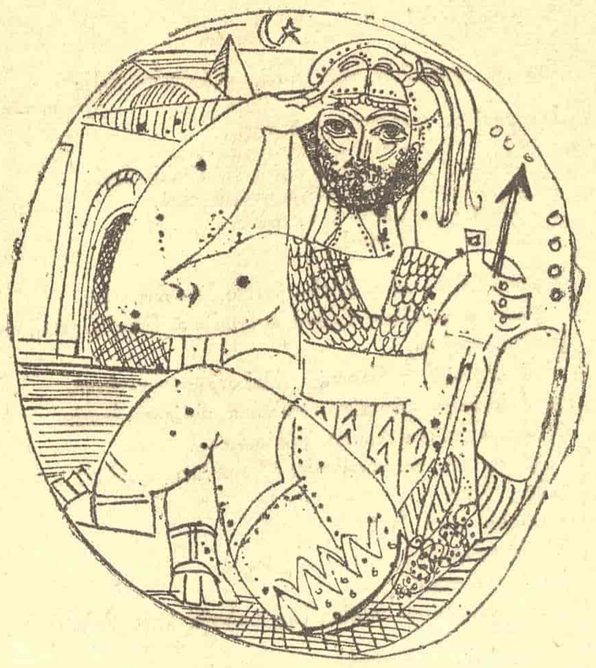

Kada je pušten iz zatvora, doselio se u Beograd i zaposlio se u izdavačkom preduzeću Nolit. Tu u Nolitu sam ga prvi put lično i upoznao. Jovan Popović došao je u ovu sredinu kada je časopis Nova literatura usled policiskih progona bio obustavljen, i kada je izdavačko preduzeće Nolit probijalo put, uprkos smetnji koje su mu postavljane, uprkos reakcionarnih harangi, policiskih prepada i hapšenja.

Časopis Nova literatura osnovan je decembra 1928 godine, a prestao je da izlazi januara 1930 godine. Pokrenuli su ga braća Bihalji, Oto i Pavle, koji su bili osnivači i izdavačkog preduzeća Nolit. Urednik prvih brojeva ovog časopisa bio je Oto Bihalji uz saradnju Pavla Bihalji. Marta 1929 godine Oto Bihalji vratio se u Nemačku, a uredništvo je preuzeo nominalno pozorišni reditelj i teatrolog Dr. Branko Gavela. Glavni urednik časopisa i glavna snaga u formiranju izdavačkog preduzeća bio je Pavle Bihalji. Pavle Bihalji je imao pred sobom određen cilj: stvoriti izdavačko preduzeće koje će objavljivati knjige sa naprednom socijalnom sadržinom, istovremeno i književni časopis koji će okupiti pisce progresivnih društvenih tendencija. Za izvršenje ovog cilja pored velike snalažljivosti i energije, imao je i velike hrabrosti, jer je ovakav cilj imao da ostvari u Beogradu, pred očima zloglasne Uprave grada, a u vremenu kada je besneo najveći policiski teror. Policiski teror sručio se i na njega, jer je jedno vreme bio uhapšen i u zatvoru zlostavljan.

Pokrećući časopis, osnivači su želeli da ostvare međunarodnu saradnju naprednih, tada zvanih »levih« pisaca, pa su obrazovali međunarodni komitet časopisa u kome su bila zastupljena i znamenita imena svetskih pisaca. Pored toga uredništvo je želelo da okupi napredne slobodoumne pisce Jugoslavije, pa su su se na njegovim stranicama u toku izlaženja javili oored urednika: Dobriša Cesarić, Branko Kreft, Tone Seliškar, Hasan Kikić, Josip Kulundžić, Marko Ristić (koji je objavio jedan članak o tadašnjoj savremenoj književnosti), Hugo Klajn (koji je pisao pozorišne kritike pod pseudonimom K., Stojić), Janko Đonović, Vuk Lopičić i t. d. Vrlo aktivnu saradnju dali su listu Otokar Keršovani i Veselin Masleša koji su tada živeli i radili u Beogradu.

Obojica su bili jedno vreme zaposleni u beogradskom dnevnom listu Novosti. Otokar Keršovani je kao publicista pokazivao veliko interesovanje za političku istoriju Srbije, no imao je takođe i vrlo lep afinitet za literaturu i umetnost, živu radoznalost za sve što se događalo u oblasti književnosti i umetnosti. Veselin Masleša, posvetivši se ekonomskim pitanjima, imao je takođe širokog interesovanja za tadašnja aktuelna kulturna pitanja. Obojica su bili među prvim pobornicima u Beogradu marksističkog tretiranja problema umetnosti u društvu i mnogo su doprineli za razvitak marksističkih pogleda i misli u oblasti tadašnjeg kulturnog života.

Policiski teror besneo je 1929 i 1930 godine kada je izlazio časopis. Otokar Keršovani je uhapšen 1930 godine i poslat na višegodišnje izdržavanje robije u Sremsku Mitrovicu. Pavle Bihalji je uporno i istrajno nastavio da uređuje časopis. Bio je prinuđen da rukopise nosi na kontrolu direktno u Upravu grada, pošto je ukinuta preventivna cenzura. Cenzor, policiski pisar, sekao je često članke od oka. (Sećam se da je cenzor u mome članku o Matici srpskoj isekao ono što je bilo glavno, a ostavio uvodne i zaključne pasuse. Članak u takvom stanju Pavle Bihalji je ipak objavio).

Nije mi poznato kakvo je učešće Jovana Popovića u redigovanju knjiga koje je Nolit izdavao. Nolit je objavljivao dela mahom iz strane napredne, »leve« literature, a rede iz domaće produkcije. Za široke čitalačke slojeve iz ove literature zračila je ne samo književna lektira, već i nešto više, dočekivana su i kao oružanja svesti, saznanja istine o društvenim odnosima, kao moralni potsticaj bune protiv nepravde i nasilja u svetu. Takvo preduzeće i druga preduzeća sa sličnim programima u Jugoslaviji, zatim napredni književni časopisi i publikacije, pretstavljali su snažan prodor revolucionarne misli u oblast književnosti, umetnosti i kulture.

Jovan Popović je vrlo blizak saradnik Pavlu Bihaljiju čije savete i sugestije rado prima. U jednom osvrtu u časopisu Stožer na opremu knjiga, na fotomontaže koje je radio Pavle Bihalji, rekao je za njega: »Urednik časopisa koji je u našu literaturu uneo novoga, pozitivnoga, prečišćavanja i potstreka, izdavač sa sigurnim i jasnim izborom, sa svetskim merilom, Pavle Bihalji je i naš prvi, do sada možda jedini umetnik fotomontaže, izraza nove stvarnosti«. Apstrahujući ovo o fotomontaži, Popović je u tome tekstu dao veliko priznanje radu Pavla Bihaljija.

Za vreme uređivanja časopisa Stožer i on će nastojati da unese u našu literaturu novoga, pozitivnoga, prečišćavanja i potstreka. Ovaj časopis koji Jovan Popović uređuje 1931, 1932 i 1933 godine, nastavlja liniju Nove literature. Javljaju se isti saradnici. Izostaje Otokar Keršovani. Njegov konstruktivni, ideološko propagandni rad preuzima Jovan Popović. Popović je u Stožeru vrlo aktivan. U svakom broju daje ili članak ideološkog karaktera, ili književnu kritiku, ili kritički komentar na tadašnje kulturne prilike. Povremeno piše i pozorišnu kritiku. U svima njegovim napisima osnovna misao je vodilja: dati potsticaja naprednim snagama u literaturi i umetnosti za borbu protiv reakcije, otvarajući im perspektivu budućnosti i unoseći idejnu jasnoću u borbu.

Očigledan je njegov napor da uzdigne književnu kritiku na platformu principijelnosti i pored toga što s vremena na vreme zadržava u njoj stil i ton polemičnoga. Nalazio je da nova kritika, ona koja hoće savesno i svesno da vrši svoju ulogu, mora pre svega biti u oštrom suprotstavljanju prošlosti. No da kritika ne bi bila individualna, anarhična, ona mora tražiti i nalaziti pozitivne osnove, mora biti odraz stremljenja veka u istoriskoj zakonitosti, mora biti aktivni izraz, traženje puteva za to stremljenje. Od onih koji imaju »jasan pozitivan stav sa semenom progresa i ideologije mlade klase« Jovan Popović je tada istakao Krležu, Kombola, Keršovanija, Durmana, Maslešu i u pozorišnoj kritici Huga Klajna.

Jedan lep kvalitet Popovića pored principijelnosti i iskrenosti javljao se u njegovoj kritici, a to je suprotstavljanje vulgarizaciji stava, pogleda i kriterijuma. Umeo je da očuva skalu estetskih vrednosti i tada kada je davao sa svoje pozicije krupne idejne zamerke. Drugojačija je njegova kritika na delo Ljudi govore Rastka Petrovića, od recimo one na poeziju Đorđa Glumca. Jovan Popović je osporavao Rastku Petroviću ljudsko zalaganje pisca u prikazu njegovog kontakta sa ribarima, pledirao je za izjednačenje ljudskoga u piscu sa ljudima o kojima piše, ali je za delo Petrovića, i pored još drugih strožih kritičkih opservacija idejne prirode, rekao da je to »jedna fina lirska knjiga, čista poezija«.

Časopis Nova literatura zauzimao je oštar kritički stav protiv pojava i stanja konzervatizma i misticizma u tadašnjem kulturnom životu, a takođe i protiv pokušaja da se individualističko i anarhično boemstvo prikaže revolucionarnim. Oličenje ovakvog pokušaja časopis je video u pesniku Radu Draincu i njemu je, njegovim istupanjima u javnost u ime revolucionarnosti, upućivao strogu kritiku. To isto čini i časopis Stožer. On proširuje delokrug svoje kritike i na levi front, zahtevajući jasnija i odlučnija idejna opredeljenja. Popovića u tom momentu ne zadovoljava ni građanski liberalizam i protivnik je sredine između frontova. U članku O našim časopisima za njega su opasniji oni časopisi koji laviraju levo i desno, koji pokušavaju da ubede da nema suprotnosti tamo gde ih mora biti i da »prosto treba rame uz rame da se popravljuju između njegovih korica oni koji su zapravo dva protivnička tabora«. Ali od najveće štetnosti su oni časopisi koji zauzimaju lažan stav, kada im se pripisuje vodeća uloga u novim socijalno-kulturnim stremljenjima, kada uzimaju jednu ispravnu i životnu ideologiju, ali je falsifikuju, iskrivljuju i obrću protivno«. Popović je konkretno naveo primere na koje je mislio.

Vodile su se diskusije i sa grupom nadrealista u kojoj su se tada pod dejstvom procesa klasnog sukoba vršila previranja u idejnim stavovima. Diskusiju je poveo Pavle Bihalji pod pseudonimom I. Merin (mada je to bio pseudonim njegovog brata Ota.) Od strane nadrealista u diskusiju su ušli Vane Živadinović Bor sa člankom »Za jednu autokritiku nadrealizma«, Aleksandar Vučo, Đorđe Jovanović, P. Popović sa istupom u zajedničkom pismu, kasnije Marko Ristić sa polemičkom marginacijom uz članak »Odlomak o modernizmu i iracionalizmu« i opet Vane Živadinović Bor u odgovoru Merinu. U prvom delu diskusije ispoljeni su pokušaji da se razjasne momenti i stavovi koji spajaju i koji razdvajaju pisce oko Stožera i pisce nadrealiste. U drugoj fazi u koju su ušle u sumarne ocene nadrealizma, date od strane Veselina Masleše i Jovana Popovića, časopis Stožer je ispoljio intransingentnije kritički stav prema nadrealistima.

Principijelan kritički stav zauzimao je časopis Stožer i prema onim piscima koje je smatrao rodonačelnicima književnosti sa socijalnom tendencijom. Jovan Popović je pisao za knjigu Augusta Cesarca Tonkina jedna ljubav da nije zadovoljila očekivanja i prekorevao je Cesarca ovim rečima »Cesarec je pošten čovek. Težio je uvek za ispravnim stavom. Zato želimo da ne pravi greške koje škode ne samo njemu, nego zbunjuju još neodređene pojmove i odnose u našoj kulturi. Cesarca mnogi smatraju učiteljem, a njegova dela uzorom, baš zato moramo bez sentimentalnih obzira reći mi koji ga volimo: ovakve eksperimente ne treba više da vrši, ovakve knjige ne odgovaraju očekivanjima uloženim u njega ...« Onima koji su lično sarađivali sa Jovanom Popovićem biće vrlo shvatljiv ovaj njegov stav, jer je on i u usmenom ocenjivanju književnih radova svojih prijatelja vrlo iskreno, otvoreno davao svoja mišljenja i sudove.

Davao je potsticaja onim piscima kod kojih se ispoljavao proces idejnog opredeljivanja u klasnom sukobu, izlaz iz artističke izolacije ili rastajanje sa individualističkim određivanjima u kritici društva i književnosti. Obradovao se kada je u Politici pročitao prikaz Gustava Krkleca na Brežnikovu knjigu U senci oblakodera. Pisao je u članku Novi put Gustava Krkleca: ... »Verujemo da se Krklec vraća sa izleta u nebo ovoj našoj stvarnosti, zadacima današnjega intelektualca koji prezire falsifikate stanja stvari i koji otkriva činjenice ...« Zaštitnički se odnosi prema plaću Branimiru Ćosiću, jer je očevidno blisko upoznat sa Ćosićevim stvaranjem romana Pokošeno polje: ...»Ja poznajem rukopis Ćosićevog romana koji je u procesu rađanja, i sa poverenjem zauzimam stav iščekivanja jedne, nove, smele faze Ćosićeve, sa ulaženjem u našu realnost punu problema i borbi, i želim da jednom mogu o njemu pozitivno pisati ...«

Stožer je okupljao nove saradnike mlade pisce, a rastao je broj iz redova starijih pisaca koji su se opredeljivali. Već se moglo i u stvaralačkom pogledu govoriti o prekretnici u književnosti, o razvoju jednog novog njenog smera. Masleša je u članku Nekoliko metodoloških primedbi pisao da socijalna književnost u svome razvoju teži da se formira kao pokret u književnosti, adekvatan društvenom pokretu masa, »izraz je i avangardizam u isto vreme socijalnih faktora društvene dinamike«. Smatrao je da i pored kritike na patetiku, naivnost i sentimentalnost u izvesnim prilozima mladih ljudi, postoji razvoj, postoje traženja i sazrevanja književnosti sa socijalnom tendencijom.

U onim nepodesnim prilikama Stožer je izgradio u prilično meri čvrstu, postojanu idejnu platformu, uveren da ispravno radi na bazi istoriskog materijalizma i u duhu programa revolucije. No i pored njegovog aktivnog, borbenog izgrađivanja stava, protivnog oportunizma, kompromisima, varkama i prevarama na levom frontu, ipak su se u njemu vukli neki krupniji greši, kao i zablude nasleđene iz Nove literature; i u samoj njegovoj sredini postojala je potreba za prečišćavanjem. Mora se takođe imati u vidu da je razvitak marksističke misli u oblasti književnosti i umetnosti bio tih godina još u sazrevanju.

Nova literatura i Stožer isticali su potrebu za literaturom koja će biti verna i istinit izveštaj o stvarnosti, koja će donositi stvarne činjenice o životu, upoznavati čitaoce dokumentovano o eksploatatorima i eksploatisanima, o nepravednim društvenim odnosima. Davalo se značaja reportažnoj literaturi kao najpodesnijem oružju za buđenje svesti u čitalačkim masama. Na formiranje ovakvog gledišta koje je bilo jedna tačka u ukupnom programu literature sa socijalnom tendencijom (koncesija faktografskom tretiranju literature), imala je svakako uticaja nemačka leva ekspresionistička književnost. Jovan Popović je u članku »Prosek kroz značajnu literaturu sveta«, govoreći poglavito o onoj svetskoj literaturi koja se nalaziła u izdavačkim planovima Nolita isticao kod Ludviga Rena, u njegovom antiratnom delu Rat, skrupule prema golim činjenicama. U tom članku dao je i jedan tekst o Ernestu Glezeru iz koga se vidi da je taj pisac mogao uticati na Popovićevu koncepciju proze u njegovoj zbirci Reda mora da bude, koju je izdao Nolit. Tekst glasi: »I Ernest Glezer daje dokumenat dobu: raspadanje i metež društvenog stanja u Nemačkoj. »Godište 1902« kroz psihologiju dečaka u pubertetu oživljuje rat i psihozu masa u varošici iza fronta, koju Glezer porazno razgolićuje finom ironijom...«

Nastavak Gligorićeve analize književnog rada i aktivnosti Jovana Popovića »Književne novine« će objaviti u sledećim brojevima.

Dušan VASILJEV

MOLBA NA BERZU RADA

Pokorno Vas molimo, Gospodo sa zlatnim
zubima

da saslušate molbe
nas, što smo se skamenili pred vratima.
Svaki dan vi nasmejani prođete
i mi vam uvek tužnu počast odamo
i ne bunimo se, Gospodo!

Možda nam ruke nisu tako fine,
al' u našoj duši, može biti,
ima više svetlosti, Gospodo?

Radnici smo, ponizite nas do zemlje,
nas bedne najamnike,
jer imate moć i silu;
ugasite i to malo svoje čovečnosti,
i svoje niske instinkte
oslobodite na nas.

A mi ćemo savladati sebe,
i uzdići sebe
nad vas, nad vašu moć, nad vašeg boga.

I kad nas bacite u kakvu špilju,
naša će pesma odjekivati:
u susret će ići Velikoj Viziji
što je Budućnost krije;
velikoj Pobedi onih što grade
nad onima što razgraduju,
kao Vi što nam dane razgradujete,
nasmejana Gospodo.

Moramo da čekamo danas na vaš znak rukom,
i da vam duboko zahvalimo
pseću pomoć.
A možda naši snovi
od vaših sto puta dalje dosežu,
i imaju sto puta širi obim.
I vaša vrednost leži tada u ispeglanom odelu,
i namirisanoj kravati
i u tim divnim zlatnim zubima.

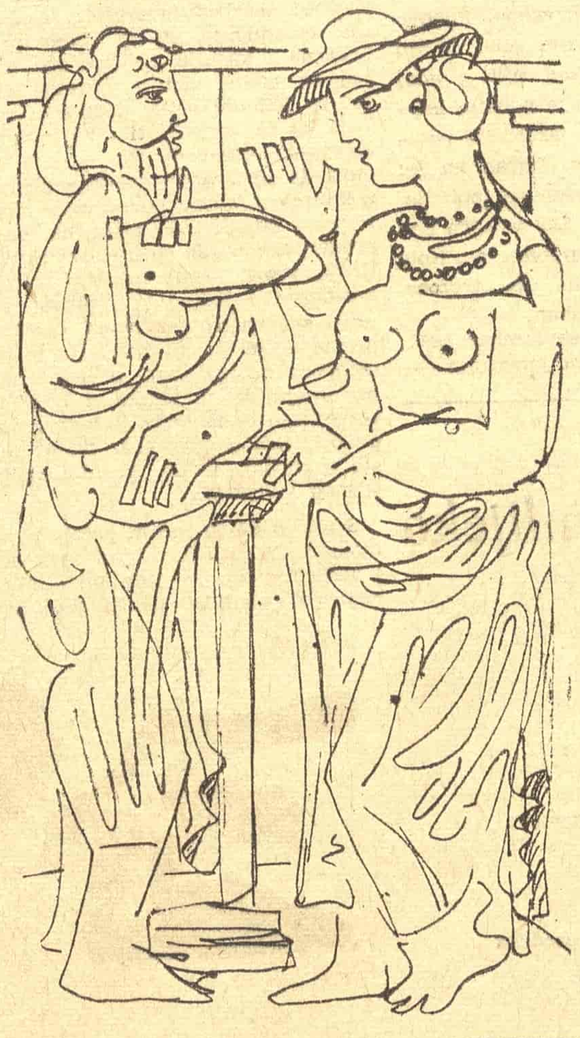

HEROJSKA SMRT PESNIKA
Kola NEDELKOVSKOG

KRVAVI TRAGOVI NA PESMAMA

Na mansardi jedne sofiske šestospratnice koja se nalazila na ulici Generala Parensova, živela je grupa studenata i radnika, mahom emigranata. Među njima je najviše bilo Makedonaca. Između ostalih, tu su živeli ili samo dolazili na razgovore i prenoćište pesnik Kosta Racin, pesnik Kole Nedelkovski, pesnik Volče Naumčeski, mladi publicista Mitko Zafirovski i drugi.

To je bilo vreme one zlokobne i presudne 1941.

Kole Nedelkovski je ovde, u Sofiju, došao još negde 1933, pošavši iz Skopja preko Atine gde se zadržao nekoliko dana oduševljavajući se Akropolom i drugim tragovima stare grčke kulture. Ostali su dolazili nešto kasnije ili neposredno pre 1941.

I svi su oni mahom bili literate. Pored posla koji su radili da bi se izdržavali, okušavali su oni sebe i na peru. Kosta Racin je bio grnčar, ali je za sobom već imao nekoliko objavljenih pesama, jednu nagrađenu priču i jednu skromnu zbirku pesama pod naslovom „Bela praskozorja" koju je izdao 1939 godine u Zagrebu i to na makedonskom jeziku. U rukopisu je imao još jednu zbirku pesama iz mladosti pod naslovom „Antologija bola" i još mnogo pesama, novela, eseja, studija i jedan uništen roman. Kad je emigrirao iz Makedonije i došao u bugarsku prestonicu gde se zadržao relativno malo, radio je kao fizički radnik u tramvajskom depou. Pesnik Volče Naumčeski bio je tako de radnik — seoski krojač. I on je za sobom imao dve zbirke pesama. Jednu pod naslovom „Dolazi proleće" koju je štampao 1939 u Bitolju i koja je ubrzo, radi svog naprednog stava, bila zabranjena i uništena, i drugu pod naslovom „Makedonska kitka" koju je štampao 1941 godine u Sofiji. Kao emigrant, i on je sebi zarađivao hleba poput Koste Racina kao fizički radnik isto tako u tramvajskom depou. I ovaj treći pesnik, Kole Nedelkovski štampao je svoje pesme. Najpre u časopisu „Iljustracija Ilinden", kao i u zborniku „Ilinden 1903" koga je uređivao Mitko Zafirovski, a kasnije je štampao i dve posebne zbirke. Jednu, „Munje" 1940, i drugu „Pešice po svetu", 1941. U Sofiji je radio kao molerski radnik i dekorater.

I svi ovi mladi pesnici bili su naklonjeni naprednom radničkom pokretu. Okupljali su se u makedonskom literaturnom kružoku, čitali mnogo i raspravljali i pronalazili put svoje poezije. U ovom smislu Nedelkovskom je mnogo pomagao makedonski pesnik Nikola Jonokov Vapcarov koji je u Bugarskoj već uživao glas dobrog pesnika i koga će bugarski fašisti ubiti posle izvesnog vremena.

Mala samačka sobica na mansardi, bila je prepuna knjiga koje je Nedelkovski čitao. Po zidovima portreti velikih pesnika. Na stolu mnoštvo rukopisa. Nekada, ranije, skoro sve do trenutka dok ga nisu prihvatili u kružoku, Nedelkovski je čitao sve. Shvatio je da treba mnogo raditi. I radio je. Međutim, posle 1937 godine, kad je stupio u taj kružok, on je sve dublje i svestranije hteo da prodre u suštinu stvari i svoje sudbine emigranta, pa je mnoge noći provodio nad knjigama i sve jasnije sagledavao pravu istoriju svoga naroda i imperative jednog društvenog uređenja što su ga doveli do jednog takvog stanja bez nacionalne slobode i bez mogućnosti za svoj nesmetani razvitak. To mu je kasnije u mnogome pomoglo da pravilnije odredi svoj poetski put.

Oduševljavali su ga najviše pesnici-revolucionari. Zato ih je i stalno čitao. Posebno mesto u njegovoj ne tako maloj biblioteci, zauzimale su knjige pesama Puškina, Ljermontova, Petefija, Hajnea, Boteva, Javorova, Debeljanova, Smirnenskog, Majakovskog i drugih.

Pesme ovih pesnika, veliko poznavanje života radnika, seljaka i drugih potlačenih ljudi jer je i sam bio takav, sudbina njegove domovine naročito uže, život u emigraciji, oduševljenje Oktobarskom revolucijom i kretanje u krugu naprednih intelektualaca-komunista, načinili su i od njega pesnika-komunistu i revolucionara.

Kad je došla 1941, a zajedno sa njom i ratna pustošenja na Balkanu i prve vesti o pokoljima u potlačenoj domovini, grupa makedonskih emigranata u Sofiji, preko svojih kružoka i partiskih ćelija, pojačala je svoj rad. Sad se već pomišljalo i na oružanu borbu.

Ali, mnogi su još na svojim prvim koracima bili zaustavljeni. Jedan od njih, bio je i pesnik Kole Nedelkovski.

Prvog septembra 1941 godine, Nedelkovski se vratio kući negde oko ponoći. Kad je došao do mansarde, navratio je najpre u sobu Volča Naumčeskog da pogleda je li Racin tamo. Kosta Racin je obično spavao u njegovoj sobi, ali ovoga puta ostao je bez ključeva jer se Nedelkovski nadao da će pre njega doći. Racin je spavao u sobi Naumčeskog i Nedelkovski je hteo da ga probudi i povede sa sobom, međutim, Naumčeski mu to nije dao. Rekao mu je da se i Racin kasno vratio i da je jako umoran, pa da ga ostavi. On ga je poslušao, ali kako je Naumčeski imao još jednog gosta, nekog studenta, to je Nedelkovski hteo da ga rastereti pa je njega poveo sa sobom.

Oko četiri sata ujutru, neko je zakucao na vratima pesnika Naumčeskog. Naumčeski je ustao i otvorio. Na vratima je bilo nekoliko policajaca. Oni su tražili da im on i Racin pokažu svoje isprave. Naumčeski je probudio Racina i pokazali su isprave. Zatim su zatvoril vrata i legli. Ali, policija je lupala i na ostalim vratima. Ovima je to bilo veoma sumnjivo pa su bili u pri-

pravnosti. Naročito ih je uzbudila lupnjava na vratima Kola Nedelkovskog koji nije otvarao. Njihovog suseda, nekog studenta prava, policajci su gurali niz stepenište, a on se opirao i pravdao da je nevin. U tom momentu, odjeknula je eksplozija. Ponadao je malter sa tavanice. Iz povređenih vodovodnih cevi šikala je voda. Racin i Nedelkovski proviruju preko odvaljenih vrata. Napolju panika. Ranjeni policajci leže. Agenti beže od straha. Zatim su oprezno došli do sobe Nedelkovskog. Nikoga nije bilo u njoj. Ni studenta, ni Nedelkovskog. Ponovo su se povukli u svoju sobu. Nešto kasnije došao je kod njih i onaj student prava koga je policija hapsila. On je nekako iskoristio paniku i vratio se gore. Pričao im je: Kole je bacio bombu na policiju, onaj student što je bio sa njim pobegao je nekud izranjavan, a... Kole se bacio sa mansarde na trotoar. Sad leži dole razmrskan.

Bio je to drugi septembar 1941. Grad je u tim ranim jutarnjim časovima bio probuđen neobičnom eksplozijom u ulici Generala Parensova. Oni koji su bili bliže, gledali su ono razmrskano telo na trotoaru, a kada ih je odmah zatim nekako preseklo ono jaukanje sirena sa policiskih automobila, spustili su zavese i povukli se.

Preostali stanovnici mansarde bili su pohapšeni. Međutim, i pored nastojanja policije da ih okrivi i osudi, oni su se sasvim opravdali i bili pušteni na slobodu.

Odmah po događaju, sve novine su donele senzacionalnu vest o događaju na ulici Generala Parensova. Novinari su imali najukusniju reklamu i vikali su iz sveg glasa.

A dva dana nakon događaja, dok je mansarda još uvek bila pod stražom, pesnik Volče Naumčeski, iskoristio je nekako momenat i ušao u sobu Kola Nedelkovskog. Po sobi su bile razbacane knjige i rukopisi. Na zidovima su visili ramovi u kojima su bili portreti onih pesnika koje je Nedelkovski voleo. A na njegovom granata. Među njima je najviše bilo portreta onih pesnika koje je Nedelkovski voleo. A na njegovom stolu dve knjige: poezija Puškina i Ljermontova. Kad je Nedelkovski bacio bombu na policiju da im se ne bi predao živ, bio je i sam ranjen. Pre nego je doneo odluku da izvrši samoubistvo bacajući se kroz prozor sa šestog sprata na trotoar, svoje krvave ruke otisnuo je na ovim knjigama. Tako je hteo da se oprosti sa knjigama, poezijom i životom.

Naumčeski je uzeo te knjige i poneo ih u „Makedonski kvartal" da ih preda svom prijatelju, mladom umetniku Georgu Ačeskom, kako bi ih on sačuvao. Pokazao mu je otiske Koletovih ruku i rekao mu da ih čuva kao nešto sveto. Međutim, Ačeski mu je kasnije saopštio da ih je iz straha izgoreo. Tako su izgubljeni krvavi tragovi na pesmama, ali nije izgubljena poezija koju nam je Nedelkovski ostavio, kao što nije izgubljena ni uspomena na taj neobično plodan život revolucionara i pesnika.

Radivoje PEŠIĆ

Čedomir MINDEROVIĆ

POSLE IRUNA

U ovom trenutku —
U ovom trenutku dok pišem ove reči,
I onda kad ih budete, nagnuti, čitali,
Crno na belo,
U crna slova okovani bol prolaznog poraza,
Belu vedrinu pobeda sapetu crnim linijama slova,
Onda —
Kad se nad vama, nagnutima, nagne sivo obešeno nebo jeseni,
Čujte!
Zastanite.
Zastanite!
Uzmite glavu u ruke!
U daljini grme topovi ...

Korak po korak. Otstupanja.
Korak ... korak. Nastupanja.
Oni, koje nikada niste sreli. Unakaženi!
Oni, koje nikada niste videli. Izrešetani!
Krpe čoveka u jurišu na bodljikavim žicama.
Razvučena sukrvica prosutog mozga u prašini sunčanih drumova.
Rovovi. Džakovi s peskom. Leševi konja. Dim.
Strmi neprohodni prevoji planina.
Džinovski prljavi plamenovi koji proždiru gradove.
Ulice kroz koje nikada niste prošli od rođenja.
Duboku blagost parkova kojima nikada niste lutali, u ćutanju.
Parkovi u kojima su se juče uz veselu ciku igrala deca
S peskom,
S peskom!

Sve to proždiru plamenovi, džinovski prljavi plamenovi
I rovovi se pomeraju u poraz,
I rovovi se pomeraju u pobedu,
U džakove se zarivaju bajoneti. Pesak curi.
Kao povodanj, kao morija pesak curi
I raste i nadrašćuje i zatrpava
Zastanite! Zastanite!

Kuca ljudsko srce. Malo, čvrsto ljudsko srce.
Plamen u grudima. Olovo u grudima. Srce u grudima.
Nad rovovima,
Nad grozničavo slaganim džakovima s peskom,
Nad kužnim prosutim utrobama ubijenih konja,
Nad krvlju isprskanim kamionima,
Nad strmim prekoračenim prevojima planina,
Kuca, kuca.
Ljudsko srce.
Veće od poraza.
Veće od smrti.
Srce slobode — veliko kao pobeda koja dolazi!

Zastanite! Zastanite!
To su dozivi. To dozivaju!
To dozivaju oni koji su kao i vi voleli plavet majskog neba.
Oni— koji su se u večeri iscrpeni vraćali kućama.
Oni — nad kojima se, nagnutim nad knjigama, naginjalo sivo obešeno nebo jeseni
Oni — koji su disali.
Oni — koji su koračali!

Izrešetani!
Unakaženi!

U daljini grme topovi ...

Čujte!
To nije Španija
To je svet!
Svet koji se u plamenu rađa,
U plamenu koji proždire gradove,
Sela,
Šume,
Melanholiju parkova,
Mrtve trotoare,
Tramvaje,
Potištena sirotinjska predgrađa,
U džinovskom prljavom plamenu koji proždire sve što je stvorila čovečja ruka

Sve!
Sve na šta naiđe na svom putu uništenja,
U jarosti svog konačnog, apsolutnog poraza!

Samo slobodu ne!
Jer nikakav plamen ne može uništiti slobodu!
Jer nikakav metak ne može zaustaviti dah slobode!
Jer nikakav bajonet ne može iskasapiti veliko srce slobode!

Srce slobode!
Srce čoveka!
Srce pobede!
Veliko srce bratstva svih ljudi!
Veliko srce bratstva svih naroda!

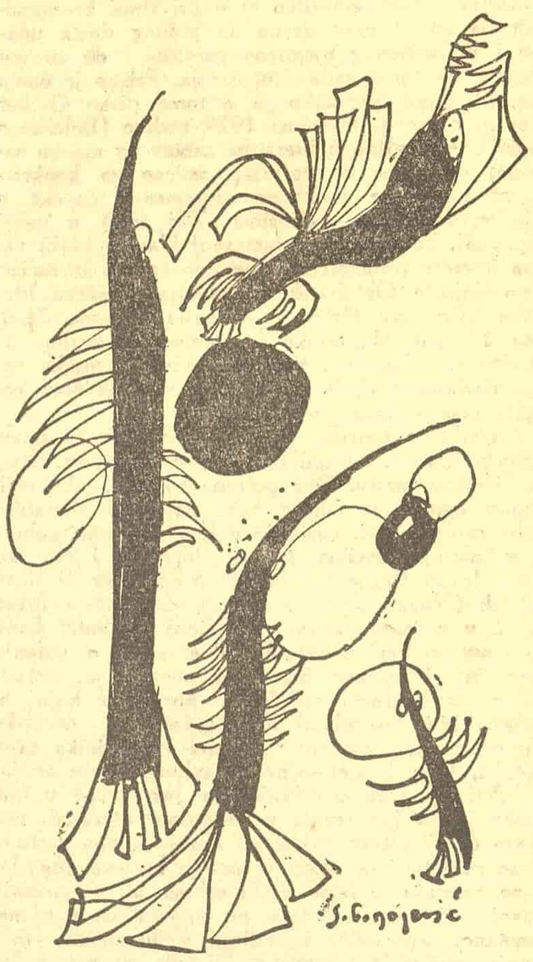

Dragoslav GRBIĆ

PAROLA I POETSKA REČ

Izuzetne okolnosti u kojima se jednog trenutka nađe narod, koje su odlučujuće za njegovu sudbinu pa često i za njegov dalji opstanak, postavljaju pred pesnike i izuzetne zahteve, primoravaju ga, ako je to što jeste, onaj ko se razumom i maštom opredeljuje za sve što je napredno, da kaže određenu i potrebnu reč. Ustvari budan i senzibilan, osluškujući ono što se oko njega zbiva, i proveravajući ono što se u njemu zbiva, on traži tu reč kojom se oslobađa, meri njenu vrednost i njenu suštinu, i njome postaje odgovoran pred onima kojima je tu reč uputio i namenio. Naravno, on tu reč ne prilagođava samo određenom trenutku, ne ograničava njenu važnost samo na određen događaj, iako taj određeni događaj može da bude povod da se ta reč iskaže, već joj obezbeđuje trajnije značenje, omogućuje joj da bude prihvaćena i kasnije, ne kao reč kojom će se razumeti i objasniti ono što se jednom zbilo, nego kao reč koja će se prihvatiti i za buduća zbivanja, odnosno sa kojom će moći da se izbegnu sve one dileme u kojima se čovek povremeno nalazi, sa kojom će moći da sebe prenese tamo gde su njegova strem ljenja jasna, i gde prestaje svako kolebanje. I jedino ta i takva reč, nova značenjem i zvukom, otporna prema vremenu, ta reč koju bi da izgovore mnoga usta, a koja ipak ne umeju da je iskažu, i koja je ponavljaju onda kada je pesnik izgovori, jedino ona može da preraste u parolu i da postane moto jednog življenja.

Svakako da je pojam parole u po etskom smislu kod nas pomalo i vulgarizovan, jer smo mi u bliskoj prošlosti imali jako mnogo parola koje su danas zaboravljene, ko je stoje po sveskama nekih časopisa i po listovima knjiga poezije, a da više niko nema potrebe da ih se seti, a još manje da ih izgovori. I sigurno je da su se parole i u onom trenutku kada su izgovorene, bile nepoetski kazane, bile beživotne i neoriginalne, jer se ne može pretpostaviti da su one mogle da važe u jednom trenutku, da čak budu i potrebne u datom momentu pa da vremenom izblede i izgube svoju boju. U obrnutom slučaju, to jest da su one potpuno i do kraja odgovorile zahtevima onoga vremena kada su kazane, bolje reći duhu tog vremena, one bi važile i danas kao što bi sigurno važile i sutra, jer se prava poetska reč prenosi kroz sva vremena i sva zbivanja, i, ako je sigurno da je mnogo šta u svetu i životu osuđeno na starenje i izumiranje da bi se rađalo nešto novo, onda je isto tako sigurno da poetska reč ne podleže tom zakonu. Otuda i mišljenje da je neka pesma bila aktuelna u jednom trenutku da je nekada čak bila i dobra, kako se to često laički govori, nema nikakve osnove i svakako potiče od onih poeta koji se prema tim pesmama odnose kao prema svojini, i te i takve pesme brane da bi odbranili sebe, odnosno svoju poetsku egzistenciju. Uostalom, loše izgovorena parola kada je reč o poetskoj paroli, deluje kao da je kazana sa izvesnim zakašnjenjem, moglo bi se reći onda kada je prestala potreba za njom, i ona postaje neaktuelna ako se tako može reći, već onog trenutka kada je iskazana.

Naravno, to nikako ne znači da neki događaj sam po sebi nije mogao da potstakne, izazove pesnika da kaže pravu i autentičnu reč, jer ako to već po hiljaditi put može jedna obična travka, zašto to ne bi mogao da bude i događaj u kome se proverava postojanost i savest ne samo jednog čoveka i ne samo pesnika. No zabluda valjda dolazi otuda što se smatra, naravno sasvim pogrešno, da je svaki veliki događaj samim svojim nastankom dovoljno uočljiv i dovoljno jasan da se može fiksirati sa svoje spoljne strane, i da ne treba ulaziti u ono što je njegova suština. I da se zbog toga o jednom takvom događaju može govoriti i običnim rečima, jer je on dovoljno razumljiv, i da ga je dovoljno samo poetski ilustrovati pa stvoriti pesmu koja će biti potrebna i to ostati. Na taj način dobija se samo jedno: u pesmu se prenosi samo dekorativna strana određenog zbivanja, ono što ima svojstvo da općini na prvi pogled ali i da prevari, a zapostavlja se ono što je suštinsko, ono što je životno. I kako to obično biva, kasnije, kad prođe izvesno vreme, čitalac ne pokazuje nikakvo interesovanje za to kako je izgledao jedan događaj, nego šta je on značio za određenog čoveka, odnosno za određeno vreme, čitalac ne traži sliku događaja, ma koliko ona vešto bila pravljena, njega ne interesuje spektakl, nego sudbina čoveka u tom događaju. On uostalom iz jednog zbivanja, posredstvom pesme, traži moralnu podršku a ne ilustraciju toka zbivanja.

Ako su istinite reči jednog našeg kritičara koji je imao smisla i ukusa da odredi šta je šta u našoj literaturi, ako je tačno njegovo zapažanje, a meni se čini da jeste, o tome da je naša poezija dostigla najvišu granicu onda kada je izražavala otpor i vitalnost ovoga naroda, odnosno njegovu nepokornost, onda je isto tako tačno da u toj poeziji najmanje ima onoga što pokazuje jedan događaj, jedno zbivanje, tako je ta poezija sva nastala baš povodom određenih istoriskih zbivanja. Naravno, sve to što je dovelo do stvaranja i nastanka jedne pesme, određen istoriski trenutak, prisutno je jednim delom u svakoj takvoj pesmi, ali samo jednim delom. Ono drugo što je bitno za svaku od tih pesama to je misao koju ona iskazuje, poruka koju ona pruža, i kojom je opet svaka od tih pesama ostala potrebna i današnjem čitaocu, ovom današnjem našem čoveku. Tom porukom ona i spaja generaciju sa generacijom, omogućuje da jedna drugu razume, i da ona koja dolazi prihvata ono što je najčoveč nije iz prethodne generacije, i to čuva i dalje oplemenjuje. Za generaciju koja postaje svesna svoje odgovornosti možda i posle sto godina od nastanka jedne pesme skoro da je potpuno nevažno to koji je i kakav događaj, misli se koja o vremenu kada je taj pesnika da napiše određenu pesmu, ali joj je dakako važno šta je taj pesnik poručio njoj, toj generaciji koja u vremenu kada je taj pesnik živeo zna samo na osnovu pročitanih i možda naučenih nekoliko stranica iz istorije.

Možda za ovaj trenutak ne može da se nađe bolji i očigledniji primer od jednog Njegoševog stiha koji je potreban i danas kao što je bio potreban i u bliskoj prošlosti, i koji će biti potreban i onom budućem čoveku, i uvek kada čovek želi da dostigne nešto više, nešto što na prvi pogled prevazilazi njegove moći. Rekao je Njegoš: „Neka bude što biti ne može". A taj stih koji današnji čitalac prima kao poruku, koji za njega zaista pretstavlja parolu, nastao je kao i mnogi stihovi koji bi se ovde mogli navesti, u jednom određenom istoriskom trenutku, i povodom jednog određenog istoriskog događaja. Čak i ne povodom takvog događaja za koji bi se moglo reći da je bio svetskih razmera. I danas, kad čovek oseti potrebu za tim stihom, kad oseti želju da ga izgovori bilo gde i bilo kojim povodom, on ne misli na sve ono što je dovelo do nastanka tog stiha, njemu nije potrebno da se seti i priseti celog događaja koji je taj pesnik poetski uobličio, njemu je dovoljan taj stih, i on u njemu može da nađe potvrdu za svaki svoj čovečni i plemeniti čin. Jednom rečju, taj stih je evo i danas, posle toliko godina, postao potrebna, poetski kazana parola, jer on izražava suštinu onoga zašta se na ovom tlu živelo i sanjalo.

Besumnje, od Njegoša do danas bilo je više pesnika koji su parolu svog vremena pretočili u hrabru i čudesno lepu poetsku reč, učinili tu parolu prihvatljivom i trajnom, jer su uspeli da odgovore onom zahtevu koje je vreme pred njih postavilo. I uvek i samo onda kada su težili onome što je na prvi pogled izgledalo nemoguće.

Dragutin TADIJANOVIĆ

Moja sestra nosi u grad mlijeko

Predjutarje. Ona ustaje
I oblači se u mraku ledene sobe.
Ura na zidu tri puta zakašlja.
Daleko je sivi grad, vani pada snijeg.

Oprezno silazi niza stepenice
Držeć u rukama kante mlijekom nalite.
Zatim joj mati još jednu na glavu podigne:
Pripazi dobro, da se ne okliznеš.

Škripi snijeg, škripi snijeg pod smrzlim opancima:
Ona se žuri da stigne zarana,
Da što prije započne s prodajom.

Sprva će nuditi mlijeko na uglovima ulicâ,
A kad se razdani sasvim, poći će u dvorišta gradska
Vičući: Gospojo, mlika! Gospojo, evo mlika!

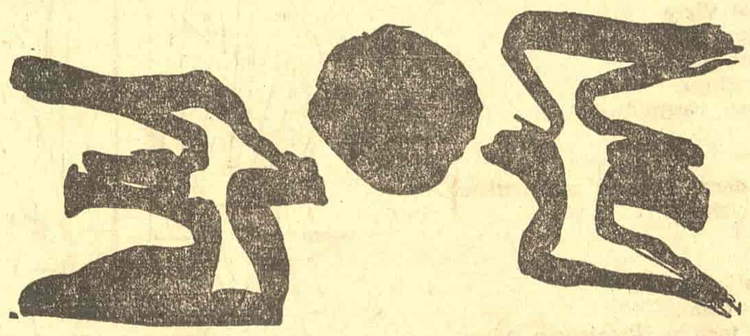

Jara RIBNIKAR

KUĆA U BOTIĆEVOJ ULICI

Jednog oktobarskog dana krenula sam prvim partizanskim vozom za Beograd. Ukrcali smo se negde u Srbiji. Bila sam tako uzbuđena da ne znam ni danas tačno odakle smo pošli; Beograd samo što je oslobođen, reke vojske valjaju se prema severu, rat traje, još uvek težak, još uvek krvav, nemilosrdan. Sedimo u nekim poluotvorenim vagonima, pomalo pevamo, a sve više ćutimo. Mislimo o starim ruševinama, o prvim požarima koje pamtimo, o teškim bombardovanjima koja poznajemo samo po čuvenju, nagađamo koje su kuće oštećene u borbama za konačno oslobođennje grada ... Iskrcali su nas na Čukarici, dalje voz nije mogao da ide. Pošla sam prema Topčiderskom brdu, prema kući iz koje sam otišla ne znajući kada i da li ću se tu i vratiti, prema kući u kojoj sam doživela presudne trenutke svog života, srela nezaboravne ljude, gde mi je predveče u avgustu četrdeset i prve saopšteno da sam član KPJ i gde sam, krijući se od svih, isplakala svoje suze što napuštam decu, vukla me je ta kuća kao magnet, ništa o njoj nisam znala, njena mi je sudbina tokom rata bila nepoznata, a njeni ukućani? Jesu li deca tamo, je li i moj muž s njima, jer je on stigao nekoliko dana pre mene, da, mislila sam, oni su tamo sigurno svi zajedno.

Tog dana, oktobra četrdeset i četvrte, posle oslobođenja Beograda, moj Dedinjski bulevar na brzinu se oslobađao svoje prošlosti. Do juče preplašeni otišli su u grad da se šire, da viču, da pevaju, da slave. A oni drugi su iza zatvorenih šalona svojih kuća smišljali kako će iz kože izdajnika! S vremena na vreme bi projurio neki partizanski džip. Već sam stigla gotovo do same Botićeve ulice kad su kraj mene stala jedna kola. Pukovnik se interesovao ko je ta usamljena žena na bulevaru. Obradovala sam se kad sam poznala u njemu Pavla Pekića. Rekla sam mu kuda idem, ukrcao me je u kola i pošao sa mnom.

Zašto ovo opisujem?

On je, verovatno, znao šta ću naći. Ili je pretpostavljao. U svakom slučaju: pošao je sa mnom da mi bude lakše. A ja sam mu veselo pričala: »Eto, ovuda je prolazio drug Tito. Sad ću ti pokazati gde su sedeli 4 jula ...«

Kad smo ušli kroz kapiju koja je stojala širom otvorena, našli smo kuću praznu i pustu. Vetar je škripao razvaljenim vratima i prozorima. Stakla su bila razbijena. Kuća prljava, parket iscepan, nigde nemaštaja, nigde traga ljudskog života. Ovuda je prošao rat, požar, uništavanje, pljačka. U sobi gde je nekad bila trpezarija (eto, tu su sedeli tada drugovi!) visela je oštećena freska Mila Milunovića, a na suprotnom zidu devojčica u kupatilu (delo slikara Veljka Stanojevića), na koju su očigledno pucali dok je nisu poderali tako da je platno visilo iz okvira. To tužno prisustvo uvređene umetnosti usred prazne i prljave kuće mnogo me je pogodilo. »Hajdemo«, rekao je drug jer sam stajala kao ukopana, a on je očigledno razumeo moj strah i tugu (jer gde su stanovnici kuće?), »šta ćeš ovde.«

On me je odveo kod Vlade Ribnikara i pomogao mi da nađem decu.

★

Posle 27 marta CK KPJ rešio je da se rukovodstvo partije preseli iz Zagreba u Beograd. Smeštaj ilegalnih partiskih radnika bio je ozbiljan problem za beogradsku organizaciju. Članovi partije koji su poznavali našu kuću došli su na ideju da se i ona upotrebi. Temeljito je ispitan položaj naše kuće, sva njena tri izlaza, bašta koja je zarasla u korov i šiblje, Botićevo slepo sokače koje se moglo pretvoriti u tri slobodna prolaza ako se poznaju staze preko susednih imanja. Izgleda da se našim drugovima dopalo baš to što je u kući bilo mnogo dece, naše i tude, što je kapija stajala stalno otvorena, i što je to bila obična gostoprimljiva beogradska kuća.

Jednog dana početkom maja telefonirao mi je moj muž iz grada da će na ručak dovesti gosta. Shvatila sam da se radi o nekom neobičnom čoveku, jer nije imao običaj da javlja kad bi hteo nekoga da dovede. Rekla sam mu da imamo na ručku moje roditelje. On je trenutak zastao kao da se s nekim dogovara, pa je onda rekao: »Ne mari, naprotiv, još bolje«. Tako sam prvi put u životu videla druga Tita. »Inžinjer Petrović iz Zagreba«, rekao je Vlada. Petrović je prvo ime koje je palo napamet mom mužu, pa ga je tako pretstavio mojim roditeljima, to ime inače drug Tito nije koristio. Imao je na sebi zelenkasto-sivo odelo i zelenu kravatu, bio je elegantno, leženo obučen i ponašao se prirodno kao da sve nas poznaje godinama. Razgovarali smo o svemu i svačemu. Tada je Beograd zahvatio val mržnje prema Hrvatima, izbeglice su pričale o zverstvima ustaša, iz ruke u ruku išle su fotografije unakaženih srpskih leševa, počela je era huškanja jednog naroda na drugi, srpske vlasti koristile su svaku priliku da udaraju u bubanj šovinizma; opšta atmosfera bila je toliko protivustaška da su ustaše stavljene u prve redove neprijatelja srpstva, naravno i ispred Nemaca. I mi smo se zgražavali nad postupcima ustaša, a moj otac je izrazio sumnju da će se ikad moći takvi zločini zaboraviti. »Nije kriv hrvatski narod«, rekao je drug Tito jednostavno, »svi će uvideti da hrvatski narod za to nije kriv.« Bilo je to tako definitivno i tako iskreno rečeno da i danas pamtimo te njegove reči. Tvrdio je u daljem razgovoru da će bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije nadvladati sve neprijateljske snage koje razjedaju zemlju. Moram da priznam da u opštoj atmosferi panike od ustaša i raspaljivanja mržnje među narodima, te odlučne Titove reči zvučale su gotovo tajanstveno. Mi smo osetili da to može reći samo onaj čovek koji gleda daleko ispred sebe i koji zna od nas mnogo više pa su mu jasni istoriski događaji koje mi ne možemo shvatiti. Taj ručak ostao je svima nama u sećanju kao nešto veoma utešno u mraku prvih dana okupacije. Posle ručka Vlada je otpratio druga Tita i odmah se vratio. »Ko je taj neobičan čovek?«, pitao je moj otac. »To je velika ličnost«, rekao je vlada, »ne smem da ti kažem«. Moji roditelji nisu više nikad sreli druga Tita kod nas. Godine 1943, jednog dana na ulici, suočili su se s njegovim likom: na plakatu ucenjen, proglašen za najljućeg neprijatelja »novog poretka«. Pričali su mi posle rata kako su odmah poznali čoveka s kojim su ručali u našoj kući. Setili su se njegovih očiju i pokušavali da im odrede boju, da li je bila sasvim zelena ili zelenosiva, pričali su o lepom njegovom osmehu koji se iznenada, neočekivano, javlja na licu da bi opet tako naglo iščeznuo, evocirali su reči koje su izgovorene za stolom. i tada, pod okupacijom, u onom napaćenom Beogradu, osetili su radost što Nemci tog čoveka traže, znači da je živ, da radi, da ga se Nemci boje, a oni su ga upoznali, osetili da je izuzetan, pametan i dobar.

Vlada i ja uskoro smo bolje upoznali druga Tita jer je često dolazio, a jedno vreme i stanovao kod nas. Ponekad bi došao ujutru i ceo dan presedeo u dnu bašte, sakriven bujnim šibljem i drvećem, a uveče bi otišao. A nekad bi se stvorio na minut, dva, radi kratkog, dogovorenog sastanka. Kad je stanovao kod nas, u maju 1941, spavao je u sobi našeg najmladeg sina, soba je bila jako jednostavna, pod sa linoleumom, krevet gvozdeni, ali gledala je na baštu i preko nje na Beograd a to se drugu Titu svidelo ... Vlada je češće razgovarao s njime, on je i ranije odlazio na sastanke s Titom i više je bio upućen u politička zbivanja nego ja. No i ja sam imala sreću da u tim teškim danima dožívim Titovu vedrinu, njegovu sigurnost, optimizam, čvrstu veru u našeg čoveka i njegovu prirodnu ljubaznost s kojom se obraćao svakome. Osećanje straha ili nemira iščezavalo je u njegovom prisustvu, mi smo u to vreme želeli da budemo stalno s njim, što je naravno bilo nemoguće. (Moram da priznam da što se toga tiče nismo osećali ništa neobično jer su se svi otimali da budu što češće i što duže s njim!) Čini mi se da svako ko je proživeo neko vreme kraj druga Tita mora da podlegne njegovom neobičnom ljudskom šarmu, ali i da ojača kao čovek crpeći iz tog dubokog vrela optimizma i istine.

Četvrtog jula održan je u kući istoriski sastanak Politbiroa KPJ. Drugovi su dolazili pojedinačno, oko 11 sati pre podne, izlazila sam da ih dočekam na Dedinjski bulevar ili kod male crkve ispod parka, menjala sam haljine da me agenti ne bi zapazili. Druga Tita dovela je do bulevara Ljubinka Đurđević (poginula u Foči februara 1942), videla sam kako se od nje odvojo, pošao prema Botićevoj ulici, popeo se do naše kuće i srećno stigao na mesto sastanka. Zajedno s Filipom Macurom koji je krstario bulevarom na biciklu pošla sam da vidim dolazi li drug Marko. On je izbio iz šume, presekao brzo bulevar i nasmejao se Filipu na biciklu. Triput sam izlazila zbog Ivana Milutinovića koji je zakasnio tako da su se već zabrinuli za njega. Konačno je stigao. To je bio žilav čovek kao da je sav od čvorova, očiju kao igle, oštra, prodorna pogeda koji se pamti. Ali voleo je da se šali a šale su mu bile jednostavne i dobroćudne.

Sastanku su prisustvovali pored druga Tita, Rankovića i Milutinovića, drug Edvard Kardelj, Svetozar Vukmanović Tempo, Ivo Lola Ribar i Milovan Đilas. Prvo su se svi skupili u bašti, podelili se u grupice, posedali po travi i razgovarali. Dan je bio lep, sunčan. Bašta je tog dana bila prazna jer smo decu poslali kod naših prijatelja na ručak s tim da se vrate tek uveče. Prošetali smo baštom i objasnili položaj kuće onim drugovima koji je još nisu poznavali. Bilo je dogovoreno da će u slučaju opasnosti otići preko susednog imanja, izbiti na Dedinjski bulevar i tako pokušati da se spasu. Čuvali smo stražu. Ali ništa se nije desilo. Bilo je izuzetno mirno. Čak nikakav nepredviđeni gost ni sused nije navratio tog dana. Kroz prozor trpezarije gde su radili izlazio je s vremena na vreme dim, toliko su pušili. Za ručak su tražili samo suve hrane, a popili su dosta crne kafe. Radili su vrlo intenzivno, bez pauze, sve do šest sati uveče. Tad su počeli da izlaze preko terase u baštu i udisali vazduh, zadovoljni, dobro raspoloženi. Prvi je otišao drug Tito. Ostali su se još šetali po baští, šalili se i uopšte ponašali se kao da su na nekom izletu a ne na važnoj dužnosti, nisu se žurili da odu, kao da svima njima policija nije za petama, kao da njihovi životi ne pretstavljaju stubove jugoslovenske revolucije! Sve te naše ljude pratila je atmosfera sigurnosti i vere. Nikad da osetiš neku zabrinutost u njima, ni žurbu, a još manje neku nevericu, sumnju ili strah. Je li moguće da su osećali da ono što rade niko ne može da spreči, da li su već onda znali da su jači i od najveće vojne sile jer je narod uz njih i samo njihov poziv čeka? Lola Ribar koji je bio najkomunikativniji među njima, rekao nam je da su svršili krupan posao. »Za ovaj dan znaće uskoro cela Jugoslavija«, rekao je.

Ponekad je dovoljno da se od nekog događaja odmakneš za godinu dana da bi osetio kako postaje istorija, jer brzo raste u vremenu. To se dešava sa četvrtim julom. Četrdeset i prve on je bio jedan u nizu ilegalnih sastanaka rukovodilaca partije. Četrdeset i druge on je već bio jasna međa između oslobodilačkog rata i priprema za taj rat. Četrdeset i pete pretvorio se u jedan od kamena temeljaca nove države. I stvoren je muzej. Danas tamo dolaze među posetiocima ljudi i deca rođena posle četrdeset i prve, oni ne pamte staru Jugoslaviju. Za njih je muzej jedna istoriska priča, zanimljiva, a pomalo neshvatljiva kao što već jesu sve istoriske priče. A za decu te dece 4 juli će postati legendarni početak borbe za nezavisnost, za slobodu i za afirmaciju novih revolucionarnih ideja koje će uticati na ideološka pomeranja u svetu.

Bašta je proširena i pretvorena u prijatni park gde se može posedeti. Mislim da će deci, omladini, pa i nama ponekad biti zanimljivo da tu dođemo. Tu je doneta odluka o opštem svenarodnom ustanku. Tu su borca Narodnooslobodilačkog rata prvi put nazvali partizan. Tu je formiran legendarni Vrhovni štab za koji se čulo širom sveta. Kako to zvuči jednostavno. Kao svaka istoriska istina.

Tin UJEVIĆ

ČIN SPUTANIH RUKU

U noćnim tramvajima, kroz rane metropolitene,
sa žuljnim cipelama, no srcem ispod plavih bluza,
odlaze šutljive ekipe na posle ostavljene,
s usnom od rakije vlažnom, i tihom slutnjom suza.

Na desno i na lijevo, već kamo potreba ište,
sa djetetom i ženom kroz pospana predgrađa,
i tek su u hrpi stigli na tamno hrvalište,
eno se iza stakla blijeda krvavo sunce rađa.

Svi oni obaraju bore čela ponižena,
svi nude djelu ruke hrapave, uprljane.
Oko njih bruji orhestar kolesa i sirena,
u njima šapuću riječi buntovne, tmaste i sane.

Oni slušaju žarko pjevanje peći,
i kajiše remena, i previranje kotla.
Oni gledaju: gle, duvar biva teži i veći,
a jeza robovska pada s plafona pa sve do tla.

Oni drijemaju uz dernjavu hiljade grla rada;
onda se bude: na šini željeznica hukti,
otkucaj čekića kreše u njima ritam jada,
dok tuga polja i tvornica u dnevnoj strasti hukti.

Ova je srca tesalo hiljade kladivaca,
Ove je mozgove pretrglo hiljadu rasprskanja!
Crveno željezo, zapaljen ugalj na čela odsjev baca,
petrolej i benzina na prašnom potiljku sanja.

Rastu, u prostor vrcane, pilane i talione!
Zvonca i maljevi i pipci bude tonove mnogobrojne
u mnogozvučje zapaljeno i zahuktale vasione
nad tjemena frenezije i nad šije već znojne.

Brije i šire protege užurbanosti snaga.
Struje od crne zemlje, streme do lampiona sunca
sa ognjem, sa meljanjem crnoga zemljina blaga:
sve pišti, sve kriješti, sve vrišti, sve kliče i bunca.

Blažena himno napora ljudi, da nisi toliko skupa,
bila bi najljepša pjesma i muzika vascijela svijeta!
U ovom glasu kao da preklinju robovi:
puca šum rabotanja poput prebogata zvukovna cvijeta.

Grme i gromore potmule oblasti suterena
u žustro razgorenje i čak u raspraskanje.
Iz toliko vrenja, plamena, vonjeva i pjena,
sukljaju oblaci dima i rijeka magle: u sanje!

U ovom glasu zavija, kao da orguljaju grobovi
i ječi nešto sumorno, strahovito i muklo.
U ovom glasu kao da preklinju robovi:
„O rasti, srce svijeta, crveno, samo da ne bi puklo!"

U labirintu panike, duž acetilena,
nešto svirepo jednoliko, s provalom nadahnuća,
pretače se u gvožđe; paralelno, desna je uposlena,
mozak brojeve misli, a srce kovanja vruća.

I tako, po oproštaju od vreve radione,
na brodovima teškim od večernjega rada,
spuštenih čela, kao na povratku iz kaznione,
klipšu hrpe u bijedu skrovišta velegrada;

a da im tamo barem, pored zdjele supe,
daruje domaća svijetla još probuđena Vesta!
I da se kućne nade za prisne sinije skupe
za ljubav i za snagu umornog Hefesta!

Žarko VASILJEVIĆ

NA PERIFERIJI
SOBA IZ DVORIŠTA

Stanuju tako na periferiji:
otac, mati, petoro dece, mačka i porodica starog miša
kojoj se tačno nikada ne zna broj.

Nad kućom prođe po koji put u suton
ružičast oblak gonjen sa Dunava
i cela porodica istrči da ga vidi
— i mačka i svi miševi redom —
a otac priča da je tako i u pozorištu i ukruti se važno
kao da je načinio pokon ženi, deci, mački i svima miševima redom.
Preleti jednom u nedelji, baš kad su svi stajali pred kućom,
mali žuti dečji baloničić
i svi visoko dižu glave i široko otvaraju usta,
svi: i mati i deca i mačka i svi miševi redom,
samo se otac opet ukruti važno
i opet priča da je tako i u pozorištu,
i svečano obećava da će im svake nedelje prirediti takvu pretstavu
jer, veli, on ima prijatelja u velikoj operi kamo sami milionari
odlaze
a taj će ukrasti svake nedelje po jedan žuti baloničić
i pustiti ga da preleti preko njihove kuće,
tako da to milionari ne opaze.

A kad iduće nedelje nije preleteo žuti baloničić
i otac došao nekako manje krut i važan,
i deca i mati i mačka i svi miševi redom počeli da broje dane
na prste
i da viču na sav glas:
ponedeljak, utorak,
sreda
četvrtak, petak,
subota, —
pa kad i iduće nedelje nije naišao žuti baloničić
i otac došao nekako sasvim nevažan i sitan, sićušan kao najmanji
miš —
onda su zaplakali i zbog oca i zbog žutog baloničića
i mati i deca i mačka i svi miševi redom
i sada šapatom brojali dane na prste:
ponedeljak, utorak,
sreda,
četvrtak, petak,
subota.
Ali još nisu čestito ni izrekli subota,
kada je otac stao pred njih i rekao u poverenju:
Draga ženo, deco, mačko i svi miševi redom,
javljam vam da žuti baloničić nikada neće više preleteti preko
naše kuće,
jer su milionari sve opazili i sve otkrili,
i pojeli i žuti baloničić i moga prijatelja radnika u velikoj operi.
Zbog ovog su dugo plakali i otac i mati i deca
i mačka i svi miševi redom,
a žuti oblačić odista nikada više nije preleteo nad sobom iz dvorišta
na periferiji.

Kočo RAČIN

Тутуноберачиште

На кантар студен со туч го мерат
а можат ли да го измерат,
нашиов тутун — нашава мака
нашава солена пот!

Од темни зори на утрини летни
до никоја доба на вечери зимни
тој гладно пие тагата наша
и потта и крвта и снагата ни.
Жолт — жолти прави лицата бледни
и жолта гостинка у градите носи.

По утрини росни, по мугрите пресни,
наведени ничкум по полињата родни
зачмаени ние го береме.
Лист по лист кини
лист по лист нижи
лист по лист превртуј, притискај,
лист по лист милно, таговно реди
и на долга низа од капки пот
и надеж со клетва и зелена јад,
со корав поглед на очите матни
по кревките лисја жолтозлатни
прикаска горка на живот клет
нанижи безгласна а така јасна.

Та незнаш ли?

Денот ли дојде тој да се мери —
мерка му нема, а в градите длаби
без да се запре, без дно да најде
не тага а клетва, и в очите матни
и не сакајк' сама се дига
фуријата.
Кантарот носи лисјето златно
а в гради луто далгите беснат
на жолтата мака — на жолтиот тутун
на жолтата пот на раците ни!

O MOGUĆNOSTIMA I O USLOVIMA

ODLOMCI IZ KRITIČKE PROZE PISACA - BORACA I REVOLUCIONARA

Veselin Masleša
NEKOLIKO METODOLOŠKIH PRIMEDBI

(Odlomak)

Problem o mogućnosti i o uslovima socijalne književnosti kod nas »ne zanima duhove«. Aprioristično odbijanje to onemogućuje. Tu »duhovi« dolaze sa gotovim, importiranim sudovima, odbijajući sve što ima ma kakve veze sa pojmom socijalan, koji za njih počinje da dobija značenje strašila. Međutim, on je otvoren, a oni, koji po mišljenju oficijelne štampane hartije nisu dohovi, učinili su nešto da se taj pojam kristalizuje. O definitivnom ne može biti govora. Rezultat toga je sledeća tvrdnja: netačno je da kod nas postoji socijalna književnost. Netačno je da se kod nas ne može razviti socijalna književnost. Socijalna po svome sadržaju i po inspiraciji. Tačno je, međutim, da je u procesu stvaranja, da još ne postoji. Nas zanima sada tempo toga procesa, materijal i afirmacija. Konkretizacija njegovih pojedinih faza, graduelna uspevanja, tendencije razvoja, smer i okvir socijalnih stremljenja, unutar kojega su diferencijacije nužno uslovljene suprotnostima dijalektičkog razvoja. Njegovo raspršťavanje, transformacija na drugoj bazi, — na negaciji sadanje negacije. B. H. M.* je (u 6 br. »Stožera«) citirajući Remarqueov slučaj zahvatio u centar problema konkretizujući široki pojam socijalne književnosti prema vremenu, mestu i stepenu razvoja.

Metodološki, u postavljanju problema, analogija sa kritikom političke ekonomije, naukom kapitalističkog sistema proizvodnje, ne može se izbeći: »Kapital« je rezultat kritičke analize klasične filozofije, političke ekonomije i klasičnog razvoja kapitalizma Engleske. Teza da se, prema tome, rezultati toga ispitivanja ne mogu primeniti na druge zemlje, falsifikat je, često upotrebljen, tačan, kada se površno gleda. Poduprt drugim, metodološkim falsifikatom Marksove misli, da prelaz kvantiteta u kvalitet nastupa onda kada se produktivne snage ne mogu više razvijati u dosadašnjem okviru (Plehanov, 1905 god.) vodi revizionizmu i kompromisu. U književnosti postavljeno je tvrđenje: zemlje sa nerazvijenim kapitalizmom i neformiranom radničkom klasom — misli se i »an sich« i »für sich« — ne mogu da dadnu pravu socijalnu književnost. Metodološki to je krivo zbog toga, jer je socijalna književnost u njenoj današnjoj fazi — izuzimajući danas Nemačku i Rusiju — širi pojam od književnosti novoga društva, i baš zbog toga je vezana za staro društvo kao njegova kritička senka, kao ogledalo raspadanja, kao znak slabosti, izražavajući negativni odnos prema starom, ne uspostavljajući još pozitivni odnos prema novom. Ovaj najširi pojam ne samo da ne isključuje diferencijacije, razvoj u pravcu afirmisanja pozitivnog, novog, nego je, čak neophodan preduslov za to.

Dinamika građanskog duha u nerazvijenim zemljama kretala se u dužim i bržim talasima nego u klasičnim. (Engleska, Nemačka, Francuska). Zato, jer je importovano sve što je za njegovu afirmaciju bilo potrebno: kapital, stručnjaci, civilizacija i kultura. Samo, on nije bio samonikao, originalan, genetički, nego šematski: dobili smo tehničare kulture, imitatore, pseudo-civilizovane duhove. Nije bilo nizašto drugo vremena: razvoj je išao tako brzo, da bi sve drugo bilo skupo plaćen luksuz. (Danas pokušavati stvoriti specifičnu građansku kulturu kod nas kada su faktori njene geneze importirani, znači ići protiv istoriske struje, dakle, nije ni moguće, a i anahronizam je, kada je građanska klasa već odigrala svoju ulogu).

Nesumnjivo, nepostojanje svesnog socijalnog kolektiva i objektivno socijalnog kolektiva dopustilo je da individualni protesti i pokušaji novoga idu krivudavim putem, tražeći liniju od Dostojevskog i Ibzena, do novih formulacija. Rat je uspeo da razdrma savesti, da pobudi na plemenitost, izazove kuraž. Bio je isuviše snažan užas a da bi se, proživljen, mogao drukčije umetnički dati nego kao protest i krik. To je rezultat doživljaja. Ali doživljaj nije mogao biti dovoljan za potrebno shvatanje logike, suštine i uslovljenosti rata. Međutim, vidimo, da čitav niz književnika koji su napisali poštene knjige o ratu nisu se dalje razvijali u pravcu emancipacije od onih istih uticaja protiv kojih su u svojim knjigama o ratu ustali. Talentovaniji, moguće, nego niz novih mladih ljudi, proizašli ne iz rata nego iz poratne stvarnosti, oni gledaju sa superiornošću na mladenačku nesigurnost, skučenost izraza, naivnosocijalne revolte. Zato treba reći: većina ljudi koji su napisali antiratne knjige nisu, danas ni kod nas, pretstavnici ni socijalne pa čak ni pošteno pisane literature!

Socijalna književnost u svome razvoju teži da se formira kao pokret u književnosti, adekvatan društvenom

Đ. ANDREJEVIĆ- KUN: CRTEŽ
(Iz mape crteža, Beograd 1940)

pokretu masa. Subjektivno. Objektivno samo tako može da postane i ostane. Nije grupa, nije ni revolucija duha, nego izraz i avangardizam u isto vreme, socijalnih faktora društvene dinamike. Nadrealizam, kao revolt duha, je interesantna pojava zbunjenosti građanskih intelektualaca i pokušaj traženja rešenja na planu individualnog odricanja današnje stvarnosti. Grupa ne znači kolektivnost, a pristajanje uz kolektivizam još ne znači uistinu kolektivističku akciju. Književnost je produkat uzajamnog uticanja ekonomskih, političkih, fizioloških i psiholoških činjenica. Prema tome zavisna od društvene stvarnosti, koja nosi u sebi klice svoje propasti. Suprotnosti na kojima počiva njen razvoj su potrebna inspiracija za književnike, saznanje da je društvena tendencioznost progresivna a stacionarnost reakcionarna. Progresivna, jer znači novu podelu rada, novu društvenu tehniku, novi odnos prema produkcionim sredstvima. Reakcionarna, jer pokušava da ograniči društvo u njegovoj funkciji kao realizaciju ljudskih odnosa na bazi sve većeg porasta produktivnih snaga. Dakle, antisocijalna.

Otuda i termin socijalna književnost. Ne didaktična, ne malograđanski utilitaristička, ne subjektivno tendenciozna, nego veristička, prekretnička, socijalno tendenciozna, kao nužni postulat istinitosti. Rekao sam jednom da polemika o tome sa građanskim književnicima ne može da bude konkretna, jer ne postoji isti kvalitet znanja, pa prema tome nije ni potrebna...

(Objavljeno u časopisu »Stožer«, br. 2, Beograd, 1932).

* Bogomil Herman — marksistički publicista između dva rata.

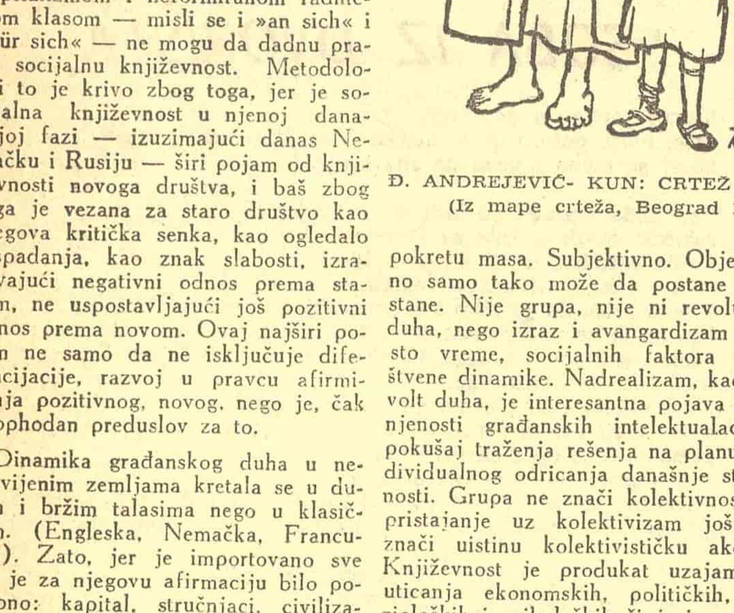

KAMILO RUŽIČKA: CRTEŽ
(»Stožer« br. 9—10, Beograd 1931)

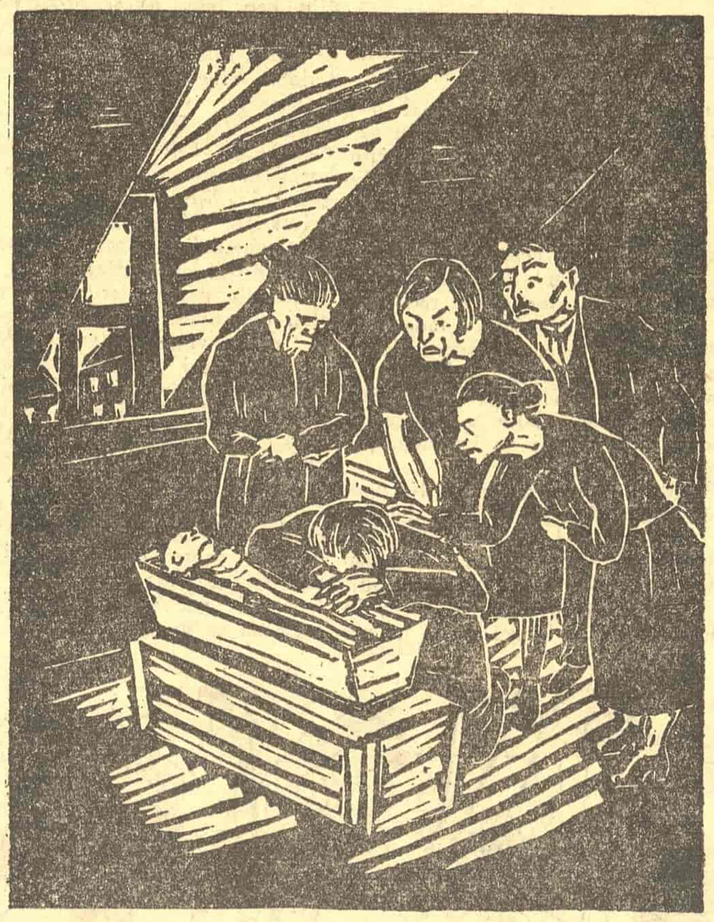

C. MAFFERT: SMRT PROLETERSKOG DETETA NA MANSARDI
(»Stožer« br. 7—8, Beograd 1932)

Đorđe Jovanović
PESNIK I OČAJNIK DIS

(Odlomak)

Ali ono što je u olujnim i potmulim nemirima ovoga teškim nemoćima podgrizenog čoveka govorilo o ružnom i neljudskom životu, ono što je kod Disa zaista bilo negodovanje protiv stvarnih nakaznosti njegovog vremena, ona iskrena i nikada nepreboljena tuga, što živi na bunjištu i vidi samo bunjište, i oni, makar retki trenuci kada je osećao veru u ljude, kada je saosećao sa strepnjama i razdraganostima svoga naroda — stvorili su ga pesnikom, i danas još uvek dragim i nezaboravljenim. Kroz žubore i zvekete predratne Srbije, koju toliko naivno ali i licemerno ulepšavaju, na mahove se čuju turobna i opora mucanja ovog pesnika, koji zbunjeno ili ogorčeno govori mnoge istine o njenim izvitoperenostima, tada sa mnogih strana bezobzirno zataškavanih. U toj Srbiji nadmenog radikalskog zveckanja sabljom, u toj srbijanskoj čaršiji koja sve naglije napušta čepenke i čekmedžiće i zida fabrike i osniva banke, u toj samostalskoj Srbiji koja se lopta svojim elastičnim liberalizmom, kroz Cvijićeve slavopojke snazi i pravima dinarskog Srbina, kroz Dučićeve madrigale i kroz raspojasanu skadarlisku boemu, kroz sva ta gurmanska i uvodničarska srbovanja o tome da je već kucnuo čas ostvarenja i poslednjih još neostvarenih vekovnih snova — Disova se poezija katkada izvija kao gorka i preteća istina, kao svirepa i takvoj Srbiji nepoželjna opomena da nije baš sve na svome mestu, da nije sve zdravo i oduševljeno. Takav Dis se ne može prevideti, ne sme se zaobići, makoliko ne prihvatili i osuđivali njegove dekadentne nemoći, makoliko nam bila tuđa i mrtva njegova žeđ sa mistikom. Ono što je njega tištalo i sputavalo postoji još i danas, još snažnije i još opakije, još uvek preti svakom današnjem pesniku koji, slično Disu, nije dorastao da razazna i da se snađe u borbama svoga vremena. Oni »boli poabani« o kojima je pevao Dis priznajući hrabro njihovu poabanost, danas su još poabaniji, i tom svojom trošnošću još opasnije ugrožavaju poetski opstanak zbunjenom i pokolebanom piscu. I kao što je nekada bio opomena razuzdanostima svoga doba, primer Disov i danas može da bude dragocena opomena mnogim savremenim pesnicima.

(Objavljeno u časopisu »Život i rad«- maj—decembar, 1940, Beograd).

Jovan Kršić
LEKTIRA SARAJEVSKIH ATENTATORA

Po svom mentalitetu, bosanska omladina, koja je organizovala i izvršila atentat na pretstavnika austriskog imperijalizma i reakcije, bila je veoma daleko od političkog shvatanja tadašnje službene Srbije i njezinih pretstavnika. Istina, posle prvog balkanskog rata, jugoslovenska omladina u Austriji počinje da jače veruje u Srbiju i da u nju gleda kao u Pijemont, ali te veze sa Srbijom sentimentalne su a ne praktične. Omladina u Austriji razvija svoju oslobodilačku akciju samostalno, u jednoj ideologiji koja u Srbiji nije bila dovoljno pristupačna, a možda ni razumljiva.

Principova generacija nacionalno svesna i duboko socijalna, nikla iz

VILIM SVEČNJAK: POSLE RIBOLOVA
(»Naša stvarnost« br. 13—14, Beograd 1938)

sirotinje, znači nešto zakasnelu i novim prilikama akomodiranu pojavu onoga istoga pokreta koji se u oslobođenoj Srbiji pojavio već sedamdesetih godina kao »nova nauka« Svetozara Markovića i drugova. Dakako, ta »nova nauka« bosanske omladine ne naglašava materijalistički princip kao dogmu socijalizma, nego na ekonomsku bedu gleda kao na rezultat tuđeg gospodstva. Treba organizovati revoluciju i nacionalno se osloboditi da se dođe do uslova socijalne slobode i napretka. Ta omladina pokazuje neobičnu zrelost i duhovnu radoznalost. Ona veruje u se i u snagu svoga idealizma. Ti mladi ljudi mnogo čitaju i razmišljaju. Pored domaćih pisaca, oni poznaju i stranu književnost, osobito anarhističke i socijalističke ruske spise Bakunjina, Hercena, Krapotkina i dr. S ruskim revolucionarima, oni su verovali u mogućnost jedne a u izdanju Socijalističke knjižare u Beogradu 1911 godine.

»Vesti ni od kuda« su romantičarska vizija jednoga čoveka koji se nenadno nađe u nekoj idealnoj zemlji budućnosti koja se emancipovala od svih socijalnih zala i koja živi radosnim idiličnim životom; u toj zemlji se rad smatra srećom zabavom koja oplemenjuje i razveseljuje čoveka. Viliam Moris nije marksista i on ne uzima ekonomski momenat kao osovinu socijalnog pitanja. Socijalno pitanje mu je, pre svega, pitanje moralnog vaspitanja; dobrota srca i smisao za lepotu i harmoniju vodi idealnom komunističkom poretku u društvu...

(»Pregled«, Sarajevo, sv. iz 1935).

Stevan Galogaža
ISKUSTVA JEDNOG UREDNIKA

(Odlomak)

Od mnogih intelektualaca, sentimentalnih prema bijedi radničke klase, primamo novele i pjesme, čije bi štampanje bilo zaista uzaludno trošenje papira. U tim novelama spominju se: radničke »ispucane ruke«, prosjak na ulici, fabrički dimnjak, predgrađe, ispijeno lice »dok kapitalista na to i — ne misli«. To mi ne možemo shvatiti kao »socijalnu« književnost iz nekoliko razloga. Prije svega, tu nema onog daha realnosti, oseća se laž intelektualca koji nije srastao sa radničkom stvarnošću i s radničkim pokretom. Nije svako pričanje o bijedi — eo ipso socijalna književnost. Odvojeno prikazivati bijedu jednog radnika i nad tim književno sentimentalisati, to je pojava od koje nikome nikakve koristi. Dimnjak je dimnjak, predgrađe je predgrađe, i to nisu apsolutni simboli bijede. Što je danas nešto takvo, to ne znači da to isto sutra ne može biti drugačije. Odnos radne snage prema kapitalu, posljedice koje nastaju iz toga odnosa — nisu objašnjenje deklamacijama o dimnjaku, o ulici, o predgrađu. To je stvaranje mistike koja se sama sobom zadovoljava, odvraćanje pogleda od običnih i golih stvarnosti koje traže naučno fundirano tumačenje i praktična rješenja. Česti onaj refren, kako bogataši »prolaze kraj bijede« i »ništa ne vide« — ne može se prihvatiti. To znači imputirati kapitalisti da ne misli na to, da je on naivan i glup, što nije tačno. On i te kako misli, kombinira, računa, bavi se cijelom jednom strategijom, koja kulminira u višku vrednosti, što manuelni radnici vrlo dobro osjećaju. Osim toga što to, dakle, nije točno, takva shvatanja polaze sa stanovišta kao da je radnička klasa neki prosjak na koju bi se kapitalista trebao »obazrijeti« i »smilovati«. To je osnovno nepoznavanje modernog radničkog pokreta i njegovih ciljeva, pa i to nepoznavanje isključuje da se takvi književnici mogu smatrati dobrim piscima.

KRSTO HEGEDUŠIĆ: CRTEŽ
(»Stožer« br. 9—10, Beograd 1931)

Prelazimo na drugu pojavu: književni radovi radnika manuelca. Za mene je ovo naročito drago i važno pitanje, jer sam opazio da kod radničke klase, već i pod današnjim nepovoljnim objektivnim uslovima, ima odličnih pisaca. O neprilikama, koje većini radničkih pisaca smeta da do kraja razviju svoje sposobnosti, ne možemo sad ovdje govoriti. Mi smo do sad u »Literaturi« štampali nekoliko članaka i novela koje su napisali manuelci, a karakteristično je da su na književnom natječaju »Literature«, na koji su stigle 53 novele od 43 autora, dobili prve nagrade dvojica iz radničkih redova. Ali i tu ima nekih pisaca koje nismo mogli štampati radi izvjesnih grešaka.

Međutim ovo je pitanje puno delikatnosti, koje se momentano ne može u punom opsegu tretirati, pa se namjerno ograničavamo na pitanje stila. Teza da je »stil čovjek« za nas je neprihvatljiva. Ona ze rekvizit individualističkog naziranja na svijet. Socijalno orijentirani književnici imaju biti na čisto s tim da je stil klasa a ne čovjek. Otuda se javlja logičan zahtjev da radnici književnici ne smiju podražavati pisce i literaturu jednog starog društva, koje ima svoj zaseban stil. Stil jednog književnika, saglasno vezanog za današnji produkcioni sistem, ne može biti jednak stilu onih koji su žrtve toga sistema. Mi danas imamo razvijenu književnost, koja izražava naučno fundirana proleterska naziranja na svijet, ali još uvijek nemamo razvijenu književnost iz proleterskih radničkih redova. Postoji nekoliko odličnih početaka, koji odrazuju i neposrednost i stvarnost i novi stil, i kad bi bilo mogućnosti trebalo bi to sistematski i kritički skupljati i štampati u posebnim edicijama. Ali u nekim radovima mnogih pisaca iz tih redova glavni je nedostatak baš to podražavanje građanskih pisaca. Tragovi ideologije ovih pisaca zalutaju u radničku književnost katkad neopaženo, da to njeni pisci često i ne primjete, a jako su iznenađeni kad im se to otkrije...

(Objavljeno u knjizi Galogažinih članaka: »Pisci i stvarnost«, Zagreb, »Kultura«, 1939).

Ova, panorama odlomaka iz eseja i kritika naših pisaca koji su između dva rata ili početkom Drugog svetskog rata i u toku NOB svoj život i svoj rad identifikovali sa revolucionarnim ciljevima SKJ — treba da se shvati kao povod za reminiscenciju na Ognjena Pricu, Đorđa Jovanovića, Otokara Keršovanija, Kostu Racina, Veselina Maslešu, Miloša Savkovića, Jovana Popovića, Jovana Kršića i druge naše pisce i publiciste koji su dali književno-kritičke i esejističke priloge, pre ili kasnije dolazeći na političke pozicije ciljeva borbe SKJ. Uzeti su u obzir autori koji su poginuli ili umrli u toku NOB, na početku Drugog svetskog rata ili po oslobođenju zemlje.

Čitalac koji želi da se potpunije upozna sa izborom iz književno-kritičkog i esejističkog dela ovih pisaca, biće u mogućnosti da se koristi antologijom književno-kritičkih i esejističkih radova poginulih i umrlih pisaca-revolucionara; izdavanje ovog zbornika predviđa u ovoj godini izdavačko preduzeće „Kultura" u čast 40-godišnjice SKJ.

Panoramu odlomaka iz eseja i kritika pisaca-boraca i revolucionara, kao i grafike iz naših naprednih časopisa između dva rata — objavljujemo u izboru Branka PEIĆA.

Kočo Racin

REZULTAT

Sad ću pred vas, pomoću pokreta ruke i, tragova od tinte, staviti i trag misli, kao rezultat procesa u mojem životu. I sad ću pokušati da prema njemu ugrabim poslednju stazu koja mi preostaje u mojem životu, na putu za Budućnost.

Jer se moja Sadašnjost razrešena saznanjem: da sam ja radnik, rob gospodara koji za gotov novac kupuje moju snagu, i da taj novac dobija opet od mene, prodajući moj jevtin rad za skupu cenu. Tako bar izgleda kad on ne radi kao ja, pa ipak bolje živi i kupuje drugima snagu i rad. Još i ovo: da je meni nemoguće da se sam oslobodim ovog ropstva, jer udruženje gospodara, zvano država, bdije nada mnom i moćno je kao glad prema hlebu, ma da njihovu volju izvršuju ljudi kao što sam ja — kupljeni za gotov novac. I tako me, vidite, po kad-kad hvata i užas od toga: jer je moje ropstvo — baš od toga neizbežno.

Pa ipak, teši me i drugo saznanje: da robova, kao što sam ja, ima na milione na svetu, i uliva mi hrabrost

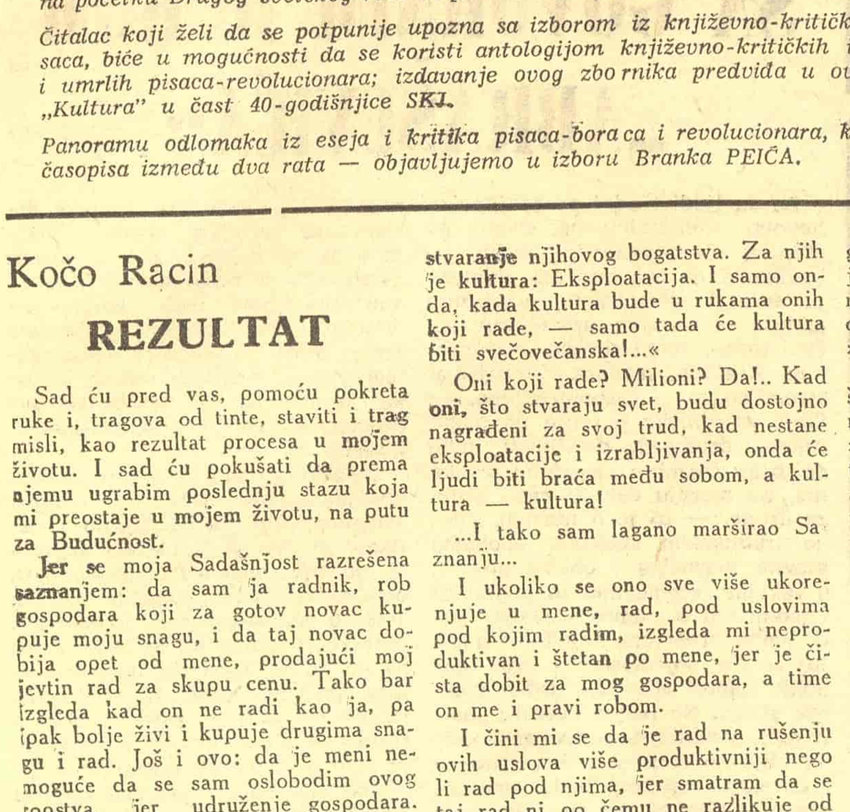

VILIM SVEČNJAK: GOZBA
(»Naša stvarnost« br. 13—14, Beograd 1938)

pomisao: da će saznanje o našem ropstvu doneti nam: svest, a ona, kao nepobediva moć — doneće nam i oslobođenje. Jer saznanje o načinu rukovanja sa robovima donosi gospodarima bogatstvo a nama, robovima, saznanje da smo robovi doneće slobodu!

Do takvog sam rezultata došao u traganju uzroka moje Bede. A to mi je ujedno i rezultat mog petnaestogodišnjeg iskustva, od kad sam i ja najamni rob. I kako sam teško došao do njega! Naši gospodari šalju svoje sinove u naročite institute gde kupuju svest i znanje o postupanju s nama, a mi, robovi, moramo sami da tražimo svest o odbrani od njih, moramo golom rukom probijati tunel kroz grdosije robovske Tame! Moj misaoni život kreće se u krugu: fabrike, ulice i stana, a sva je egzistencija toga života tako bedna, ograničena, uska, mala, i dolazi samo onda, kad me beda dobro pritisne na tle. Inače, svakodnevne brige o egzistenciji golog života i svakodnevni bol, jad i patnja, sprečavaju me da udem u polje Smisla.

Bilo je dana kad sam kao lud tražio taj Smisao, i to Značenje koje donosi u tami Rasvetljenje, bilo je momenata kad sam lebdeo u Neizvesnosti, i redovno glavačke padao u dno ropskog Neznanja. Bilo je misli koje su mi parale mozak:

»Zašto mi, koji stvaramo ovaj svet, nemamo pravo na dostojan život u njemu?..

I tad... tad bi samo osetio užas mučenje, i ne čuvši i huk grmljavine: tako sam bio daleko od Saznanja.

Jednog dana, rekla mi je žena, sva bleda od gladi:

— Pa zašto radiš kad ne možeš od toga živeti?

Nisam ni ja umeo na to da odgovorim, i ćutao sam pred njiom. Ali mi je dušu cepalo pitanje:

— Zašto?.. Zašto je to tako?

Bilo je i momenata kad mi je kroz mozak marširala ovakva misao:

»Kultura je najveća ljudska vrlina ,a ljubav prema svom bližnjem vrhunac je te kulture, jer smo svi ljudi na zemlji braća među sobom.«

Ovo sam, svakako, pročitao negde. I to je dobro, divno, veličanstveno. Ali zašto nismo svi ljudi jednaki, zašto ima među nama robova i gospodara, potčinjenih, poniženih, izrabljenih — pomoću jedne neljudske stvari: Novac? Zašto?

I tad bi mi triumfalno prodefilovalo saznanje:

»Kultura u rukama gospodara i bogataša — samo je instrument za stvaranje njihovog bogatstva. Za njih je kultura: Eksploatacija. I samo onda, kada kultura bude u rukama onih koji rade, — samo tada će kultura biti svečovečanska!...«

Oni koji rade? Milioni? Da!.. Kad oni, što stvaraju svet, budu dostojno nagrađeni za svoj trud, kad nestane eksploatacije i izrabljivanja, onda će ljudi biti braća među sobom, a kultura — kultura!

...I tako sam lagano marširao Saznanju...

I ukoliko se ono sve više ukorenjuje u mene, rad, pod uslovima pod kojim radim, izgleda mi neproduktivan i štetan po mene, jer je čista dobit za mog gospodara, a time on me i pravi robom.

I čini mi se da je rad na rušenju ovih uslova više produktivniji nego li rad pod njima, jer smatram da se taj rad ni po čemu ne razlikuje od životinjskog rada, i da će samo tada, kad bude nestalo njih — rad za čoveka biti blagoslov, osmejak i poljubac Prirode za njegov trud! A dotle... dotle je rušenje produktivnije.

To mi je poslednji Rezultat.

(Objavljeno u časopisu »Kritika« br. 4—5, 1928 godine, Zagreb).

Ognjen Prica

RECEPTI, PROPISI I DOGME

(Odlomak)

»Pretstave i ideje prošlih vjekova tište kao mora mozgove današnjih generacija« (Marks). Te pretstave i ideje, koje tište, to su metafizički pojmovi u kojima je živa stvarnost otuđena čovjeku, otuđena samoj sebi, pretvorena u konglomerat mrtvih pojmova, koji se međusobno apsolutno isključuju. Sve je pocijepano u »vječne« dileme: s jedne strane »ratio«, s druge strane osjećaj, duša, ćutilni svijet; s jedne strane »masa«, s druge »vođa«, elita; s jedne strane revolucija, s druge evolucija; s jedne strane teorija, s druge praksa; s jedne strane individuum, s druge društvo, itd. itd. Sve je tako lijepo sortirano i strogo odijeljeno jedno od drugog i čovjek treba samo da se odluči za jednu stranu tih »vječnih« dilema.

Najveći, pravi intelektualci, sve više uviđaju svu besmislenost ove more prošlih vijekova: zar je moguć »ratio« bez čulnog svijeta, i obrnuto; zar je itd. itd... Svi ti pojmovi, ako nisu mrtve i nakaradne sheme, nego živi odrazi žive stvarnosti ne mogu uopše postojati jedan bez drugog: oni se međusobno ne isključuju, nego uslovljavaju. Apsolutno odijeljeni jedan od drugog oni su mrtve i lažne sheme i samo u svome živome jedinstvu, dijalektičkom jedinstvu, oni su istiniti i živi odraz žive stvarnosti. I zato, samo njihovo živo dijalektičko shvaćanje upućuje čovjeka na stvarnu historijsku i revolucionarnu djelatnost u kojoj praksa vodi u teoriju, a teorija u praksu, sitni rad u krupni i krupni u sitni, duboki osjećaji u »ratio«, a »ratio« opet dovodi do sve dubljih osjećaja.

Ali nasuprot pravim intelektualcima, kojima »ratio« nije zavod za mumificiranje svijeta, postoji u građanskom društvu čitav niz ljudi od knjige i pera koji ne mogu da pređu preko propisa metafizike (inače se stalno bune protiv nekakvih tobožnjih propisa), koji se odlučuju za osjećaje proklinjući »ratio« za teoriju protiv prakse, ukratko za jednu stranu mrtvih i usamljenih pojmovnih shema. I oni se osjećaju usamljeni, pa čak i koketiraju sa samoubistvom.

Tko ovako sve rastavlja u isključive i apsolutne suprotnosti taj s druge strane sve miješa u jedno i najoprečnije stvari proglašava identičnim. Tako ćete čuti od tih »usamljenih« duhova da je, recimo, i revolucija i kontrarevolucija jedno te isto, jer i tamo i ovamo ima npr. discipline ili prisiljavanja ili čega drugog. I prema tome čovjek od »duha« treba da se uzdigne iznad obje skrajnosti...

(Objavljeno sa potpisom O. Prica u časopisu »Izraz«, Zagreb 1939 godine broj 91).

W. GROPER: »ŽENINO MESTO JE UZ OGNJIŠTE!«
(»Stožer« br. 5—6, Beograd 1932)

Otokar Keršovani

O ŠENOI

(Odlomak)

Šenoa je nesumnjivo građanin, buržoa. Njegove su iskrene simpatije na strani gričkih građana u njihovoj borbi protiv Kaptola i biskupa (»Kletva«) i velmoža (»Zlatarevo zlato«). Njegove su simpatije na strani tlačenog i pobunjenog seljaštva, kako se to jasno vidi ne samo iz njegova predgovora nego i iz čitave knjige o Seljačkoj buni. Pa ipak, kroz njegove romane ne diše duh odlučno klasnoborbenog građanina nego duh ondašnje politike hrvatskog nazadnjačkog građanstva usmjerenog na mirnu saradnju sa plemstvom. U onoj ondašnjoj polufeudalnoj Hrvatskoj, on nam crta hrvatsko plemstvo prošlosti, to prilično nekulturno, zaostalo plemstvo, koje je ne samo zbog svojih klasnih interesa bilo grobar hrvatske nacionalne samostalnosti, nego i svijestan protivnik prosvjećivanja masa, u prilično ružičastoj boji. Ni traga gogoljevskoj i saltikov-ščedrinskoj sarkastičnoj kritici. Plemić Đalski mogao je mirno samo nastaviti i produbiti tu liniju idealizacije hrvatskog plemstva, koju je započeo plebejac Šenoa, a kraljevski banski savjetnik Josip Eugen Tomić, također plebejac, u svojim sladunjavim historijskim romanima dotjerao je do direktnog falsificiranja historije (»Za kralja — za dom!«). Čak i u »Seljačkoj buni« osjeća se ta tendencija, ne osjeća se tu napadaj na feudalnu klasu kao takvu, nego na tuđinskog feudalnog ugnjetača (Tahi), pri čemu Draškovići, Alapići i Gregorijanci ostaju prilično po strani. Na taj način njegova historijska romantika ima više dodirnih tačaka sa Sinkiewiczem i Walter Scottom nego sa V. Hugom.

Njegov realizam nema ni oštrine ni dubine ruskog, pa ni francuskog realizma. »Prosjak Luka« je valjda prvi veći pokušaj realističke analize problema hrvatskog sela i u tom pogledu njegov je značaj velik. Pojedine probleme sela — parničenje oko međa, kulaške metode izbornih korteša, zaostalosti i t. d. — on je tu uočio, ali ne i svu dubinu općeg problema seljaštva: problema zemljišne svojine i problema političke organizacije seljaštva kao ugnjetenog društvenog sloja. U poslednjoj svojoj dovršenoj pripovijesti »Branki«. Šenoa čak u centar stavlja pitanje uvlačenja odnarođene hrvatske aristokracije u nacionalni život: idealistička seoska učiteljica Branka vraća odnarođenog feudalca rođenoj grudi i radu za narod. Zar to nije literarni odraz ondašnje narodnjačke političke saradnje sa veleposjedom i forsiranje njegove nacionalizacije?

(Objavljeno u časopisu »Republika«, Zagreb, 1945; iz literarne ostavštine O. K.)

Jovan Popović

STERIJA I POČECI SRPSKE DRAME

(Odlomak)

No kao što je Molier dao potpuno svoje delo u svome »Tvrdici«, iako je posudio čitave situacije i zaplete iz Plutonove primitivne i sveže komedije »Aulularije«, tako je i Sterija, koristeći se Molijerovim »Tvrdicom«, doduše s manje umetničke snage, dao osoben prikaz jednog društvenog tipa, s aromom vojvođanske sredine početkom XIX veka. U komediji velikog francuskog komediografa, dvorskog zabavljača i u isti mah genijalnog ismevača, preteče kritičke građanske umetnosti, tip tvrdice ima nečeg univerzalnog, i to ne samo zato što je Molijer bio veći pisac, nego i zato što je francusko društvo u epohi prodiranja kapitalizma bilo takoreći univerzalnije, kao klasična zemlja kasnije buržoaske revolucije. U svojoj komediji Molijer je, sa njemu svojstvenom objektivnošću, jednakom kako prema feudalcima, tako i prema građanstvu, koje se još neherojski uvlačilo u pukotine feudalnog društva, prikazao jedan karakterističan tip koji, ma kako sićušan i antipatičan, nužno prethodi ekonomskom uzdizanju građanske klase, pripremajući, nagomilavanjem novca, uslove za kasniji prevrat industriskog kapitalizma. Molierov Harpagon nije samo sitničavi cicija koji žali da izda i jednu paru. I on, doduše, kao i Plautov Euklion, stalno strepi da ga neko ne pokrade i u svakom podozreva kradljivca, i njemu je žao svakog sua, pa bi mladu izabranicu svog račundžijskog srca hteo da svečano ugosti a da ne dâ para svom kuvarukočijašu, iako baš ne zatvara odžak da dim ne ide u štetu i ne čuva otsečene nokte da se ne bace, kao Euklion. No to su, iako slični karakteri, tipovi različitih društava. Harpagon nije onaj priprosti rimski plebejac-zelenaš koji je našao testiju s blagom, pa samo strepi da je ne izgubi. Harpagon, koji određuje sudbinu svoje dece interesima svoga novca, novca čije postojanje uporno poriče, ima takoreći religiju skupljanja novca; on je u doba pre velikih banaka i sefova, jedan finansijski kapitalista koji transakciju obavlja u ličnom kontaktu, a osnovni kapital skriva na svim mogućim mestima ispred celoga sveta, koji se tobože zaverio protiv njega. Socijalno, Harpagon je, i umetnički potencirani tip koji izražava prvobitnu akumulaciju kapitala. A psihološki, kao živa individualnost, on je monoman, okupljen samo jednom strašću, i zato čak i tragičan u svojoj komičnosti, sudarajući se sa stvarnošću.

(»Vojvođanski zbornik«, Novi Sad, 1938)

KRSTO HEGEDUŠIĆ: MATE MIJESIĆ IZ VELIKE DUBRAVE
(»Pečat« br. 1—2, Zagreb 1939)

GOMEZ: ŠTRAJKAŠI (objavljeno, zbog cenzure, s potpisom: Seljaci polaze na rad)
(»Naša stvarnost« br. 11—12, Beograd 1937)

August Cesarec

DOSTOJEVSKI — LENJIN

(Odlomak)

Pokatkad šećući Kremljom i gledajući crkve, u kojima su pokopani carevi, i kubeta oko kojih, ko nad mrtvacima, u zlatnom oklopu, letaju i grakću čavke, ja se setih Dostojevskoga: tuda je on sa svojim ocem, skrušen od strahopočitanja, prolazio u svome detinjstvu pa i kasnije. A sada, na domak manastira bez kaludera, u zgradi iza pustog carskog dvora, sudbinu Rusije drži u svojoj ruci skromni i ponosni Lenjin*). Šta bi ta dvojica jedan drugome rekli kad bi se sastali? Zamislite, Dostojevski je, probuđen tutnjavom revolucije, ustao iz groba, i pošao krvavom ulicom, video stratište i zaputio se do Lenjina, a Lenjin, recimo da je to posle Kaplaničina atentata, leži ranjen. No, svejedno da to i nije.

— U ime Hrista, rekao bi mu, sigurno, Dostojevski, pozivam te da prestaneš!

Poznato je, međutim, da Hrist našavši se s Inkvizitorom, nije ovoga pozvao da prestane s inkvizicijom. On je ćutao. I poljubio čak Inkvizitora. Pre poljupca toga Inkvizitor hteo je i njega dati spaliti na lomači: »Sažeći ću te zato, jer si došao da nam smetaš«. Tek zbunjen poljupcem, on ga pušta na slobodu, drhtavim glasom govoreći: »Odlazi i ne dolazi više... ne dolazi nikako... nikada, nikada!« Uverenim, jasnim svojim glasom, s karakterističnim svojim smeškom, Lenjin bi Dostojevskom na koncu mogao reći:

— U ime naroda i čoveka odlazi jer nam sad smetaš. Odlazi da se vratiš kad dođe pravo vreme, a to će biti posle nas, tamo ćemo biti zajedno. Rekao bi i izrekao najdublju misao revolucije, izraženu u Blokovoj pesmi »Dvanaestorica«. Dvanaest crvenih legionara ko dvanaest Hristovih apostola idu kroz snežnu noćnu mećavu revolucije. Ne raspoznavaju, pa, recimo, i ne priznaju svetao lik koji ih vodi, noseći pred njima crvenu zastavu. Pucaju po njemu, a on ih vodi i dalje. Lik je taj Hristos. Hristos ili ne, lepše se sav protuslovni smisao ruske revolucije nije mogao izreći. Protuslovni smisao kažem, a smisao se toga protuslovlja zna; u njemu je svest konačnog rešenja i izlaska, eksodusa čitavog čovečanstva iz pustinje u obećanu zemlju. Ako je i ta obećana zemlja nedokučiva, drugo biti ne može...

* God. 1922 još za života Lenjinova.

(Objavljeno u časopisu »Književna republika« br. 5—6 Zagreb, godine 1924).

Miloš Savković

BORA STANKOVIĆ

(Odlomak)

Međutim, Bora se nije toliko bavio ni Markom ni efendi-Mitom i to je šteta. Najviše se posvetio Sofki i od nje stvorio ćitavu martirsku tragediju odbrane od nečiste krvi. Bora je minucioznom studijom izradio svu socijalnu i moralnu pozadinu, analizirajući sve slučajeve Sofkinih predaka, manijaka i putnika, ali puštajući da sve to prođe kroz Sofkino čulo psihološke asimilacije, kroz izvestan proces njenih misli. Ova adžiska kći nasledila je svu nečistu krv svojih predaka, jaku čulnu žeđ, mušku volju u svojim željama. U snovima o čoveku koji će potrošiti svu njenu snagu, ona se predaje groznici živaca, ali još više, i to Bora naročito prati, groznici misli. Opijena lepotom, bogatstvom, ponosom i gospodstvom, za koje već sluti da je lažno, ona odlučno odbija ocu da se uda za seljaka. Jedina Vranjanka koja već sasvim drukčije gleda na te odnose! Ali kad joj otac pokaže svu svoju bedu, ona je jedina koja ga može razumeti, i spasava ga. Izgleda da tu ponosnu adžisku kćer lomi svirepa istina svakodnevnog života i novca i prljavi odnosi u društvenom životu, lažno postavljeni. Svesno ona se tobož rešava da po-

Nastavak na 10 strani

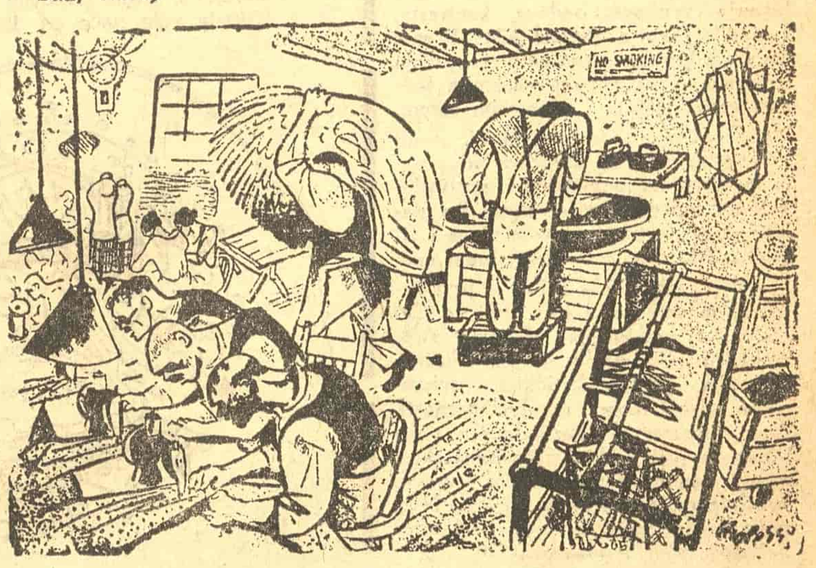

W. GROPER: U KROJAČKOJ JAZBINI
(»Stožer« br. 5—6, Beograd 1932)

mogne ocu, ali potsvesno ova patnja u koju ulazi samo je spas za nju, bekstvo od bola nečiste krvi u katarzu tragedije. Onaj otrov čulnosti, ona hoće da potroši patnjom. Sofka nije fiziološka već psihološka materija. Sa lucidnošću pribrane duše ona prati sve, misli o svemu. Za čudo je koliko ova tobož erotska priroda mnogo misli. Sva ona Borina pričanja o precima nisu samo objektivna motivacija Sofkinih kasnijih kriza, već intimna istorija jedne devojke čije se čulo vidovitosti rano probudilo. Ta priča prolazi kroz prizmu Sofkinih misli, to je sonda njenih saznanja. Ne priča to Bora o njima, već to Sofka misli o sebi u vezi sa njima. Koliko tu ima njene lucidnosti gledanja i nadnošenja nad dubinama tuđih sudbina. Nisu u Borinom romanu, kako se obično površno misli, najvažnije one analize Sofkinih čulnih gorenja (uvek su naši kritičari stavljali pogrešno u prvi plan scenu sa Vankom, ili momente kad Sofki dođe njeno, »ono«; a i u sceni sa Vankom za Boru je glavno ono što Sofka »misli« tada, ona njena moć lucidnosti da prati svaki pokret, u sebi naročito gađenje od toga dodira). Centralne scene romana su ona strašna noć u kojoj Sofka »misli«, budna do zore, misli o ocu i rešava da se uda i da ga spase; pa zatim, ona druga noć u kojoj Sofka, opet, prati šta se događa u ranjavoj Markovoj duši posle venčanja pred njenim vratima. Te strašne noći su njena intimna potreba; u njima ona mislima kuva telo u fluid duše, u sveca. Ona postaje nežna i prema ocu patniku, i prema Marku koji se kao crv na vatri vije pred njom, i prema svekrvi seljanci koja je isto tako provela vek u bolu, i prema mužu Tomči, koji se razvija u istog patnika. Sve njih Sofka razume, ume da ih zavoli, da ih pomiluje, uteši, spase. Za sebe sama, ona provodi život u suzama, a prema svakome je nežna. To je i bio najteži psihološki problem, koji je Bora rešavao.

(„Naša stvarnost", br. 1—2, Beograd, 1936)

I. Goran Kovačić

PESNIK TIJELA I SIROMAHA

(A. B. Šimić)

(Odlomak)

U tom tjelesnom raspeću on je napisao najdublje pjesme o ženama u našoj literaturi: krvave zanose za njihovim lijepim lakim tijelima; grčevite vriskove pred njihovim putenim strastima, tihe, tople utjehe nesretnicama, što u ljubavi misle na smrt; gorka uživljavanja u njihovu nesreću; sa zanosom za njihovim čistim golim tijelom, što dršće »obliveno zvijezdama«; beskrajna samilost prema onim jadnicama, koje nikad ne osjetiše ljubav; molitve tijelima bijelih boginja, koje s dalekog neba sjaju u sobu; samrtno bljedilo pred izdajom dragog tijela, punog strana mraka; povratak k dragoj, k njenu tijelu, kao fantom, kao strah, kao vječita prisutnost, da njeno tijelo drhti i treperi; duboka sućut nad napuštenim ženama, čije tijelo vene pokraj sirotnog pokućstva, nad ženama, koje su i same stvar među stvarima, vlasništvo nekog »vučjeg lica«; žene-majke, koje dršću nad tijelom svo[illegible] tijela; bogomajke, koje bi voljele krv svoje krvi, nego boga u svom sinu.

Pjesme o tijelu i pjesme o smrti, kao i pjesme o siromasima, podigoše tijelo u svaki osjećaj, u svaku misao.

To tjelesno, što muči i razdire duh, to tjelesno, što postaje sve i jedino, što utjelovljuje sve Šimićeve senzacije, što nalazimo u njegovim P r e o b r a ž e n j i m a, gdje (ma da u stilu ekspresionizma) i stvari i glasovi oživljuju, postaju krv i meso — dovoljno izražava njegovu pjesničku ličnost.

Bio je suh u stihu, kao Merimee u rečenici, ali bijaše to suhoća zlata. Išao je za tim, da ne napiše slab stih. i zato su mu pjesme nalik na solidne građevine. Međutim, bijaše naš, do danas, najbolji arhitekt pjesama. Znao je sve; i odviše. Toliko odviše, da škodi neposrednosti: sve je matematski točno, sve je na mjestu, i zato nas strojevna, mašinska odmjerenost strofa, efekata, osjećaja, djelovanja, zvukova, padova, kontrasta, kretanja zamara preciznošću. I sam je svoje pjesme usporedio — prema Cesariću — sa svojim masivnim jednostavnim, teškim i preciznim satom.

Zakoni moderne umjetnosti mogli bi u primjerima iz Šimićeve lirike naći bezbroj najrazličitijih i najfinijih ogleda, možda i više, nego što nalaze stare poetike za svoje trope i figure u Mažuranićevu genijalnom epu.

Ali pjesnik tijela bijaše i prvi hrvatski moderni socijalni lirik do Cesarića. U ciklusima »Pjesme siromaha« i »Siromasi« svojim iskristaliziranim materijalističkim uvjerenjem, socijalnom revolucionarnošću, lirski ostvarenom muzikalnošću stiha i napose psihološkim zahvatima, koji ostaše nenadmašeni u našoj poeziji, izrađuje on posve svoju ličnost. Njegovo tijelo dalo je svoj posljednji najljepši sjaj siromasima...

(Novosti«, br. 248, 8 septembra 1940, Zagreb; povodom 15-godišnjice smrti A. B. Šimića).

Oskar DAVIČO

IZVEŠTAJ IZ SRBIJE

Za druga Karla Marksa ili ma kog druga
od Radeničke internacionale,
Sreten Anđelković šalje pismo
iz zatvorskog kruga
Srbije male.

U svakom selu Srbije — mehana.
U celoj Srbiji — jedna fabrika.
Na svaki okrug — sto apsana
i sto hiljada kažnjenika.

U Srbiji — knjaz i fabrikant buržuj,
dželatske klase — dva glavara.
A ljudi — po turski. Život — pij i psuj.
Eh, zaboravi tugo stara.

Gazda ministri — srkut kafe sabajle
i mater kroz mater svima.
Iz preka dovode kistjant kinderfrajle
i krišom spavaju s njima.

»Mito? Zar ja? Al kad oćete, mersi, danke.
Nismo vam mi neki jakobini.
Srbi smo, zna se! Plate su tanke.
I tako — čini, ne čini!«

Praktikant — groš na dan. Činovnik — dinarče.
»Eh, gosn Sreto, na paru rte naši,
a kad ih karaš, vele: »I marjaš je parče!«
Il: »Činovnik je — da jaši!«

Oči su mu — ždrela, a duša — ruce.
Za šta da se čovek uhvati?
Ljudi s brkovezom šene kao kuce.
Do bune još kolko sati?

Ah, izvoz svinja. Uvoz — brz, po naški,
uz larmu pleh-muzike.
Pa sviraj! Odlazi Srbija natraški
rado u novčanike.

Knjige? Marš. Prvo i prvo — još nije zima.
Drugo — kamena soda, pa da se proda.
Gospoda leškare pod orasima
na usta im dolazi voda.

Od fruštuka slade ručak. Od ručka — večeru.
»Šta ima novo? Sarma?« »Ne, kapama!«
»Popusti kaiš! Alal mu vera!« Što žderu.
Al ko je s nama? Tama?

Radenici? Saka bezvoljnika. Klasna svest — kod nule.
Gospoda brekću u svome raju.

Kad gule kožu, onda, znaj — gule.
Inače — piju, jedu i kartaju.

Pa šta? Spušta I se barjak? Nema I spasa?
Nepomična polegla tama?
Druže daleki, preko srce, bosa, bez glasa
— krvava Srbija sama.

Buna? Gde su proleteri? Gde su radenici?
Revolucija prava — voće nezrelo.
Đaci i kalfe. Neće je činovnici.
Sve ostalo — kod nas je selo.

Pa ipak. I tu se bori i robija.
I tu pljušte iskre iz okova.
I selo već vidi: kroz bol se probija
zvezda nad svakim od vezanih snova.

A muke? Nek muče. Srbija se ne da.
Znaš hajdučke oči na sve četri strane?
Srbija razroko iz zaseda gleda
u dvor cvokotav i sunce apsane.

Dušan MATIĆ

NA UGLU ČELOPEČKE I ZAHUMSKE ULICE

Na uglu Čelopečke i Zahumske ulice

Na uglovima svih ulica sveta
Na uglovima sveta bez ulica
u hodnicima, zatvorima i fabrikama i bolnicama
Za kelnerajem
Za tasterima
Pred kotlovima i sa golim pekarskim nogama
U prokislim naćvama
Noć koja ne spava

Ne spavaju noćne šihte radnika u lapavim oknima
Gde budni metani vrebaju naprsle lampe u zgrčenim rudarskim rukama
Ne spava prekovremeni rad
Ni bolom satrveno telo u karbolskom čaršavu pukog bolničkog kreveta
Ni noćne smene
Ne spavaju noćne smene radnika

Pa ipak je noć milionski san
Tiše disanje slatki umorni slom
Troma topla bara spavanja

Pa ipak na obronku te trome tople bare spavanja
U mulju gde svu noć lagano tonu pokošene livade borbenih java
Ne spavaju pažljive oči radnika elektrane

Ni ruke linotipista na tvrdim slovima
Ni plikovi ni vene na nogama kelnera
Ne spavaju prostitutke u pustinji ulica
Ni noćni čistači gospodskih ulica

Noć koja ne spava

Pa ipak je noć milionski san
Senovita pustara želja
Zamamljen tok
Zapaljen lanac telesnih mešanja
Muk zgrčenog fetus-čoveka

Pa ipak na rubu ove beskrajne katarakte spavanja
Od pernatih ležišta do dece u Skoplju zaspale u amamskom pepelu
Ne spavaju čuvari pruga sa gas-lampama na burnim grudima
Ni ponoćni švajseri nagnuti nad šinama
Ne spavaju crevari kraj smrdljivog loja i ceđi kipećih kazana
Ni kasapske kalfe u zelenkastom gadu volovskih buraga
Ne spavaju ni mornari ni ložači ni mašiniste ni splavari ni ribari ni kondukteri ni šlepari na zemnim i vodenim putevima sveta

Noć koja ne spava
Noć koja ne spava

Dobriša CESARIĆ

MRTVAČNICA NAJBJEDNIJIH

U bijelo okrečenoj sobi
Stoje dva duga drvena stola.
Svakoga dana nove im goste
Dovezu mrtvačka kola.

Služavke, umrle u bijedi,
Il sijede ispačene pralje,
Kojima ukočene ruke
Ne mogu više prati dalje,
I koje — uzevši im ruho —
Ubožnica amo šalje.

Bludnice, koje pohotne ruke
Nikada više neće da dirnu,
Što poslije sviju bludnih, bludnih noći
Uđoše u jednu posve mirnu.

Il stigne ovamo kažnjenik,
Kojeg je žandar presto da vodi,
Il napuhnuti utopljenik,
Kojemu ime nesta u vodi,
Il jadne, izmučene skitnice,
Vječito gonjene do mitnice,
Što prođoše kroz ovaj život bosi,
Sa sijenom tuđih sjenika u kosi.

Svi oni amo jednom dođu,
Zbiti u lijesove proste,
I zauzmu svoje mjesto na stolu,
Što vječno očekuje goste.

Žive su ih gonili i gnjeli,
Nožem su ih rasparali mrtve —
Ti, što žrtve za života bjehu,
Ostaše i poslije smrti žrtve.

Stanovahu na kraju grada,
U prljavome kvartu roblja,
Počivat će na kraju groblja,
Daleko od arkada.

I kao što je više njih
Imalo zajedničku sobu —
Tako će i sad više njih
Noćivati u istom grobu.

— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —

U bijelo okrečenoj sobi
Stoje dva duga drvena stola.
Svakoga dana nove im goste
Dovezu mrtvačka kola.

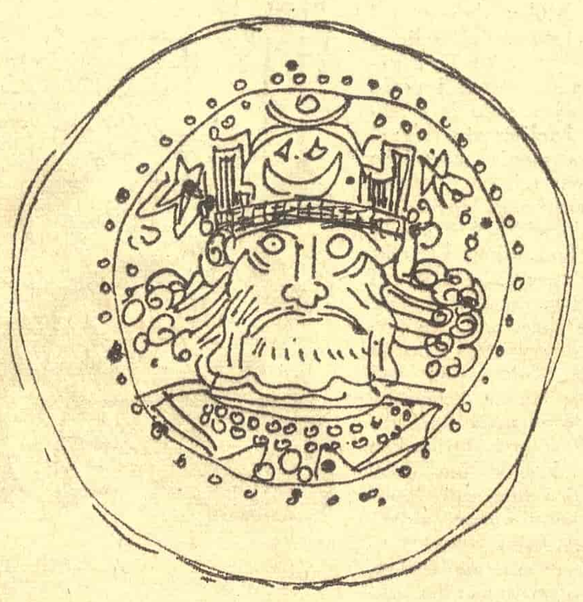

Pavle STEFANOVIĆ

SEĆANJE NA RAD SA GOVORNIM HOROM „ABRAŠEVIĆA"

Da su ljudi srodni po svojim duhovnim konstitucijama, slični po stepenu obrazovanosti, bliski po navikama na sve ono što smatraju svojim potrebama, uzajamno odnose na izvestan apstraktan način, tojest samo svojim zajedničkim idealima, mislima, težnjama, stremljenjima i raspoloženjima, bez ikoje zajedničke putanje na planu njihove društvene *delatnosti*, tako da, osim izuzetno pogodnim prilikama, ne moraju čak ni znati jedni za druge, — to je u mirnim, mirno gradilačkim, stabilnim epohama sasvim normalna i obična pojava; u takvim vremenima to je možda i jedini vid uzajamne bliskosti ljudi jedne društvene zajednice u kojoj se svi pojedinačni a vrlo raznoliki napori slivaju u jedan opšti tok stvari. No baš u takvim, pozitivnim, graditeljskim epohama ume da klija — recimo to otvoreno — i čovekovo osećanje neke unutarnje usamljenosti, ko zna zašto sve a verovatno baš i zbog nedostatka (zbog deplasiranosti, jer zbog nepotrebnosti) izvesnog pravedničkog duha bunta, gnjeva i negodovanja u društvenoj atmosferi. Nasuprot jednoj takvoj društvenopsihološkoj klimi, vremena velikih istorijskih potresa i promena u pripremi, godine duhovne mobilizacije za akciju koja je neminovna u skoroj budućnosti, dakle predrevolucionarne godine u pravom smislu te reči — ostvaruju sa lakoćom, bezbrojnim nizom međusobnog združivanja (ne samo organizacionom aktivnošću nosilaca naprednog i revolucionarnog društvenog pokreta, no i sasvim spontano) upravo zajedničku *delatnost*, upravo zajedničku putanju društvene aktivnosti ljudi sa raznih stupnjeva obrazovanosti, različitih po godinama starosti, različitih po navikama i po svemu onom što smatraju svojim potrebama. Tu onda, u takvim predrevolucionarnim vremenima, nastaje neko čudesno i divno zanemarivanje mnogo čega osobenog i ličnog, neko prirodno i neusiljeno isticanje opšteg u smislu plameno iskrenog zastupanja nadličnog, neko toplo, usrdno, jarko staranje svih pristalica velikog polaganja nade u promenu, da iznađu i svesrdno obavljaju jednu zajedničku delatnost, podjednako dragu i blisku svima, ma koliko različite bile staze i bogaze sa kojih su na veliku platformu ove zajedničke ideološke aktivnosti izbili.

U predratnim godinama, tamo negde oko 1936 i dalje, politički vid te zajednice svih koji su bili svesni fašističke i nacionalsocijalističke opasnosti po miroljubivi i radni svet bio je Narodni front, a kod nas, na polju opšte kulturne aktivnosti i posebno umetničke delatnosti, idejno jedinstvo svih naprednih društvenih snaga, pojedinaca i grupa, ispoljavalo se u traženju i iznalaženju zajedničkih oblika istupanja radnika, studenata, prosvećenijih zanatlija, činovničke (uglavnom sitnočinovničke) inteligencije. Jedan od oblika tog zajedničkog, pretežno amaterskog, društveno-ideološkim ciljevima usmerenog umetničkog (ili, ako hoćete i „umetničkog") delovanja gradskog i naročito beogradskog stanovništva bile su *horske recitacije*. Ograničene specifično umetničke izražajne mogućnosti ovog hibridnog, glumačko-muzičkog roda umetnosti naglašenog idejno-propagandnog karaktera nisu tada pretstavljale nikakvu smetnju relativno kratkotrajnom ali intenzivnom procvatu horskih recitacija, i pisac ovih redova, tada aktivni učesnik u pokušajima razvijanja te široko popularne umetničke delatnosti u redovima radničke klase Beograda, izneće ovde neka od očuvanih sećanja na prilike i neprilike u kojima su beogradski radnici, okupljeni u govorno-horskoj sekciji ujedinjene radničke umetničke grupe „Abrašević", negovali taj rod, gledajući u njemu jedno od umetničkih sredstava svoje idejne borbe, svojih ideoloških priprema za pretstojeću revolucionarnu akciju.

Moja jedina pretsprema za delatnost umetničkog rukovodioca govorno-horske sekcije „Abrašević" bila je prisustvovanje probama koje je kompozitor i muzikolog dr. *Vojislav Vučković* održavao sa studentima Beogradskog univerziteta, u jednoj od onih ulica što se blago uspinju ka kompleksu bolničkih zgrada. Autoritet, takt, pedagoško i instruktorsko držanje ovog učenog druga, odličnog poznavaoca i propagatora marksizma, pomogli su nam tada svima, studentima — izvođačima i nama privatnim, dobrovoljnim hospitantima, da lako i brzo uđemo u „tajnu" kompozicione tehnike tekstova za recitovanje, da se osposobimo za dalje raznošenje i presađivanje tehnike dirigovanja govornim horom. Činjenica da su uskoro za njegovom delatnošću sa beogradskim naprednim studentima nikle horske recitacije i po drugim gradovima Srbije može se objasniti samo primenljivošću njegovih radnih metoda, kojima svi mi, nastavljači ove posebne aktivnosti, prvenstveno dugujemo.

Trebalo je tada, u tim nekolikim godinama pre izbijanja Drugog svetskog rata, pored drugih i efikasnijih akcija, i mnogo govoriti, govoriti, ubeđivati, pridobijati, otrežnjavati od uhodanih iluzija. Trebalo je, putem reči, uzbuđivati, potresti. Razume se, svi smo znali da je za tu funkciju najcelishodnija umetnička reč. Iz kulturnog nasleđa trebalo je, zato, probrati i stalno probirati umetničke tekstove koji bi u datom trenutku mogli zvučati kao naša sopstvena reč, reč naše epohe i situacije, a za upotpunjenje tog idejnog programa trebalo je stvoriti nove tekstove. Pred nama je pak stajala budna i oprezna državna cenzura i uvek pripravna policija bivše kraljevine. U takvoj društvenoj situaciji, Bane Vučković, već obeležen svojom političkom aktivnošću, nije imao otvoren put za ulazak u legalnu radničku organizaciju. Trebalo je naći pogodnu ličnost, „nekompromitovanu", kako se tada govorilo, i on je predložio državnog službenika, čoveka iz naoko mirne i tihe Univerzitetske biblioteke, donedavna muzičkog kritičara u jednom trećerazrednom popodnevnom listu, mene.

Već sâm radni repertoar govornog hora „Abraševića" iz tih godina jasno govori o idejnim smernicama njegove aktivnosti. Izvodili smo, naprimer, satiričnu Zmajevu pesmu „Gvožđe i zlato", emfatično-himnični prozni tekst Kočićev „Slobodi", jednu narodnu izrazito antireligioznog karaktera (iz zbirke N. Andrića) reportažno beogradsku pesmu A. Boglića, jednu klasno inkantiranu Čedomira Minderovića („Nosači"), proleterski obojenu „Uspavanku" i stravično-tužilački „Moritet o detinjem lešu u klozetu" Bertolda Brehta, podvučeno antiratnu liriku drevnog Li Tai Pea, stihove dupke pune idejno-programskih parola, eksklamacija, kletvi i zakletvi, sve što je doprinosilo, ili što se nama činilo da je moglo doprineti, da val revolucionarnih ideja i želja zapljusne naše redovne i uvek zahvalne, zadovoljne, oduševljene slušaoce, radnike i radničke porodice tadanjeg, uznemirenog i idejno-politički veoma, veoma nejedinstvenog, do konfuzne šarolikosti izdiferenciranog Beograda.

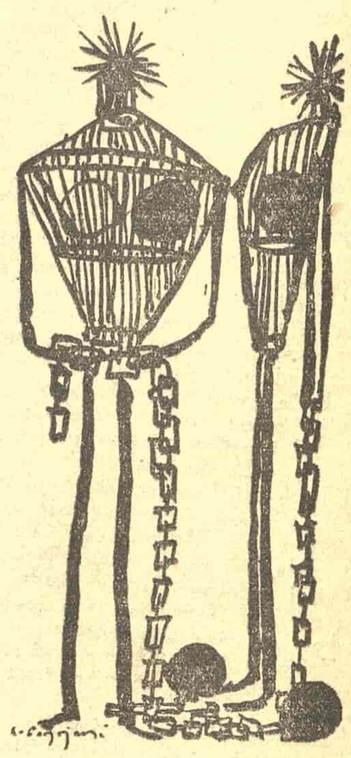

Na javnim priredbama u Radničkom domu redovno su, naravno, bili prisutni agenti policije. No navraćali bi oni počešće i na same probe, na naše interne, pripremne radne sastanke. S vremena na vreme, ovi vuci bi navlačili jagnjeću kožu, zapitkujući horovođu, „gospodina" iz uglednog građanskog reda, šta mu je to potrebno, to baktanje sa sirovim i prostim ljudima, a on bi na takva pitanja još bezazlenije odgovarao, da je njegov posao čisto stručne prirode, da je pitanje idejne sadržine van njegove nadležnosti (za to postoje radnička komora i uprave stručnih sindikata), a da su prevedeni tekstovi inostranih pesnika, — kao što su, recimo Nemac Hugo Albreht Tis ili Čeh František Halas — odobreni i od cenzure i od policije. Međutim — i to je na ovom mestu, posle dvadeset i tri godine,

Nastavak na 13 strani

U ZNAKU BUNTA

Razgovori o međuratnim književnim prilikama

Ovim razgovorima sa nekolicinom istaknutih naših književnika, koji su, u periodu između dva rata, aktivno učestvovali u borbi naprednih pisaca sa raznim oblicima građanske politike i ideologije, »Književne novine« nastoje da, u izvesnoj bar meri, osveže odnose i događaje koji su, dobrim delom, novijim generacijama nedovoljno poznati.

Razgovori koje je, za »Književne novine«, sa Dušanom Matićem, Tanasijem Mladenovićem, Otom Bihalji-Merinom, Dušanom Kostićem i Mihailom Lalićem, vodila Grozdana Olujić-Lešić, kretali su se, uglavnom oko sledećih pitanja:

1. Kakvi su bili književni i politički odnosi u periodu između dva rata?
2. Koji listovi i časopisi su naročito uticali na društveno angažovanje mladih naprednih književnika, i kako?
3. Na koji način su napredni pisci između dva rata, širili i propagirali svoje umetničke i političke ideje?

DUŠAN MATIĆ:

„Od svih časopisa i listova koji su izlazili između dva rata, a naročito između tridesetih-četrdesetih godina manje ili više inspirisani idejama naprednog pokreta najviše sam bio vezan za časopis „Naša stvarnost". Kao i svi listovi i časopisi koji nisu samo uobičajene publikacije, već i zarišta kroz koja zrače, kruže i dalje razvijaju društveno-političke ideje i „Naša stvarnost" bila je interesantnija po ljudima koji su se oko nje okupljali, odlazili i dolazili s robije ili rovova u Španiji, nego po tekstovima koji su u njoj objavljivani. Utoliko pre što je i „Naša stvarnost" spadala u red onih časopisa i listova koji su nastajali i živeli u senci, ili bolje reći u svetlosti jednog ilegalnog pokreta, gde se piše i govori, ili ćuti i ne govori na dva plana: reći što više od onog što nije dopušteno javno da se kaže, a ipak ne reći sve, jer to je nemoguće objaviti pošto postoje i cenzura, i policija i režim pa katkad i javno mnenje koje se vešto može da montira od strane zlih volšebnika jednog društva i uništi napredne ideje još u začetku.

Za „Našu stvarnost" može se reći da je po svome obliku, upravo po širini dejstva koje je imala u razdoblju takozvanog „perioda Narodnog fronta" kojim su rukovodili komunisti u čitavom svetu, pa i kod nas, bila jedna od najznačajnijih publikacija te vrste. Ona je na spretni i zaista inteligentan način uspela da izbegne sektaštvo, a da se ne izgubi u bezidejnosti, kao što je uvek moguće da se desi s publikacijama, koje inspiriše jedna metoda ili jedna doktrina, ali koje treba da pridobiju i ljude drugih doktrina. To je bila otprilike idejno-filozofska pozadina „Naše stvarnosti". Ali, kako smo malopre rekli, kod ovakvih publikacija važniji su bili ljudi koji su kružili oko njih, nego tekstovi i zato ću vam, koliko me pamćenje služi, ispričati i neke pojedinosti o tome kako se rodila „Naša stvarnost", kako je živela, umrla, isparila se kad je izgubila svoju funkciju.

Potreba za jednim ovakvim časopisom javila se već u zimu 1935 godine, a cela ta zima i proleće protekli su u razgovorima između pretstavnika Partije sa nekim piscima i u traženju formule i urednika. Koliko se sećam u ime Partije pojavljivao se uglavnom Radovan Vuković, a zatim Veselin Masleša, Koča Popović, dr Vojislav Vučković, Đorđe Jovanović, Branko Bujić, Miletić, Jovan Popović i drugi. Najteže je bilo rešiti pitanje urednika, jer je trebalo naći pisca koji politički nije „kompromitovan" pred policijom, a ipak ima izvestan umetnički autoritet. Predloženi su: Tanasije Mladenović, Miletić i Vučo. Miletić je bio politički poznat i hapšen, Tanasije Mladenović suviše mlad i izbor se zaustavio na Vuču. Pored urednika teško je bilo naći i ime časopisa. Prvi naziv bio je samo „Stvarnost", tek docnije je dodato ono „naša", što se vidi i po zaglavlju. Sve to, čitav proces nastajanja i rada „Naše stvarnosti", iako inspirisane idejama Partije, bio je savršeno legalan. U toku tri godine izašlo je devet dvobroja, a kruženje ljudi oko redakcije, sastanci, diskusije između pisaca, mladih radnika i studenata koji su istovremeno bili i kupci i rasturači, bilo vanredno živo, što umnogome pokazuje koliko je bio narastao napredan pokret i okupio oko sebe sve demokratski nastrojene ljude od Branislava Nušića i Desanke Maksimović do profesora Đorđa Tasića i dr Mihajla Ilića. Radilo se skoro na oči policije i cenzure koja je već bila izgubila veru u režim kome je služila. U vezi s tom nepouzdanošću i nesigurnošću slugu režima, što je očigledan dokaz njegove trulosti, najbolji je primer zabranjivanje poeme „Marija Ručara" koju smo napisali Vučo i ja, inspirisani jednim slučajem u beogradskoj „markarnici", kad je jedna radnica ubila drugu zbog „cinkarenja". Poemu je policija ubrzo zabranila, a jedini primerak koji danas imam, poklon mi je baš od državnog tužioca i cenzora Nešića koji je i izdao naredbu da se poema zapleni.

— Kasnije se poema „Marija Ručara" ipak širila preko horskih, recitativnih večeri, zar ne? — reče prisutna Milica Zorić, obraćajući se Matiću.

— Da, da... A te horske recitacije kojima je rukovodio dr Vojislav Vučković bile su jedan od najefikasnijih načina širenja naprednih ideja, pored književnih večeri održavanih u fizičkoj sali Pravnog fakulteta. U to vreme revolucionarni rad naprednih studenata na univerzitetu bio je veoma intenzivan. Literatura tog vremena, kao i uvek, nije bila jedna monolitna celina, niti su sva dela bila inspirisana istim idejama, ali je gro te literature između dva rata umnogome bio diktiran tadašnjom stvarnošću i napisan tendenciozno. Ne znam kako su drugi pisali u to vreme, ali ja, za čije pesme i tekstove kažu da nose neku prisnu liričnost u sebi, ne sećam se da sam tih godina napisao ijedan čist lirski, intiman stih. Istoriski događaji tog vremena provalili su kao bujica u naše intimnosti. Društveni lomovi, slom izvesnih vrednosti i regula po kojima se živelo do tada, nadiranje tiranija i nakaradnih i zastrašujućih formula života, Španija, prve vesti o bombardovanju slobodnih gradova van fronta pokrenuli su i literaturu da bude tumač, borac, zastava. Pojavio se čitav niz zbirki pesama o Španiji, a najpoznatije su bile one Jovana Popovića, Čede Minderovića, Boglića, Milana Dedinca, moja poema „Anita" i druge. No, zahvaljujući istrzanosti događaja ljudi su se javljali, postajali pisci i nestajali veoma brzo po zatvorima i rovovima Španije. Najlepše pesme Oskara Davičа napisane su bile po dolasku s robije. Ipak, nekih stalnih redakcija, nekih čvrsto organizovanih tela nije bilo, one su se rasturale i ponovo okupljale kad bi se njihovi inicijatori našli na slobodi, ili došli iz ilegalnosti, i delovale u znaku traženja novih puteva i bunta.

TANASIJE MLADENOVIĆ:

„Moja generacija ušla je u politiku preko književnosti što umnogome govori koliko je literatura između dva rata bila podređena politici, inspirisana njom i upravljena na rešavanje tekućih problema tadašnje stvarnosti. U formiranju političkih, pa i društveno-kulturnih ideja ogromnu ulogu odigrao je Stevan Galogaža sa časopisom „Literatura" a u Srbiji posebno Jovan Popović svojom prozom, publicistikom i časopisom „Stožer" koji je ubrzao prelom u idejnom opredeljivanju mladih pisaca, i ne samo pisaca, nego i čitave jedne generacije mladih u godinama posle šestojanuarske diktature. Ja, lično, učestvovao sam u pokretanju jednog omladinskog časopisa i jednog lista koji sam još kao učenik osmog razreda gimnazije sa novcem sakupljenim od svojih drugova pokrenuo godine 1931 u Smederevu. Bio je to „Književni krug", izašlo je svega šest brojeva. a onda ga je jednoga dana „Presbiro" zabranio. Zanimljivo je da nisam kao gimnazijalac ni smeo da potpisujem taj časopis. Sa štampanjem je išlo još teže: jedan broj štampan je u Požarevcu, dvobroj u Beogradu, gde mi je oko tehničkog dela posla pomagao Jovan Putnik, a oko uređivanja Ljubiša Manojlović. Onemogućivani smo na svakom koraku, tako da je materijal jednoga broja, naprimer, morao ići čak u Skoplje, što donekle pokazuje kako je teško bilo naći štampariju i sredstva za izdavanje tog časopisa koji je oko sebe uspeo da okupi sve što je bilo napredno u Srbiji, Hrvatskoj i Crnoj Gori. U tom „Književnom krugu" bila je zastupljena isključivo socijalna literatura, orijentisana na prikazivanje položaja radnika i seoskog proletarijata. Naivno je bilo to prikazivanje, ali politički itekako efikasno i pored toga što nam je cenzura skoro sve brojeve sakatila, brisala stihove, izbacivala čitave članke i to ne u rukopisu, već u slogu, što je bilo sračunato da nas materijalno potpuno onemogući.

List „Reč mladih" pokrenuli su po nalogu Partije Avram Amar — student poginuo prilikom bombardovanja Beograda, dr Miloš Savković, skojevski aktivista Jovan Jovanović i ja. Izašlo je samo nekoliko brojeva tog lista u godini 1937, a onda se policija umešala, saslušala sve inicijatore, Amar je čak upao i u grupu pohapšenih, ali do „provale" nije došlo.

Vodeća ličnost tog vremena i čovek koji je izvršio veliki uticaj na mladu naprednu generaciju pisaca bio je Jovan Popović, značajan i kao ideolog i kao stvaralac. S vremena na vreme održavane su i književne večeri u fizičkoj sali Pravnog fakulteta (današnja „Sala Heroja") čuvenoj po mnogim manifestacijama i demonstracijama održanim u njoj. Bila je to jedna od moćnih tribina studentske organizacije i studentskog pokreta uopšte. Kontakte sa radnicima, naročito političkim, uspostavljali smo na inicijativu Partije, a sprovodili ih preko „Stranke Radnog Naroda" koja je bila samo paravan iza koga se masovno moglo kontaktirati s radnicima. Masovnost se postizala i pomoću specijalnog sistema predavanja: Partija izabere predavača i odabere temu dana, ova je prenese grupi referenata, a oni je prenose dalje održavajući ta ista predavanja po stanovima radnika ili na izletima u grupama od po dvadeset, trideset ljudi. Ja sam, naprimer, radio s „kožarcima" (obućarskim radnicima), a rukovodilac naše grupe predavača bio je Milentije Popović. Niz kasnije izbilih štrajkova pokazali su efikasnost ove metode. Bili su to štrajkovi metalaca, kožaraca, tekstilaca, a da i ne govorim o čuvenim studentskim demonstracijama 1940 godine, kada je policija prilikom jednog izleta pucali u goloruku masu u Košutnjaku.

Kasnije se pojavio i časopis „Mlada kultura" koji je oko sebe okupio mlade pisce čitave zemlje zajedno sa zagrebačkim „Odjekom" i „Glasom omladine". U međuvremenu nastajao je i nestajao čitav jedan niz listova i časopisa preko kojih su napredni pisci između dva rata delovali inspirisani idejama komunizma. Zanimljivo je da smo se neko vreme skoro stideli pisanja intimnih lirskih pesama smatrajući ih nedostojnim revolucionara. Taj isti razlog bio je presudan za moje ćutanje u poeziji čitav jedan niz godina. Bilo je u tim našim stremljenjima, u tim shvatanjima da je lirika nedostojna pravih revolucionara, da je važnija sadržina od forme, mnogo smešnog i naivnog entuzijazma ali i mnogo mladalačke revolucionarnosti, spremne da se nesebično žrtvuje za ostvarenje svojih ideja.

Ovih dana, slučajno, dobio sam prepis jednog pisma koje sam još 1932 ili 1933 godine uputio Vladi Mađareviću, tadašnjem uredniku časopisa „Glas omladine". Taj odlomak baca svetlo na uslove pod kojima su, u to vreme, objavljivani napredni listovi i časopisi, pa, mislim, neće biti na odmet da ovde navedem jedan njegov deo:

„Što se tiče našeg *Kruga* — pisao sam tada Mađareviću — pogodio si da sam imao dosta truda da ga kako tako održim na životu. On me je stajao dosta napora i ne samo materijalnih, nego i moralnih. Nije lako, druže moj, pod ovim uslovima, i u ovoj sredini, uređivati jedan časopis, kojemu je stavljeno u zadatak da ne podlegne provokacijama, da se pošto-poto održi u nejednakoj borbi *za slobodu* onih osamdeset pet otsto sputanih i zgaženih. No, to se rečima, pismeno, *danas i ovde* (ne ono nadrealističko danas i ovde, nego ono naše krvavo, stoprocentno) ne može reći. Napominjem ti samo da ovaj broj, koji ti sad šaljem, nije ono što je trebalo biti, nije čak ni za polovinu. „Državotvorci" drage nam Jugoslavije (Čudoslavije?) preorali su plugom preko njega s namerom da ga u korenu saseku i bačeno plodonosno seme slobodarsko, o naše seme!, unište i zatrpaju prljavim plaćeničkim svojim rukama. Nije im uspelo! Oni su *ipak* barem toliko svesni: da mi ne živimo u Tunguziji, nego u tzv. (na papiru) „demokratskoj" državi. Zahvalan sam, opet, slučaju što su mi se oči još više otvorile i što sam se apsolutno uverio u istinitost one Krležine krilatice: „Gospodo (naime *cenzori*), mi ne živimo u veku crvene olovke, već u veku crvenoga stega!"

Ja ne znam šta bi ti mislio o tome da si bio u mome položaju, ali, veruj, ja sam dvostruko ogorčen, i boriću se. Umesto da klonem duhom — desilo se baš suprotno! Put je otvoren i jedini je mogući put. Pošteni duhovi će poći njime..."

DUŠAN KOSTIĆ:

„Između dva rata moj delokrug rada bio je u mnogome sveden na saradnju s časopisom „Mlada kultura" oko koje je tada bio okupljen priličan broj naprednih mladih pisaca: Mihajlo Lalić, P. Perović Avdo Humo, Aleksa Čelebonović (odgovorni urednik), Jurica Ribar, Radivoj Koparec, mladi talentovani pesnik koji je kasnije poginuo u partizanima i drugi. Bio je to časopis organizovan nastojanjem Partije, nadahnut njenim idejama a izdavan nalaganjem „Saveza kulturnih društava Beogradskog univerziteta". „Mlada kultura" uspela je da oko sebe okupi sve mlade levo orijentisane pisce, ali saradivali su i stariji: Đorđe Jovanović, Jovan Popović i drugi. Pored čisto literarnih priloga inspirisanih tadašnjom bedom radnika i seoskog proletarijata, „Mlada kultura" donosila je i članke političke prirode kao i napise iz oblasti marksizma. Pošto je cenzura bila veoma snažna, tekstovi su pisani skoro ezopovskim jezikom da bi mogli biti štampani. Ime Lenjina, naprimer, nije nikada pominjano, ali su ga svi prepoznavali preko ovog ili onog simbola. Oko časopisa bili su uglavnom okupljeni studenti Beogradskog univerziteta, čiji je pokret u to vreme snažno narastao. Teme su obično uzimane iz najbliže tadašnje stvarnosti, te nije nimalo čudno što se u literaturi između dva rata često pojavljuje motiv gladne, gole dece, prepuštene sebi i bedi oko sebe, služavki koje svoje bezizlazne situacije rešavaju vitriolom, nezaposlenih radnika, beskućnika. Tendencija je bila jasno naglašena tako da je literarni kvalitet najčešće dolazio u drugi plan. Prilikom štampanja često smo imali sukoba s policijom i to ne baš osobito lakih niti bezazlenih. Poslednji broj „Mlade kulture", naprimer, pred samu zabranu štampan je u Zagrebu sa izmenjenim zaglavljem „Mlada literatura".

Osim „Mlade kulture" postojala su još dva omladinska, srednjoškolska lista. Bili su to „Zora" i „Novi srednjoškolac".

Život studenata, pokretača i organizatora svih tih listova i časopisa u materijalnom pogledu nije bio baš naročito ružičast. Mnogi su, da bi mogli da studiraju još u osvit zore raznosili mleko, bili kelneri po studentskim menzama, davali časove, prodavali knjige i živeli od toga, što se umnogome odražavalo i na njihovom pisanju. Danas poznati romansijer Mihajlo Lalić napisao je tih godina „Pesmu mlekadžije", jer je i on bio jedan od onih koji su u samo svitanje, u polumraku sačekivali seljake na drumu, uzimali od njih kante s mlekom i raznosili ih po kućama. U to vreme i ja sam, takođe da bih mogao studirati, bio kelner u studentskoj menzi i raznosio poslužavnike s jelom, a za to dobijao besplatan ručak. No, to me, nasuprot Laliću, nije ni najmanje inspirisalo za pisanje poezije. A i kako bi: u menzi sam radio za hranu, a stanovali smo po pet ili šest studenata u jednoj sobi. Celu jednu godinu krio sam se ispred policije u studentskom domu. Bilo je to posle velikih studentskih demonstracija na Trgu „Slavija". U to vreme bio sam urednik lista „Naš student", žučno kao i sve moje kolege ismejavao starije pisce okupljene oko konzervativnog „Pen kluba" i učestvovao na književnim večerima koje smo održavali u fizičkoj sali Pravnog fakulteta, čuvenoj borbenoj tribini tog vremena.

Često smo kontaktirali i sa starijim piscima levo orijentisanim: Jovanom Popovićem i Čedom Minderovićem, čija je čuvena „Uska ulica" tih godina mnogo čitana i rasturana među studentima, mladim radnicima i proletarijatom. Pored starijih naprednih pisaca na mlade pisce moje generacije ogroman uticaj izvršila je slobodoumna i slobodarska „Nolitova" biblioteka, koja je izdavala dela najčuvenijih svetskih pisaca od Maksima Gorkog do Ben Travena i tada bila u centru pažnje. Ali, mnogi tadašnji mladi pisci i studenti nisu bili samo pisci nego i borci. Žikica Jovanović-Španac koji se u to vreme bavio pisanjem proze, Radoslav Ljubović i drugi našli su se kasnije u rovovima Španije.

Vreme između tridesetih i četrdesetih godina bilo je obojeno jakim revolucionarnim romantizmom i entuzijazmom mladih. Literatura je često pretvarana u parole prenebregavajući književne kvalitete. Važno je bilo da se kaže što više o tadašnjoj mučnoj stvarnosti i da to što se kaže bude efikasno. Pred sam rat postojale su čitave grupe pisaca: Oto Bihalji-Merin, Jovan Popović, Lalić, Čedomir Minderović, Aleksandar Vučo, Oskar Davičo, Matić i drugi koje su s partiske tačke gledišta po kružocima raspravljali o literaturi. Bila je to jedna od vrlo direktnih veza Partije s piscima.

Danas mi taj period vremena izgleda veoma drag, lep, pun uzbuđenja i zanosa, možda i zato što smo bili mladi, imali cilj i borili se za njega".

MIHAILO LALIĆ:

Za svoje književne početke i godine između dva rata sam Lalić kaže:

— Triput sam počinjao da pišem i ostavljao. Tražio sam put na kome ću moći najefikasnije da delujem. Još 1934 godine štampao sam prvu priču u „Pravdi". Onda mi se učinilo da književnost nije dovoljno efikasna u političkoj borbi, pa sam radio u studentskoj organizaciji i bio vaspitač marksizma jedne grupe tramvajdžija. To mi je izgledalo korisnije.

Drugi put sam se latio književnog rada 1937—38 godine, i opet ga ostavio, jer su političke borbe zbog češke krize i Španije bile veoma zaoštrene.

U 1939 godini počeo sam treći put. Bio sam u uredništvu „Mlade kulture". Bilo je to divno društvo — seća se. — Najbolji deo mladosti. Mnogi su poginuli: Đuro Ribar, Koparec, talentovani mladi pesnik i drugi. Radio sam i kao novinar u „Pravdi" iako sam i tu došao odozdo, od ekspedicije lista. Bio je to teški posao, noćna smena...

(Odlomak iz knjige razgovara »Pisci o sebi«)

OTO BIHALJI-MERIN:

Vratio sam se u grad i peo skelama novogradnje. Farbao sam prozorska okna i sobe beogradskih trgovaca i bankara, živeo među radnicima i okusio nešto od one snage koju sam uzalud tražio kopajući zemlju. Tada, 1923 godine, došao sam prvi put u kontakt sa organizovanim radničkim pokretom. Bilo je to u Kosovskoj ulici na vrhu uske zgrade u kojoj je bio smešten komitet Ujedinjene radničke partije. Tada sam upoznao Mošu Pijade, Radu Vujovića i pre svega Zlatka Šnajdera, tadašnjeg generalnog sekretara SKOJ-a. Tada mi je bilo dvadeset godina.

Nemiri mladosti možda su tu našli ostvarenja u akcijama solidarnosti, u brzim, polulegalnim i ilegalnim manifestacijama na ulicama Beograda. Danju sam radio kao molersko-farbarski radnik, a uveče sam posećivao slikarsku školu. Stara Beta Vukanović, tada profesor na Beogradskoj urmetničkoj školi, pokušavala je da umiri ekspresivne i sirealističke pobune mladosti.

To je bilo vreme kada su buntovne ideje nalazile izraza u skrivenoj hronici poezije i u prvim fragmentima romana koji sam uskoro poneo u daleki svet misleći da ću u veliki grad stići kao pobednik. Ali su me na stanici Berlina čekale anonimnost, usamljenost i nemaština.

Danju sam se davio u vrtlogu velikoga grada, učio u slušaonicama i ateljeima, večeri su bile moje. Piskator je tada inscenirao socijalne drame na tri plana, a Brehtov „Čovek je čovek" stajao je u centru diskusije. U bioskopskim salama gledali smo treperavu viziju Ajzenštajnove „Krstarice Potemkin" i ekspresionistički začarani pejzaž „Kabineta doktora Kaligarija".

U Galeriji „Šturma" čuo sam reči Hervarda Valdena, sa zidova su gledali mehanički ljudi Oskara Šlemera, kubistički konji Franca Marka, muzika boje i svetlosti Kandinskog i Kleove ekskurzije u predele sna i detinjstva. Tada sam u haosu grada našao na prijateljski prijem u toj redakciji avangardističkog časopisa „Šturma", u kome sam objavio rane napise — pesme u prozi.

Taj kontakt sa galerijom „Šturma" i naročito sa njenim naprednim i smelim rukovodiocem Hervardom Valdenom pomagao je nekoliko godina kasnije kada smo u Berlinu organizovali izložbu protesta i optužbe protiv krvave diktature u Jugoslaviji. O toj izložbi pisaću drugi put. Danas sam hteo da ispričam jednu drugu stvar, nastajanje časopisa i izdavačkog preduzeća Nolita.

Možda je nužno da pre toga govorim o izvesnim kretanjima koja su pomagala tom ostvarenju. U ovim godinama posle vrtloga inflacije u Nemačkoj u kojoj je vrednost novca iščezla za tren, a sobe su se mogle tapacirati milijardama, izgledalo mi je kao da je čisto umetnička problematika izbledela u socijalnim i političkim sukobima. Tada sam došao u kontakt sa Žorž Grosom, Bertom Brehtom, Anom Zegers, Johanes R. Beherom, Džerdžom Lukačem, Ludvigom Renom i drugim naprednim piscima i umetnicima. To je bio krug levičara socijalno angažovanih koji su se uglavnom grupisali oko časopisa „Levi zaokret" (Linkskurve) u čiju sam redakciju svraćao i koju sam kasnije vodio.

Vrativši se u Jugoslaviju 1928 godine da otslužim vojni rok, postojao je već izvestan pismeni dogovor sa mojim bratom Pavlom o osnivanju časopisa „Nova literatura". Na bedemima Petrovaradinske tvrđave, u kojoj je bila smeštena škola avijatičara (iako se tu svakako nije letelo, već samo dobijao teoretski deo obrazbe), sedeli smo brat i ja i formulisali prvi program „Nolita". „Nova literatura" iznosila je socijalna i umetnička gledanja naprednih duhova sveta. Pritisak i progoni slobodne misli bili su tada veliki i baš u vreme kada je napredni pokret mogao samo iz ilegalnosti da dela, platforma literature bila je legalna tribina socijalističke misli. U prvom broju časopisa bila su potpisana kao članovi redakciskog komiteta, pored mene i brata, imena naprednih ljudi kojima smo bili u pismenom ili usmenom dogovoru. Među njima: Anri Barbis, Albert Ajnštajn, S. M. Ajzenštajn, Maksim Gorki, Egon Ervin Kiš, Piskator i drugi. Od jugoslovenskih imena stajala su: Branko Gavela, A. Cesarec, S. Galogaža. Ali faktički su pored njih aktivno saradivali Oton Krstanović i Veselin Masleša, koji pak, nisu mogli vidljivo istupati, jer su imali funkcije u ilegalnoj Komunističkoj partiji Jugoslavije. Lično sam uređivao samo prve brojeve časopisa. Ja sam morao napustiti zemlju, a posle jedne godine, šestojanuarski režim onemogućio je dalje izlaženje „Nove literature".

Izdavačko preduzeće „Nolit" produžilo je svoju delatnost uprkos progona i zabrana i vršilo je svoju humanističku i socijalističku misiju do izbijanja Drugog svetskog rata. Pavle Bihalji bio je više puta hapšen i mučen u beogradskoj glavnjači, ali je ostao nepokolebljiv u ostvarenju zadataka koje su drugovi postavili preduzeću. Tada je „Nolit" objavio niz socijalnih romana, dokumentarnih i naučnih knjiga svetskih naprednih pisaca i time ne samo delovao na proširenje svesti i vidokruga čitalačke publike, već je direktno uticao na širenje marksističke i socijalističke misli.

U tom smislu „Nolit" je jedan od duhovnih i intelektualnih poduhvata velike socijalističke zamisli iza koje je stajao snažni ali ilegalni pokret, koji je ne samo organizovao štrajkove i politički otpor, već je zračio humanu misao i marksističku svest.

Već nekoliko nedelja posle napada na našu zemlju, 17 maja 1941 godine, Gestapo je uhapsio Pavla Bihalija koji je čitavo to vreme bio nosilac i glavni stvaralac „Nolita". On je streljan između 1 i 8 jula kod Marinkove Bare. Ne samo njegova drugarica Marija Bihalji, koja mu je čitavu tu deceniju nesebično pomagala, već i mnogi drugi napredni ljudi u ovoj zemlji osetili su tu smrt kao udarac protiv jednog žarišta napredne misli i intelektualnog otpora.

Mene je ta vest našla u nemačkom zarobljeništvu. Četiri godine ropstva bile su pune pustoši i tmine; ali i tu u pustinji robovanja, u situaciji naizgled bezizlaznoj, pomagala je veza sa pokretom u zemlji i dala je potstreka za bekstvo i pokušaj vraćanja k vojsci drugova i prijatelja u šumama domovine. Ali to već vodi u jednu drugu epizodu života i o tome ću možda drugi put pisati.

Bratko KREFT:

ZAPISI I SEĆANJA

Tradicija novije slovenačke socijalno-revolucionarne književnosti proističe iz Cankarevog „Sluge Jerneja", o kome je dr Ivan Prijatelj s pravom zabeležio u svom eseju posvećenom Cankaru, „Domovino evo umetnika!"[1]), da je *„univerzalno-snažan prepev Marksovog komunističkog manifesta"*. Prijateljeva tvrdnja je konačna i nju je nemoguće potisnuti bilo kojom drugom ocenom, jer u toj se simbolično napisanoj ljudskoj paraboli za nas sve iscrpljuje: kako nacionalno tako i socijalno. Slugi Jerneju se u Cankarevom dramskom delu priključuju tri lika: Ščuka u „Narodnom blagostanju", Marks u „Kraiju Betajnove" i Jerman u „Slugama". To su tri dramske varijante umnog slovenačkog buntovnika, koji se pobunio protiv socijalnih, nacionalnih i moralno-političkih odnosa u društvu uopšte, i ne samo u Sloveniji.

U prisustvu tako svetlih primera u domaćoj književnosti nije bilo potrebno mladom pokolenju, koje se posle Oktobarske revolucije i Prvog svetskog rata odlučilo za revolucionarni put svog književnog stvaranja, da traži ideale i uzore na drugoj strani. Potrebno je bilo nastaviti tim putem u svom vremenu i u novim odnosima načinom oblikovanja, koji nije bio samo ugađanje društvenom, kulturnom i političkom razvoju, već ga je sam razvoj, štaviše, zahtevao.

Odlučan prelom posle Prvog svetskog rata je nastao kada smo s pesnikom Srečkom Kosovelom preuzeli reviju „Omladina", oko koje su se okupili mladi demokratski i marksistički usmereni književnici i publicisti, među kojima je takođe bilo i nekih članova ilegalne jugoslovenske Komunističke partije. To se odigralo ujesen 1925 godine. Zbog Obznane i pooštrene cenzure, u reviji više nije bilo moguće pisati tako jasno i neposredno kao što su pre toga mogli napredni hrvatski književnici u „Plamenu". Zato je Srečko Kosovel iskoristio „Manifest slobodnim duhovima" Romena Rolana, kako bi dopunio svoj uvodnik u prvom broju, te tako povezao naš pokret sa internacionalnim. Radilo se pre svega o revolucionarnom humanizmu, kao što se kod nas, pod našim uslovima, pored socijalnog problema nametao i problem rešenja nacionalnog pitanja na osnovici lenjinističkih načela, kako je to odlučno podvukao programski pisan članak komunista Franje Aleša „Slovenija Slovencima" u „Omladini" 1926—1927.

U socijalno-revolucionarnoj lirici, pored zbirke „Pesme života" Frana Albrehta i „Plamenih okova" Mila Klopčića, posvećenih Lenjinu, najveći literarno-umetnički prilog je bila zbirka „Trbovlje" (1923) Toneta Seliškara, a u novoj programskoj eseistici — esej Srečka Kosovela „Umetnost i proleter" pretsmrtna ispovest prerano umrlog pesnika i čitavog literarnog kruga oko „Omladine". Nije bilo slučajno što je svoj esej on prvi put čitao na književnoj večeri koju smo priredili u proleterskom rudarskom Zagorju, uzimu godine 1926. Ovim esejom pokojni pesnik je sam dovoljno jasno pokazao kako bi se razvijao i kojim bi putem išao da nije umro, o čemu takođe svedoče i neke njegove pesme, kao što su „Ekstaza smrti", „Muzika proleća", ciklus „Crveni atom", itd., iako su neke pesme iz tog ciklusa, nažalost, izgubljene. Uporedo je tekao i pokret krajnjih modernista, koje su predvodili Ferdo Delak i slikar Avgust Černigoj. Godine 1928 počeli su izdavati internacionalno-avangardnu reviju „Tank", koju su cenzura i materijalne neprilike brzo onemogućile. Uredništvo se obratilo sa molbom za saradnju i samom Lunačarskom, koji se odazvao pismom. Šteta je što se pismo kasnije izgubio, što je bila posledica raznih policiskih premetačina, a Avgusta Černigoja je policija kao opasnog avangardista, štaviše, u Trst prognala, jer nije imao jugoslovensko državljanstvo. Odraz tog kretanja bio je takođe i slovenački broj časopisa „Der Sturm", koji je u Berlinu izdavao poznati međunarodni levičarski vođa Herward Walden. Takođe su postojale izuzetne veze i sa Piskatorijevim pozorištem u Berlinu. Godine 1929 počeo je da izlazi u Beogradu časopis „Nova literatura", sa zadatkom da poveže sve napredne jugoslovenske književnike. Broj 7—8 je bio posvećen novijoj slovenačkoj književnosti i umetnosti uopšte. U Sloveniji je ovaj časopis uzvitlao dosta prašine i izazvao uzbuđenje. Ovom literarnom pokretu trebalo bi priključiti i osnivanje Radničke dramske grupe u Ljubljani, koja se prvi put pojavila u Drami uoči Prvog maja 1928 godine, pretstavom socijalnog komada Rudolfa Goluha — „Kriza". Na ovoj pretstavi, do koje je došlo uglavnom zasluga mladih komunista, prvi put se u Slovenačkom narodnom pozorištu pevala Internacionala, kao što se prvi put u epilogu na sceni razvila crvena zastava. Šestojanuarska diktatura je, doduše, vršila pritisak na naš dalji rad, ali ipak nije mogla da ga onemogući. Jedna od prvih njenih žrtava bio je moj roman „Čovek mrtvačkih lobanja", koji je zaplenjen i spaljen zbog komunističke propagande, blasfemije i nemorala, kako je glasio tekst telegrama mariborskog pravništva, sa kojim su agenti došli u izdavačko preduzeće „Proleterska knjižnica" da zaplene knjigu. Ta se knjiga, ustvari, nalazila kod književnika Ivana Vuka, bivšeg sovjetskog vojnog komesara u Taškentu. U istoj biblioteci je, između ostalog, objavljen majstorski Klopčičev prevod Blokove poeme „12".

Prvi literarni lik komuniste ostvario je Jože Pahor u romanu „Međuvlašće" 1923.

U decembru 1932 počeo je da izlazi marksistički, literarni i publicistički časopis „Književnost", koji se tri godine odupirao policiji i cenzuri, dok ga početkom godine 1936 ministar dr A. Korošec nije zabranio. U literarnom smislu to je bila potpuna afirmacija napredne slovenačke književnosti, dok je u naučnom i političkom pogledu ovaj časopis značio potvrdu marksističkog gledanja na svet. Na tom području su u njemu sarađivali pod raznim pseudonimima Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Dušan Kermavner, Stane Krašovec, Boris Ziherl i dr., a od književnika Mile Klopčič, Juš Kozak, Bratko Kreft, Ivo Brničič, Janez Potrč, Jože Pahor i dr., i radnici-pisci (Tone Čufar, Rudolf Rojc itd. Godine 1929 bilo je osnovano Cankarevo društvo, sa zadatkom da među slovenačkim intelektualcima i narodom popularniše naprednu socijalističko-marksističku književnost. Društvo je svake godine izdavalo kalendar bogate sadržine ilustrovan mnogim originalnim prilozima Nikolaja Pirnata, Sedeja itd. Već u prvoj godini Društvo je nameravalo da izda roman „Doberdob" Prežihova Voranca, ali je to osujetila policija pred kojom je pisac morao da emigrira. Zato je ovaj roman štampan tek nekoliko goidna kasnije. Ponovo je počeo da izlazi mesečnik „Sloboda", koji je nastavio tradicije „Kresa" (1923). Sarađivali smo u listovima „Pod lipom" i „Domaći prijatelj". Uporedo sa ovom širokom i živom delatnošću, izlazila je u Ljubljani i antifašistička Mala biblioteka, a pri Novoj knjizi (ili Ekonomskom jedinstvu) objavljivani su klasici marksizma (Marks, Engels, Plehanov). Nismo bili manje aktivni ni na području beletristike. Objavljene su, između ostalog, „Jednostavne pesme" Mileta Klopčiča, „Med prekmurskimi kolniki" Juša Kozaka, moji „Celjski grofovi", sa istoriskomaterijalističkim uvodom, kasnije „Velika buna", usto je Tone Seliškar objavio tih godina izvestan broj pesama, među kojima pretstavlja zaista lepu vrednost ciklus „Komisar za ljudsko štetje". Među pesnicima - radnicima pojavio se France Kozar, a nešto pre njega još Tanc — Čulkovski i Sajevic. Početkom tridesetih godina počeo je već i Miško Kranjec da objavljuje priče i romane o Prekomurju, sa kojima se uvrstio u prve redove slovenačke napredne prozne literature. Zatim su sledili romani Prežihova Voranca „Požganica" i „Doberdob", a prethodio im je roman „Čelija" Juša Kozaka, koji je preuzeo uredništvo „Ljubljansokg zvona", u kome su pretežno sarađivali napredni pisci, kao i u „Sodobnosti", koja je počela da izlazi godine 1933.

Tako je napredna književnost i publicistika (Sperans—Kardeljeva knjiga „Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja") već nekoliko godina pred Drugi svetski rat zauzimala je značajno i uticajno mesto u slovenačkoj kulturnoj javnosti, pripremajući put kojim će većina demokratskih snaga krenuti u našu Revoluciju i Narodnooslobodilačku borbu. Jedna od prijateljskih i saradničkih veza između slovenačkih naprednih pisaca i ostalih jugoslovenskih naprednih književnika ostvarena je izdavanjem Krležinih „Balada Petrice Kerempuha" u Ljubljani, godine 1936, u izdanju Akademske založbe, što je, pre svega, bila zasluga Juša Kozaka. Kao literarni kurir preneo sam prvo nekoliko balada iz Zagreba u Ljubljanu, da bi ih objavili u „Ljubljankom zvonu", jer je trebalo najpre iskušati cenzuru. U to vreme Krleža u Zagrebu nije imao nikakvih izgleda da ih obelodani, jer je redakcija pokušavala da onemogući izdavanje svakog njegovog novog dela. Veze sa Zagrebom i Beogradom bile su veoma žive, jer su nas sjedinjavale zajedničke ideje i poteškoće. Tako smo mi iz Slovenije sarađivali na knjizi socijalne lirike koju je pripremao J. Popović u beogradskom „Stožeru", u zagrebačkom „Arsu", itd. Bili smo, zatim, povezani sa Krležinim časopisom „Danas", „Pečatom", Galogažinom „Literaturom", „Savremenim pogledima" (Bosanski Brod), „Književnikom" i „Književnim horizontima", sarajevskim „Pregledom" itd.

Literarni istoričar će moći da otkrije veliku aktivnost ondašnje napredne književnosti od Ljubljane do Skoplja i Cetinja. Sarađivali smo svuda i bili jedan drugome moralna i politička potpora. Po kalendarima, listovima raznih udruženja i radničkim novinama, razasuti su raznorodni naši prilozi. Književnost inače nije bila jedino područje naše aktivnosti. Napredni umetnici su se takođe javljali na području muzike, zatim likovne i scenske umetnosti. Režijom stare komične opere „Maskot" (1930) u Slovenačkom narodnom pozorištu uspeo sam da ostvarim satiru uperenu protiv diktature i fašizma (knez je nosio masku Musolinija), modernizovao sam operu „Karmen" i preneo radnju u savremenu revolucionarnu Španiju, te su me stoga u jednoj kritici napali tvrdeći da sam je boljševizirao. Kasnije nam se pridružio i Bojan Stupica. Mnoge nas uspomene vezuju za ona vremena u kojima nam se dešavalo kao posle pretstave „Milioni nevolja" Valentina Katajeva, naprimer, da budemo uhapšeni. Sličnih „iznenađenja", koje nam je priređivala policija, bilo je, naravno, više. Bilo nam je potrebno mnogo lukavstva, strpljenja i snalažljivosti, da bismo izrazili bar samo deo onoga što smo hteli kao neophodno da saopštimo, jer su nas sa svih strana motrili. Ipak, tok naše delatnosti nisu mogli zaustaviti. Nije bilo teško samo biti pisac, nego i urednik, što sam iskusio u redakciji „Književnosti". Urednik je, naime, pored svih ostalih briga i poteškoća, morao da zataji pred policijom i državnim pravnim organima imena onih koji su se krili pod pseudonimima. Bio je neophodan i znatan udeo požrtvovanja, jer niko nije primao honorar za svoju saradnju, pošto smo jedva pokrivali i izdavačke troškove. Da nas policija ne bi odmah onemogućila, prvi broj „Književnosti" nije imao programski uvodnik, te smo umesto toga štampali pesmu u prozi Maksima Gorkog „Čovek", u prevodu Borisa Ziherla. U njoj je još i danas sadržano sve ono što je literarna socijalno-revolucionarna avangarda osećala širom sveta. Posle Prvog svetskog rata objavljena je u Nemačkoj antologija revolucionarne lirike pod simboličnim naslovom „Drugovi čovečanstva" — ime koje bi smo mogli da damo i našim stremljenjima tog vremena, jer je obeležavalo, a još i danas obeležava, revolucionarni socijalistički humanizam, koji je očigledan i u našoj lirici, prozi i dramskom stvaranju onih dana.

Umetnička delatnost je pretstavljala značajan doprinos celokupnom naprednom pokretu, a tekla je legalno, kada je to bilo moguće, uporedo povezano sa političkim radom ilegalne Komunističke partije.

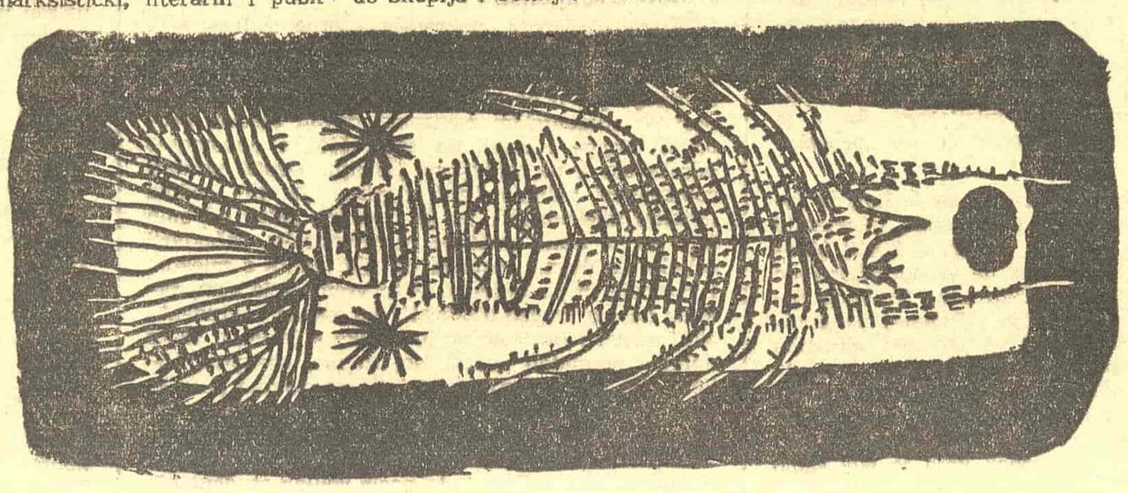

POZORIŠTE

TRAGIČNA SVRHA U KRLEŽINOJ DRAMI

Naša starija pozorišna kritika tretirala je dramu Miroslava Krleže „U agoniji" kao psihološku dramu, u kojoj odzvanja složena kriza jednog društva na umoru. Usvajanjem takvog shvatanja prećutno se tvrdilo da delo donosi samo psihološku analizu sloma određene građanske porodice, i posrednu kritiku klase kojoj pripadaju nosioci dramskog zbivanja. Ostavimo, za trenutak, po strani pitanje tačnosti ovog tvrđenja i pozabavimo se strukturom Krležine klase.

Uočićemo da je u dramskoj akciji otelotvoren jedan intensivan psihološki tok, kome su podređeni ostali elementi, a u prvom redu dijalog drame, koji nema klasičnu simetričnu konstrukciju i ne iscrpljuje temu do kraja, već se obogaćuje u svakoj sceni novim dramskim materijalom. Taj novi dramski materijal kasnije se prihvata, razvija, iščezava i ponovo pojavljuje, slično kao što biva i u muzičkoj kompoziciji. Dijalog pomaže autoru da reši bitan problem pisca sa realističkim prosedeom: pitanje upotrebe običnog govora za ocrtavanje reljefnih karaktera. Razuđeni dijalog omogućava piscu i svođenje zapleta na osnovnu situaciju bez štete po razvoj drame; istovremeno olakšava sažimanje karaktera i situacije u jedinstvenu životnu celinu, čime je izbegnut utisak da se komad razvija prema unapred utvrđenoj socijalnoj shemi.

Primećujemo, zatim, da su nabrojane osobine, koje se obično proglašavaju suštinom drame (dijalog retke intensivnosti, uprošćen zaplet u kome je akcija prikupljena unutrašnjim psihološkim trenucima, strast za stvaranjem karaktera i produbljena psihološka studija) u ovakvoj vrsti drame). No kad nastupi agonija poretka kome pripada ličnost, više ne postoji mogućnost kompromisa, u kome je očuvan smisao za realne dimenzije; harmonija se tada uspostavlja zatvaranjem u narkotične krugove iluzija, pri čemu se gubi smisao za realne odnose i teži krajnjem apsolutizovanju sopstvene slike sveta. U takvom jednom času Laura je podlegla iluziji o iskupljujućem smislu ljubavi i utonula u lepljivi mrak samozaborava hranjenog nestvarnim obrisima uspomena, maštanja i snova. Ali, život se ne može trajno zasnivati na iluzijama i Laura se kroz patnju i osećanje krivice uzdigla do onog strašnog trenutka potpune svesti o svom položaju i situaciji, i postigla kroz smrt tragično pomirenje sa stvarnošću. Tako sagledan psihološki tok, koji za nekog pretstavlja suštinu drame, a nekog opet odraz kritike društva, javlja se kao dramaturško sredstvo koje vodi ispunjenju tragične svrhe: Laurinom uzdizanju kroz psihičku patnju do poimanja sopstvenih postupaka i sudbine. To je način na koji se Krleža približava svojoj formuli društvene tragedije i prevazilazi tradicionalističko slikanje običnih privatnih istorija ili društvenih prilika.

Ali zašto je Krleža napisao treći čin drame?

Dramaturška shema prvobitne versije bila je isuviše očigledna i gruba: u drugom činu gledalac je otkrivao Laurino razočaranje i znao, pre nego što mu sagleda uzroke, da će se drama okončati samoubistvom. Uz to, kako je drugi čin donosio samo studioznu analizu svršetka ljubavne igre, Laurine optužbe delovale su kao insinuacije histerične žene, a smrt, kao trenutak patološke klonulosti. Treći čin ispunjava ovu shemu oporošću života i daje delu prizvuk tragedije; u njemu se nedvosmisleno ispoljava prava priroda dr Križoveca i neumoljivo zatvara krug Laurine sudbine: pred njom je ponovo sumorna perspektiva trajanja ispunjenog sebičnošću, sujetom i nerazumevanjem; šta više, Lenbah je osetio pred smrt neku nejasnu, gotovo humanu, potrebu za razumevanjem, a Križoveca, na vrhuncu drame, nadima tupo samozadovoljstvo čoveka, koji se konačno sporazumeo sa društvom.

Reditelj Bojan Stupica (o čijoj je koncepciji detaljno pisano pre desetak godina) kao da nije imao dovoljno vere u scensku izrazitost Krležinih ličnosti i situacija. Umesto da prvenstveno odredi formu unutrašnje drame, reditelj je pribegao spoljnom naturalističkom karakterisanju psiholoških zbivanja. To naročito važi za prvi čin, u kome je Ljubiša Jovanović ocrtao Lenbaha pomoću bogate skale vulgarnih manira, bitno uprošćavajući pri tom njegovu prirodu raspetu između rafinirane civilizovanosti i siromašnog duševnog života. Za žaljenje je što je scena Lenbahovog samoubistva, puna životne potresnosti, data kao groteskan gest pijanog čoveka.

Važnu ulogu imao je i dinamičan mizansen. Stupica je želeo da mizansenom vizuelno izrazi razvoj odnosa među ličnostima drame.

S druge strane, reditelj ima zasluga što je Laurin lik koncipiran u duhu stremljenja onom sekundu jasnog gledanja, o kome govori autor. Sava Severova je shvatila da Laura, prividno koncentrisana na sukob s mužem i ljubavnikom, krije u sebi konflikt dublji i složeniji a koji je u intimnom obračunu Laure sa sobom. Međutim, u složenom ritmu ovog lika otkrili smo neke proizvoljne padove i intensitete, što je umanjilo naše uživanje u igri velike umetnice.

Vladimir STAMENKOVIĆ

Janko ĐONOVIĆ:

MI NEMAMO USKRSA

Mi nemamo Uskrsa,
ta svetkovina za nas prazan je zvek.
Mjesto uskrsnuća jednoga mi hoćemo uskrsnuće svih,
tegoban je, gorak naš vijek.

Skrhani kao balvani na slapu
goropadno padamo,
mi koji smo iz zemlje nikli,
mi koji život stvaramo.

Rođeni u jaslima
na toploj rukoveti slame,
rođeni uz goveđi muk u svitanje,
iza naših zemunica
čekalo je dugo, teško oranje.

Iza širokih dubrava pošli smo u svijet
kao nečiji plijen.
Opominjali smo na kolibe u dalekim gradovima,
i bršljan nam je rastao uz rebra.

Došli su ratovi, zemlja se rovala,
mjesec je nebo pokazivao krvavim
i u njemu oblike koji su značili planetu.
Majke su govorile iz dvorišta kužnih
da je strašni sud došao svijetu.

Mutne rijeke su tekle u sva zabrežja
dok su topovi bušili vidik
i otkrivali golo nebo
u samoga jutra crveni cik.

O, mi osamljeni, ostavljeni pogaženi
koji to kamenje duga vijeka razaramo,
mi koji smo iz zemlje nikli,
mi koji život stvaramo.

Bez krova, bez pokrivača, bez hleba,
bez najobičnijih čovjekovih radosti,
mi pod suncem tražimo svoje —
u nama se krvavo rascvjetava glad.

Mi nemamo Uskrsa,
ta svetkovina za nas je prazan zvek.
Mjesto uskrsnuća jednoga mi hoćemo uskrsnuće svih,
tegoban je, gorak naš vijek.

Neš živote — stabla lomljena u svježini
teški kolovrati neće samljeti.
Mi ćemo iz zemlje kao lavina
gomilama, gomilama provreti.

Antun Branko ŠIMIĆ

RUČAK SIROMAHA

Jedno pred drugim stide se da sjednu
za takav ručak

i dokle jedu boje se
da ne bi jedno drugom život pojeli.

Kad ustanu od stola,
tišina i težina
Gađenje pred samim sobom
unakazi obadvoma lica

i svako misli da je drugomu ubica
i da je krv što teče kroz njegovo tijelo
krv drugog
(kao da je jedno drugo jelo)

Mile KLOPČIČ

DEŽEVNA POMLAD 1933

Temna je noč in vsako noč temnéjša
in siv je dan in z vsakim dnem bolj siv.
Divjá vihár in lije dež na dež,
ko da se je nekdó nočój ubíl.

V teh sívih dneh in temnih teh nočéh
gre v cvetje zlo, v navádo gre zločin,
v obûp gre hči, obétje v smrt,
od matere v verige in zapore sin.

Ljudjé so psi, ljudjé so plen,
so rablji, žrtve in so še vlačúge.
Poti poplávljene, livàde so mlakúže,
in zrak je poln moréče kuge.

Zdaj mársikómu in pogósto se zgodi,
da išče, kje bi čelo si hladil,
kom bi se dal, da bi ubéžal
in da bi svoj obûp in žalost skril.

Tu ne pomagájo ne, klétve ne molitve.
Postávljeni smo v take dni in čas,

ko smeh je jok, in glasen jok zatrt,
in ko spreminja zemlja svoj obráz.

Temná je noč in vsako noč temnéjša,
in siv je dan in z vsakim dnem bolj siv.
In lije dež, da jarek stežga golta,
preveč je blata in presílen je naliv.

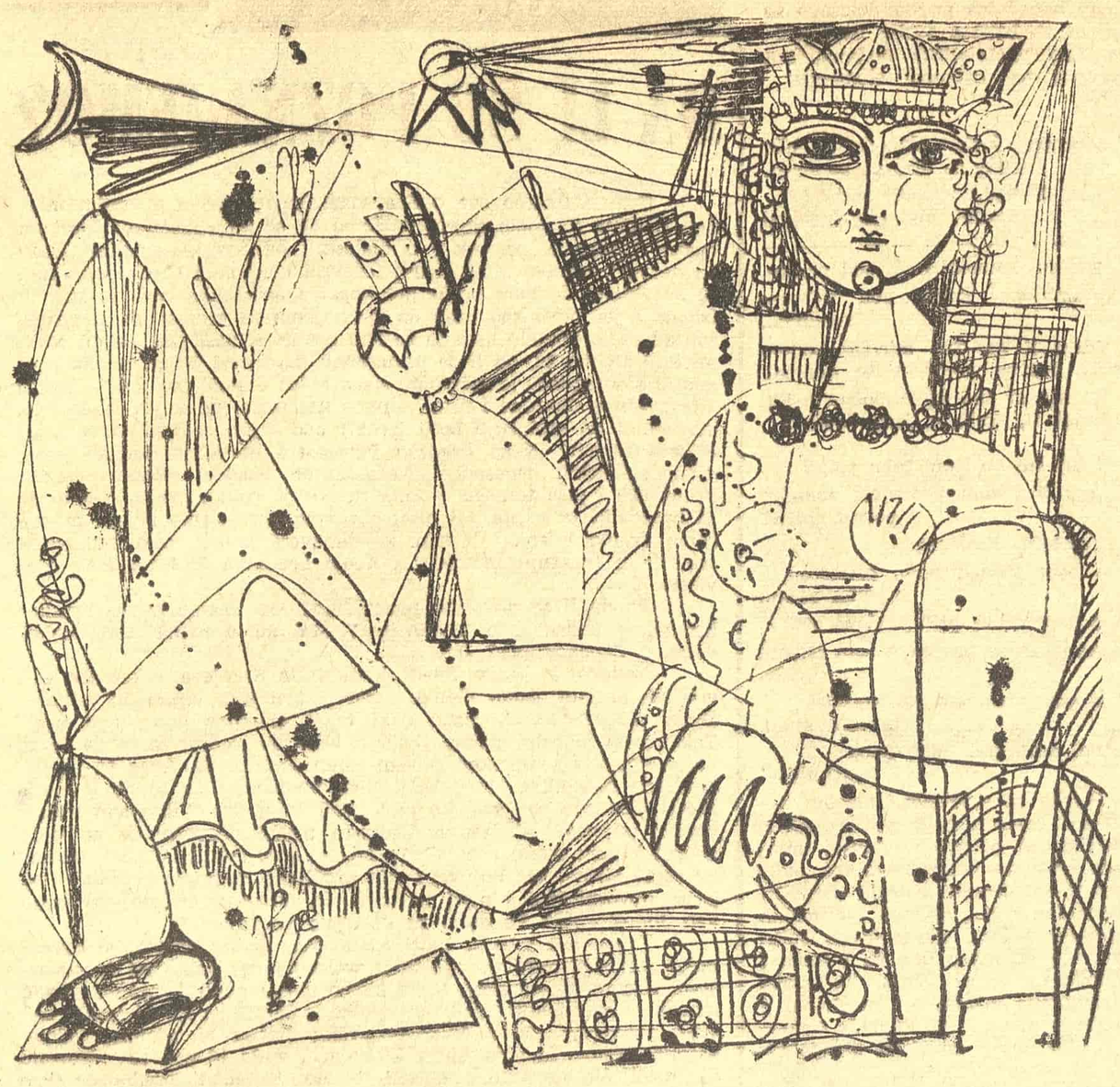

NAŠI PESNICI O ŠPANIJI

Poezija, krv i sloboda

„Neka te ne traži po ogledalu
niti u ugaslom dijalogu koga ti ne čuješ.
Sidi, sidi lagano i sebe kod drugih potraži.
Svi su tamo, a i ti si među njima.
(V. Aleisandre: NA TRGU, iz „Istorije srca")

Poezija može da živi samo onda kada je ljudi usvoje, kada je otkriju kao treptaj vlastitog srca, kada u njoj nađu poruku uma srca, poruku srca umu, i ruku pruženu za slobodom... Možda su u pravu oni koji tvrde da je „poezija instrumenat kojim se menja svet", da je oružje napunjeno budućnošću u pohodu". Možda. Poezija, kao i junaci, ne oseća straha pred oružjem neprijatelja. Ona je oružje istine.

Naša poezija treba danas da bude ponosna, jer su kroz nju mnogi ljudi ove zemlje pre dvadesetak i nekoliko godina čuli tešku grmljavinu fašističkih bombi bačenih nad otvorenim španskim gradovima, čuli su jauk nevine dece i pokliče hrabrih boraca. Pesnik Dušan Matić govorio nam je tada o Aniti „prostom broju u spisku žrtava bombardovanja Madrida":

„Jedna ruža u plahoj krvi je zamočena
Ljubimica oca i majke svoje sam bila
Tada su došli Kaproni i Junkersi
Danas sam samo mrtav broj
4-21-35
Kosa je moja i crna i bujna i talasasta kao reč i zemlja Andalu-zija"

Naši ljudi su tada čuli od naših pesnika da su zločinci iz Falange braća po krvi onim zločincima koji su i po ovoj zemlji sejali smrt, mržnju i porok:

„Ej, slušajte! Ubijali nevine u ime
Oca, Duha i Sina
Crna Vojska u kapuljačama pevajući pslame Davida Kralja
pobožno gledajući u mrtvu daljinu nebeskih visina
padala je u ekstazu videći dete gde se u očevoj krvi valja!"
(A. R. Boglić, 1937)

Naši pesnici nisu bili posmatrači povorki „gospodara, diplomata, generala i magnata". Oni su Španiju videli u svom svetlu i sjaju borbe sirotinje:

„I pošle su gomile u ritama, gomile za hlebom...
Žurnim hodom da preskoče vekove, ustrašene, goloruke...
Pošle su u rudokope i fabrike,
na vlastelinske njive i u prljave luke....
Uzdrhta zemlja, zadivila se prošlost u pakosnom smehu:
„Ko nam to buni robove?
Kopajte nove grobove!"
(A. R. Boglić)

Pesnik Ante Boglić je na „bregovima Asturije i na padinama Gvadalkivira" video „svanuće dana pobede" i „palme velikog Mira".

Pesnika Janka Đonovića borba španskog naroda je inspirisala za ovakve stihove:

„Mi pronosimo plamenu zastavu mržnje i ljubavi
krvavu, isparanu od života.
Vjetar tuče u njene nemirne stegove,
dok i sa poslednje kozje staze, odasvuda
mase vrve, nadolaze...
(Iz pesme „Čovjeku i drugu Ratku Pavloviću", 1937)

Pesniku Čedomiru Minderoviću borba španskog naroda je donosila „plamene zastave borbe u daljini". Pesnik „osluškuje" sa milionima drugih ljudi „disanje istorije". On vidi borbu španskog naroda kao „neslomivu kičmu novog sveta". On je kod asturskih rudara, on čuje da reka Mansanares sve jače šumi, on vidi da krvave reke Španije postaju krvotok pobede.

Naši pesnici su tada neposredno ponirali u samu sudbinu sveta:

„Čujete li kako odasvud nešto prodirno, jezivo jeca?
U jednoj zemlji se rešava sudbina naroda i čovečanstva!
Čujete li?
Cvile pred smrt mala, nevina deca?!"
(Jovan Popović, 1937)

Listajući danas — posle više od dve decenije od onih tragičnih događaja u Španiji (ni danas nisu manje žalosni) — pesme naših ljudi, naših komunista, ponovo se budi plamen teške optužbe, a gorčina u ustima ne dopušta rečima da se liju u forme estetske, niti da se toče u stihove, već traži glavu dželata da je lupi mrtvom lobanjom i živom rečju pesnika ucveljene Španije: Federika Garsije Lorke, Migela Ernandesa, Antonija Mačada...

Pesnici narodne Španije sudarili su se sa slepim i gluvim silama evropske reakcije, sa čeličnim mašinama vojne mašine fašizma, sa teškim olovom izdaje „domaćih" generala, sa zločinačkim orgijama raspojasane mržnje, sa smrću, hladnom i svirepom. Sudar je taj blesnuo svetlošću sunca, slobode i srca. U tom sudaru pesnici su odneli pobedu, veliku, lepu, večnu pobedu. Istina, tela su se njihova raspala u plamenu vlastitog srca i na ognju lomače koju crkva i banka pale uz pomoć crnokošuljnih fakina i mangupa... Ubice su ih ubile. Ali reči njihove, iskovane u tuzi, u željama, u grču i herojstvu naroda, te reči svetle danas prkosnom crvenom bojom bliske voljene slobode. Reči njihove, životi njihovi, neizbrisiva su „granica između čovečnosti i varvarstva".

Naši pesnici su tada i mogli da govore o „Španiji u nama i o nama u Španiji", kao što je i naša Partija svima nama govorila da je „borba španskog naroda, naša borba".

Koliko je duboka istina u toj pesničkoj i političkoj identifikaciji borbe i borbi naroda za svoju slobodu! Komunistička partija Jugoslovije izdigla je u svojim redovima pesnika-internacionalistu, pesnika-borca, pesnika-humanistu. Ona je to mogla učiniti jer je na svojoj zastavi ispisala plamene reči bratstva i solidarnosti, plamene reči slobode svojih naroda, pa je zato i tako duboko osećala, i tako duboko oseća, kao svoju, borbu svakog naroda.

U ovoj jubilarnoj godini, četrdesetoj godini postojanja i borbi naše Komunističke partije, pesme o Španiji naših pesnika-komunista oživljuju u nama one iste emocije koje je nekada zatreperila u srcu našem reč Partije i stih njenih pesnika.

Rade NIKOLIĆ

Oton ŽUPANČIČ

Veš, poet, svoj dolg?

Veš, poet svoj dolg?
Nimaš nič besed?
Kaj zagrinjaš se v molk?
Vrzi pesem v svet,
pesem za današnjo rabo:
vsi jo bomo povzeli za tabo.

Vem, o vem svoj dolg,
v prsih tu me žge;
naj se mi grlo odpre,
bom zavijal ko volk,
na vseh štirih bom staj vrh planine,
škripal im hlipal med pečine.

Vrh Možaklje bom stal,
pesem svojo rjul,
Blegaš jo bo čul,
Krim odgovor bo dal;
v vse vetrove jo bom tresel,
eden jo bo na Pohorje nesel.

Gozd in gora poj,
silen ženimo hrup;
boga gmajna, le vkup,
le vkup, le vkup z menoj,
staro pravdo v mrak tulimo,
da se pretulimo skozi to zimo.

Še bo kdaj pomlad,
še bo napočil zor;
takrat volčji zbor
pojde lovce klat:
plani čez Savo, plavaj čez Dravo —
zob za zob in glavo za glavo!

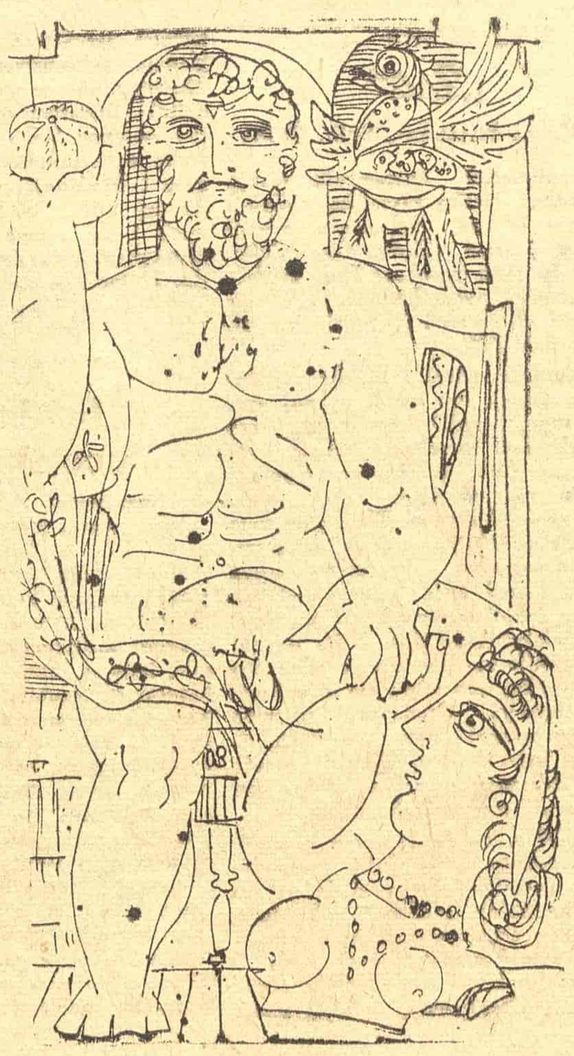

27 MART 1941 GODINE

Beograd je rekao svoju reč

Prošla je još jedna beogradska zima. Istopile su se na ranom suncu poslednje krpice snega sa ulica: osećalo se u vazduhu proleće koje je dolazilo, ni drveće nije više bilo sasvim golo.

Ima u Beogradu proleća koja porane, takvo jedno bilo je ono martovsko 1941, kada smo zbacili kapute i pošli razgolićenih rukava njegovim ulicama. I zajedno sa radošću dolaska proleća uvlačila se u nas sumnja da nismo izbegli opasnost, u vazduhu se osećala neizvesnost svakidašnjice. Tih dana vlada je izdala želje svoga naroda: potpisala je Trojni pakt o nenapadanju s fišističkom Nemačkom i Italijom. Bio je 26 mart, i kao talas vetra koji začas preleti ovim našim belim gradom, pročula se vest o sramoti koja je legla na sve nas.

Izvršujući nalog SKOJ-a, u svim školama, skupili su se te večeri omladinci i omladinke da podu na demonstracije i da se priključe radnicima i studentima, izražavajući mišljenje svih stanovnika našeg grada. Predveče, svi smo krenuli iz škole, pred čijim smo se zgradama i u dvorištu bili skupili, da bi stigli u dogovoreno vreme na Cvetni trg.

Nekoliko desetina devojaka, samo iz moje škole, razbilo se u grupe da policija ne primeti ništa sumnjivo. Idući ulicama sretali smo takve nebrojene grupe mladića i devojaka koje su tekle u istom pravcu, ka glavnoj ulici. Iz svih uglova, saučesnički, pritičale su nove skupine, i sigurno je da ovaj pokret ne bi ostao neprimećen od policije da nije bilo veče kada omladina obično izlazi u šetnju. Ulica kralja Milana (danas Maršala Tita) bila je bučna kao nikada. Gorelo je nad nama nebo. Goreli su pod nama trotoari. Šetali su se mladići i devojke, naizgled bezazleni, podruku, u oba pravca.

Tačno u određeni čas bezazleni šetači su se pretvorili u demonstrante. Prvo se čulo samo jedno glasno: Dole pakt! a onda su se sklopili redovi, uhvatile se ruke i glasovi su bivali sve jači i bučniji. Bolje rat — neko pakt! Bolje grob — nego rob!... ...spajali su se u jedinstveni povik, gusti rukavci pretapali su se u još gušću reku. Sa drveta tek ozelenelog u parku kod „Manježa" jedan od drugova slikao je demonstracije. Na Cvetnom trgu neko je govorio: Hoćemo nezavisnost i slobodu! Na okup, rodoljubi! Bujica je pošla ka Slaviji.

Bukti prolećno veče. Doleteli kamioni s policijom i žandarmima na konjima. Policije mnogo, ali je demonstranata toliko da se policija u početku nije ni primećivala. Ulica se samo zatalasala. Bio je to znak da je neko preprečio put povorci. Sa obe strane i od Slavije i iza leđa, reka ljudi bila je zaustavljena, za trenutak, da bi se probijajući redove policije otisnula dalje Njegoševom i kralja Milutina. Rasipa se u više rukavaca: ka Mostaru, Kalenićevoj pijaci, na sve strane.

Kamioni trpaju demonstrante. Odvode ih. Neki od uhapšenih drugova pričali su mi da u zatvoru više nije bilo mesta, sve prepuno, pa su ih istovarivali na periferiji grada i vraćali se po nove demonstrante da bar na taj način što pre rasture demonstracije.

Pala je noć topla i puna iščekivanja.

Ujutru grad je osvanuo vedar pod prolećnim suncem. Domaćice su se začuđeno pitale gde su mlekadžije i prodavci novina. Zašto su zakasnili? Pošle su same na ulice. Ti prvi stanovnici Beograda na ulicama, 27 marta, bili su iznenađeni: po ulicama su bili topovi, tenkovi i vojska. Začas kao munja prošla je gradom vest, svakih pet minuta emitovao je radio Beograd: Pala je izdajnička vlada i oboren je pakt. U međuvremenu svirane su i recitovane patriotske pesme.

Kako se to dogodilo da su se ulice napunile tako brzo ljudima, ni danas sebi ne mogu u potpunosti da objasnim, iako znam da je u ljudima dugo i brižljivo pripreman od strane Komunističke partije šiknuo odjednom taj dan i razlio se kao vodoskok po ulicama. Ljudi su izlazili sami iz kuća, ljudi nisu hteli da se zavlače u svoje rupe, Beograd je osećao da se nešto veliko događa, da je na njegovim ulicama osvanuo jedan od najvećih i najlepših njegovih dana. A nije lako biti najlepši dan grada koji ima tako slobodarsku istoriju kao što je ima Beograd.

Ljudi su izleteli na ulice da kažu Beogradu da su njegovi i da se s njim raduju što je skinuta jedna sramota. I staro i mlado je začas bilo na nogama, i mada niko nije doneo dekret o prestanku rada ,ljudi su napustili svoje obaveze, i žene su izletele na ulicu s decom na rukama.

Za trenutak su bile odbačene sve sumorne i zlosutne misli, svi su hteli da kliknu radost što će ostati čisti, što sramota onih koji vladaju neće ostati na njihovim plećima. Mnogi su hteli da na neki način nadoknade dugi niz ćutanja i straha pa da u jednom danu prožive čitave godine, jer to je dan koji još u ovoj zemlji nije bio, i nije se znalo da li će uskoro biti.

Teče reka ljudi Njegoševom, kralja Milutina, zastaje pred sovjetskom ambasadom. Usput, s prozora kuće u Njegoševoj, na zavijutku, stara Beogradanka kida cveće iz saksije i baca na povorku. Ko zna koliko nege zahteva cveće u hladu beogradskih prozora može da pročita ljubav ove stanice. Na drvetu pred sovjetskom ambasadom smenjuju se govornici, komunisti. Jednog drže na rukama drugovi. Za jednog koji je lepo govorio i kome su mnogo pljeskali rekli su da je Tempo.

Povorka se ljulja, pljeska i usklikci! Bilo je još rano jutro a komunisti su već pozivali narod da pođe ulicama grada i zatraži od nove vlade puštanje političkih osuđenika iz logora i savez s Rusijom. Tu, nad glavama ljudi vijorile su se zastave trobojne i crvene, pomešane. Jedna kraljeva slika, jedina, začas oborena, izgažena. Prvi put slobodne crvene zastave na ulicama Beograda. Sanjam li?

Zastave se ljuljaju, reka naroda pokreće. Ide, vijuga ulicama. Parole, transparenti. Tu je u bivšoj Krunskoj zastala, zaljuljala se pred nemačkim konzulatom. Neki su hteli da ruše. Prasak razbijenih prozora. Tu su komunisti da kažu — ne, sve je to naše, zašto da rušimo. Uzvici protiv fašizma— Dole Hitler! Savez s Rusijom! Reka teče dalje, kulja ulicama, nadolazi, Frankopanovom izbija na Aleksandrovu (ulicom Prvog maja na Bulevar revolucije), širokim bulevarom — reka široka koliko ulica, ulivaju se u nju rukavci s desna i s leva, čuje se pesma, pevaju ljudi, poneki kamion natovaren omladinom, poneki vojni kamion prepun vojnika sa zastavama. Vojska s narodom! — čuje se sa ulica, i vojnici radosno podižu zastave i pozdravljaju reke ljudi. Poneki smrknuti pogled oficira. Zastaje iza Studentskog parka, sa neke višespratnice levo neko govori. Čuju samo oni koji su bliže. Opet se kreće napred.

Negde visoko s kraja bulevara povorka okreće natrag, vraća se, obilazi Vukov spomenik, i zaokreće Ulicom 27 marta (bivšom ulicom kraljice Marije). Opet zastaje pred Domom studentkinja. Sa prozora doma poletele su hartije i cveće. Neko kaže — leci! Ja sam daleko. Nijedan nisam uhvatila. Idemo dalje Ulicom Džordža Vašingtona. Već je prošlo podne. Povorka sve organizovanija. Sa jedne višespratnice levo rasprskavaju se mnogobrojne rakete letaka nad glavama. Uhvatila sam i ja jedan. Potpis: Komunistička partija Jugoslavije... Prvi put slobodno ljudi kupe letke na ulicama i ne misle na policiju.

Reka teče dalje prema Kalemegdanu, da bi se vraćala natrag Ulicom kralja Milana (danas Maršala Tita). Dovodi me do Beogradske, kući.

Bilo je već uveliko popodne. Nisam ni osetila da sam dugo jutros išla kraj nepoznatih ljudi i svi su mi bili poznati. Usput smo se prepoznavali i nalazili, malo-malo ulazio je poneki drug i neka drugarica, i pravo je čudo u onolikoj bujici kako si mogao sresti toliko poznanika. Dogovorili smo se da predveče ponovo pođemo beogradskim ulicama.

Popodne kod Vukovog spomenika miting. Govore opet komunisti... Cana Babović, Rifat Burdžević, i drugi... Reka otiče prema Kalenićevoj pijaci.

Veče, 27 mart. Mnogi su glasovi već bili promukli. Na uglu, kraj Kalenićeve pijace dizali su se govornici. Govorili su u ime Komunističke partije. Beograd je goreo od pljeska i poklika. Bio je to zagrljaj Partije s narodom, jedan od onih koji su mogli da se vide — onih nevidljivih bilo je i pre i posle toga mnogo.

Bio je jedan 27 mart na ulicama našeg grada. Jedan i nezaboravan. Izgledalo je da je čitav grad ispražnjen. Kuće su ostale bez ljudi, ljudi su bili na ulicama. To je bio prvi i poslednji dan velike radosti do početka rata.

Ko zna da nije bilo dvadeset sedmog marta kako bi se razvijali događaji. Ovaj dan rešio je na odlučan otpor fašizmu. Njime je Beograd počeo svoju četvorogodišnju borbu.

Beograd je rekao svoju reč.

Mira ALEČKOVIĆ

SEĆANJE NA RAD »ABRAŠEVIĆA«

Nastavak na 10 strani

prvi put da se ova činjenica javno kaže — poetski nimalo superiorna ni prefinjena a antifašistički eklatantno jasna i nedvosmislena pesma „Druže, budi spreman!" iz tobožnjeg pera nepostojećeg Huga Albrehta Tisa i pred radničkom publikom često izvođena (horski recitovana) tobož Hasalova pesma „Mi slavimo mir" bile su idejno-propagandna, metrički oformljena i stihovana delca upravo tog „stručnog" horovođe, pa se zato nadam da je ovom prilikom dopušteno potsetiti, da je pomenuta pesma „Mi slavimo mir" štampana pod Halasovim imenom u 11—12-om dvobroju časopisa „Savremeni pogledi" (Sl. Brod, 1936), posvećenom savremenom književnom stvaranju u tadašnjoj Čehoslovačkoj, dok je na 331 str. istog broja istog tog časopisa data beleška o „izvanrednom uspehu" izvođenja te pesme od strane govornog hora „Abrašević". Konačno, ovo pominjanje slučaja autorskog kamufliranja zaklanjanjem iza imena priznatog stranog pisca — postupak suprotan plagijatu — samo je karakterističan primer dovijanja pod polulegalnim uslovima kulturnog javnog delovanja onih „građanskih intelektualaca" koji su tada radili u krugu radničke klase.

Bili smo tada gladni zvonkih, gromkih, afektivno potsticajnih stihova. Ošinuti i jednom emotivno već zapaljeni sonornim intenzitetom, kadifenim polušapatnim pianisimom, kompleksnim tembrom, u poređenju sa individualnom recitacijom znatno proširenim dijapazonom kolektivne recitacije, stremili smo onda sve većim izražajnim mogućnostima ritmiziranog, grupnog deklamovanja. Želeli smo jarko da svojoj idejnoj klimi pronađemo odgovarajuće govorne forme. U nekolikim pesmama ja sam u govorno-horskoj obradi (recitacionoj kompoziciji) posegao za govornom polifonijom, za imitacionim postupkom, za nekom vrstom deklamacionog fugata. Drugovi radnici primali su te formalne novine sa razumevanjem i uvek nevinom stvaralačkom razdraganošću. No od njih osamdeset i nekoliko iz tog borbenog i srčanog govornog hora sedamdeset je poginulo u narodnooslobodilačkoj borbi ili ostavilo kosti na Banjici i po drugim logorima, okupatorovim rasadnicima smrti.

Sećanje na njihovu neotstupnu revolucionarnost, kojom su neštedimice napajali svoju amatersku govorno-horsku umetničku delatnost, najmanje je što jedan od vrlo malobrojnih preživelih iz grupe govornog hora „Abrašević" može da učini u znak zahvalnog priklanjanja pred svetlim tragom samopregora i nezaboravnih žrtava svojih palih drugova.

Pavle STEFANOVIĆ

KRITIKA

POEMA ZAVIČAJU

Desimir Blagojević: „Vreme bezazlenih“, Nolit, 1958

Egzistencija je neuništiva sve dok ne ispuni svoju poslednju odredbu koja je sadržana u njenom „sanovniku“, njenom intimnom proročištu, u strukturi same nje u sebe proniknute. Svako u sebi nosi svoj udes, tajnu svoje ličnosti i svoje sudbine, i ta tajna je najbolja odbrana protiv svih spoljnih nasrtaja, ugrožavanja. Tajna ličnosti, tajna egzistencije za pesnike je mit svemoćne otporne snage koju ništa ne može da satre dok se tajna sama ne izluči, dok se ličnost ne izruči svetu. U znaku takvog pohoda ličnosti krenuo je ovaj pesnik na svoje putovanje kroz svet.

Putovanje pesnikovo počinje iz zavičaja i uvire u zavičaj. To je kružna šetnja ili zatvaranje kruga patriotizma, ali i spoj filozofsko-metafizičke kontemplacije i zavičajne patriotske blaženosti, jedan etički kvalitet, ne samo emocionalni ili kontemplativni. To je specifična voznesenost blaženog uljuljkivanja egzistencije lepotama koje je sebi otkrila, znak jedne duboko konstitucionalne životne mudrusti: to je metafizička radost egcistencije koju ništa ne može da pokoleba i porobi, amplituda njene neuzdrmanosti na njenom tlu. Time je pojam pesnikovog zavičaja dobio dvostruku omeđenost: kontemplativnu (individualnu)) i tradicionalnu (kolektivnu).

Zavičajna strana pesnikovog porekla izrasta u magistralnu freskosliku domaćeg tla. Uhvaćena je u jednom trenutku, u jednoj situaciji, ona utkiva u sebe najbitnije vidove našeg zavičajnog seoskog mitosa, ona je sagledanje i doživljaj našeg domaćeg pakla i raja, definicija zavičaja u dualizmu protivpoloženih svojstava, bez zavaravanja i preudešavanja, sa takvom snagom da doživi i oseti rodno tle da čak i živom elementu prirode, utkanom u definiciju tla, daje posebnu specifičnost i uvršćuje ga u zavičajni pejzaž:

„... Još huči duša. Lugom mrtve glave sadi.
njive se plode suzom, plode krvlju ženu,
dok nebom jezde ševe, jezde vinogradi,
i glog naježen gleda zoru posečenu.
A dođu l'boljke, bolna spoticanja,
trpljenja tiha i gorčina verna,
pojaće reke psalam oticanja.

* * *

I jesmo bezazleni, jesmo i pitomi,
al' na stazama mrtvi. I s anđelima ćute na proplanku.
K'o hleb nas Sunce deli, hleb na parčad zlatnu lomi,
a pčelu — nebesa bistra u razbuktalom granju...
I jesmo bezazleni, jesmo i pitomi,
al' kao zorakaplje krv u Radovanju.
I na međama mrtvi. I s anđelima ćute na uranku...
I jesmo bezazleni, jesmo i pitomi,
al' do zore smo mi na komišanju:
i vilin konjic drumom hramlje u opanku“.

Ova izvanredna fresko-slika našeg seoskog zavičaja, ova poetska definicija našeg narodnog tla i života, građena elementima direktno materijalno uzetim iz seoskog života, iz građe selskih stanja i zbivanja, iz materijalne definicije njegove kolektivne egzistencije i reprodukcije (oranice, međe, ovce, proplanci, opanci, komišanja, uranci) kao i one vitalne strukture koja je tom materijalnom odredbom određena (glad za zemljom, smrt na međi, vernost lozi, nevestinski lelek-milopoj), — ta slika zavičaja, ovog spoljnjeg, uvređenog u krv kao „stari greh“, samo je sigurni polazni oslonac za put u pesnikov intimni zavičaj gde „duša oblaporno gosti se dubinom“. Pejzaž seoske idile pesniku je poziv za kontemplativnu avanturu i uopštavajući simbolički zahvat u tajnu života:

„U vode razlivaš se rečne,
nemir te vodi sa oranice,
—krajeve mešaš večne
k'o među prstima brojanice:

Četir' godišnja doba
predaju jedno drugom smenu,
pred sobom gone roba
u pustoš blagoslovenu...“

Pružio se nerazmrsivi lanac ruku, voda i kiše, lanac zatvoren u sebe, kao neko praiskonsko igranje, hod majke prirode, zadihane i zaklačene u samu sebe, to kolo koje se njiše prirodom, igra večnog splitanja i rasplitanja, to je onaj svečani i nezaustavljeni tok kojim se obavlja večno kruženje elemenata, metafizičko kolo ruku, mitos plodnosti, rada i tvoračkog prožimanja, samoobuzimanja. Ta metafizička igra pridodnih elemenata kojima se pridružila ljudska spodoba u svom najličnijem i najdelotvornijem, naj plodotvornijem elementu, rukama, izgleda kao zanos prirode, zanos njenih večitih strujanja u elementima, zanos elemenata samim sobom, kao tiho klaćenje, njihanje u nedrima blaženstva, arabeskna igra blaženstva plodnosti, rodnosti u sebi, metafizičko blaženstvo zatvoreno u ritamski dekor svog klaćenja.

Mitologija neumornih ruku voda, svemoćnih voda tekućica i rodonosnih kiša od kojih rataru zavisi sve prerasta u grandiozni mitos zemljinog i prirodnog otkucaja. To tečenje voda spaja i povezuje ujedno sve živo i mrtvo u prirodi, te krivudave vode — ruke bujaju i izrastaju u simboličnu potku sveg zbivanja na zemlji i u prirodi, postaju njena živa simbolična saobraćajnica. Tako mitologija voda-ruku povezuje i združuje elemente, postaje simbol njihovog podavanja svom višem principu prirodnog opstanka.

Sva je zbirka u znaku simbolike putovanja, onog putovanja koje ima svoju dvostruku dimenziju, spoljnu i unutrašnju. Spolja, to je panteistički zanos prirodom koji počinje od najsitnijih uočavanja i detalja, glorifikacijom pešačenja i svih milina koje se pružaju jednom pešaku: to je slavlje sitnih slasti, umora, lelujanja nogu, usijano ždrelo, doživljaj utoljene žeđi, slast kupina. Ima u tom putovanju prirodnog i malo ironičnog potsmeha gradskoj civilizaciji, i odjeka nečeg fino božjačkog, onog ruskog tumaranja i lutanja po putevima života, onog sa smirenošću i bezazlenošću u srcu, sa nečuvenom lepotom u sebi i nagonom za lepotom spolja, onog putovanja kroz život koje je neprekidno lovljenje neulovljive lepote života, večita glad za blaženstvom lepote. Na početku tog spoljnjeg dekorativnog omeđivanja pesnikovog tumaranja kroz prirodu uzdiže se kao kakva geteovska himna poklik putnika:

„I ako pođeš, pođi gorom:
neka u lisju trepti duša bujna.
— — — — — — — — — — — —
i ako hodaš, hodaj žalom:
nek progovori zemlja s tobom.
— — — — — — — — — — — —
i ako sanjaš, sanjaj spokoj:
nek se i zora sretne s mrakom.
— — — — — — — — — — — —
Ti hitaj moru, hitaj zori,
ti brodi noći, brodi bruju;
ti pevaj o njoj, pevaj gori,
ti ljubi spokoj i oluju;
ti nađi zemlju, hodi gaju,
— besmrtan bićeš u tom sjaju!...“

dok već pri kraju to putovanje dobija, u svom spoljnjem dekoru, jedan prizvuk nadzemaljske lepote u idiličnom pejzažu:

„Tišina ljubi grozd: pčela je još živa;
toči se jutarnja zvezda u zelen krčag njiva;
tišina šalje starog diva
gde i daleka lepota peva smrt
i samo neljubljenu
uvođi u smrt:
Suncu poklanja zora dojku njenu;
tišina pod pepelom tajno krenu
da srmom veže popca gde mrak još noćiva,
u pojati, na senu...“

Druga dimenzija tog putovanja, ono što traži podvodne dubine nadzemaljskog milja, otkriva nam pesnikov smisao za najtananije unutrašnje treptaje bića, ali ga neosetno skoro vraća spoljnjem životnom volumenu:

„Ne hitaj snu više, u tu zlatnu pustoš doma,
već čvrsto stegni Vreme što se k'o reka razliva,
od jeze i paučine krokom do groma
k'o plivač tajni uzvodno kad se sakriva“.

A u središtu tih blaženih pesnikovih hodočašća prirodi lelujavo se uzdiže simbolična vizija utopljenika, fina panteistička metamorfoza građena na vodenom elementu:

„Potonu krik, sklopiše se oči,
ruka se diže pa se smiri.
Jesu li vode naselili mrtvi?
Sasudi, gle! gle, kondiri!
— — — — — — — — — — — —
Sad ruku nema! I oči pod vodom,
stamnjene, kruže pod zelenim svodom...
Idem li na dno mirnim hodom
da drevne sretnem te goniče?
Ti što si čuo kako počnu priče,
čuješ li, traže u jazu vodiče?

I taj što strahom tako pleni,
nije li i sâm prstenom tamnim post'o tečan?
Taj biće blizak meni,
i biću srodan vodi, primerom njenim večan,
o nepobediva ptico, zelena seni!...
Ako časove brojim u tom novom kraju,
a oči naviknem na vernost takvom sjaju,
oni što žure, mom žure zagrljaju...“

Zbirka se završava ciklusom zavičaju, povratkom u zavičaj. Ali za razliku od početnog ciklusa, umesto zgusnute poetske sinteze, ovde dolazi ravničarski polegla naracija, veristika sitnog detalja, sa malim izuzetkom čista deskriptivna epika nabrajanja, mada ima tu i tamo i dubljih transponovanja. Ta epska fizionomija nabrajanja obuhvata i definiše materijalni, donekle i emocionalni život, istoriska perspektiva samo je dodirnuta, ali magistralno, početnom odnosno završnom pesmom Topoli, „prvencu svake bune i groma“. Međutim, ovaj ciklus u celini nije uspeo: njegova epska deskripcija ne može da zadovolji savremenu potrebu. Ovde gde bi u izvesnom smislu trebalo da kulminira, pesnik je sputan jednom deskriptivnom smirenošću koja ne može da izdrži savremenu kritiku niti težinu sopstvenih stihova iz ove zbirke.

Zoran GLUŠČEVIĆ

MALI ESEJ

DA LI SE POZNAJEMO?

Znamo, znamo sve o Fransoazi Sagan, sve o gnevnim mladim ljudima (o čijem gnevu možemo da se informišemo u svakom našem časopisu), pa čak i o malom i odlično plasiranom „čudu od deteta“ zvanom Minu Drue; izdavači i urednici listova pobrinuli su se obilato da nam pruže što bogatiji asortiman robe iz stranih izloga. I jer ne bismo hteli da zaostajemo za vremenom, uzimamo sve od reda. Postalo nam je to kao pasija. A naši pisci, a mi sami, mi koji živimo tu, da li se poznajemo dovoljno? Brigu o sebi pustili smo izgleda kritičarima. Neka Miloš Bandić (ko mu je kriv?) čita sve one dosadne i nesavremene kupusare (od kojih jedan deo, stvarno, i ne zaslužuje bolji izraz!) pod čijim se naslovima našla etiketa romana. Neka Predrag Palavestra određuje domete pojedinih pesničkih generacija. Neka Petar Džadžić otkriva domaće Fransoaze i piše tomove o Andriću. To je njihov posao i sami su se opredelili za njega. Mi pišemo pesme, mi pišemo prozu, mi pišemo drame i isplati li nam se da svoje ionako oskudno vreme trošimo u traganju za ‚recimo, Acom Šopovom ili Kajetanom Kovičem ili...

Pa da li se dovoljno poznajemo? Šta znamo mi sa srpskohrvatskog područja o Slovencima? Šta oni o nama? Šta Makedonci o Crnogorcima? Itd.

Nedavo je jedan mlađi kritičar iz Sarajeva rekao da više voli da pročita jedan članak „starog Morijaka objavljen u parиškom Expressu nego neki tekst štampan ovde, kod nas“. Tekst svog jugoslovenskog kolege. Niko ne pledira za to da se ne ide u korak s vremenom (nisam samo siguran da ćemo to postići čitanjem gospodina Morijaka!). Niko ne pledira za to da iz svoje svesti izbacimo one svetske pisce koji su u ovom ili onom smislu postali pojmovi. Ali zar podjednako nismo obavezni da se upoznamo i sami među sobom? Ta živimo pod jednim nebom, imamo ne samo slične, već kojiput i iste probleme, nastupamo često na istim govornicama i pred licem sveta možemo da stojimo samo kao Jugosloveni? Pa da li se dovoljno poznajemo?

Zamislimo sebe u ulozi sastavljača jedne antologije savremene jugoslovenske poezije koja treba da nas pretstavi inostranstvu. Recimo Francuskoj. Koga bismo u nju uneli? Pupačić i Lalić možda se ne bi setili nijednog pesnika iz Sarajeva; XY bi možda sasvim zaboravio Slavka Vukosavljevića; Slavko bi, recimo, jednostavno izgubio iz vida Cirila Zlobeca... a da bi sve to delovalo što ozbiljnije, naravno, napisali bismo i jedan predgovor (kao što je to, konačno i običaj) i naravno pozvali se na pravo ličnog estetskog kriteriuma, ali šta ako bi posredi bilo nešto drugo, šta ako u svoju antologiju ne bismo uneli jedan krug pesnika iz prostog razloga jer ih ne poznajemo, jer ih nismo nikad čitali? A događa se, događalo se i to!

Pa da li se, da li se poznajemo dovoljno (ja ne govorim o toleranciji) i otkud nam to pravo da (u slučaju, recimo, antologija) bez ikakve rezerve izdajemo nekom uverenje o besmrtnosti, a nekog, bez ikakva pardona, svodimo na uske koloseke regionalnosti?...

Zato mislim da bi jedna anketa, koja bi nosila naslov ovog teksta, mogla da nam pruži nekoliko vanrednih podataka. Jedna anketa u kojoj bi pisci iz Srbije rekli sve što znaju o svojim drugovima iz Slovenije, Slovenci o Bosancima, Bosanci o Hrvatima itd.

Ne znam, — možda znaju dovoljno, a možda i ništa. Ali to neka nam otkrije sama anketa...

Izet SARAJLIĆ

LIRIKA BEZ DAHA PESNIKA

Đuro Šnajder: „Ljubavnici u tuđim očima“. Naprijed 1958

Susret sa zbirkom pesama Đure Šnajdera nameće asocijaciju na efemernost koja je prekrila, uprkos svemu, nemilosrdno, i uvek sa puno razloga, mnoge zbirke pesama, romane, pripovetke, eseje i kritike. I makoliko ne želeo da uskratim punu predusretljivost jednom umetničkom nastojanju, moram da iz pročitanih stihova izvučem zaključak, u slučaju svake lirike, zaključak o pesniku, o tome da je baš on i niko drugi autor pročitanih stihova. Lirika Đure Šnajdera ne svedoči i ne može da svedoči ličnost svoga autora. Preciznije dokazivanje moglo bi nas uveriti da stihove Ivana V. Lalića, Branka Miljkovića, Vesne Parun, Milovana Danojlića, Jura Kaštelana, Irene Vrkljan, Zvonimira Goloba, Zlatka Tomičića, Vesne Krmpotić — nije teško prepoznati čak i kada bi ostali nepotpisani. To nije slučaj sa likom Đure Šnajdera. Ova lirika nekako je depersonalizovana u smislu toga što je dah pesnika otsutan iz nje, a to se dokazuje, između ostalog i pomanjkanjem pesnikove inventivnosti, koju čak i fragmenti njegove poezije rečito mogu da pokažu kao Šnajderovu obezvređenost, oštećenost za svežu, novu, unutrašnjim sadržajem bremenitu metaforu. I u stanju jedne nesumnjive stvaralačke krize, a kada ovo pišem ja se sećam Šnajderove pesme »Korektori« i drugih impresivnijih stihova, Đuro Šnajder je, uglavnom protiv sebe, požurio da objavi zbirku stihova koji nisu moćni da nas uvere da ovo objavljivanje ima svoj dovoljan razlog u makar jednoj poruci pesnika našem vremenu. Eto, sada znamo razlog: Šnajder je morao da pribegne konstrukcijama koje deluju kao isečeni komadići jednog filmskog žurnala našeg svakidašnjeg. Da, to pesniku tako ne izgleda, ali to je tako, a njegovi stihovi, makar i u jednoj kritici. dakle, a posteriori dati, mogu da ga u to uvere:

»A ruže bi trebalo oteti podmukloj ljepotici
Što kraljuje za volanom u večernjoj ulici«.

Ovaj brodwayski štimung zameniće Šnajder, dalje, stihovima iz pesme »Prva pjevačica« (»... ova mala žena iz Brazilije«):

»Onda urla iznad glava,
urla u sjajne oči
što je razapinju golu
na križ njene profesije.«

Najzad, došli smo bar na jednu određenu tačku na kojoj je moguće stvoriti jedan zaključak: Šnajder se bavi »popravljanjem sveta« i ne libi se deklarativne izjave o razapinjanju pevačice »na križ njene profesije«. I, uopšte, »velike geste«, kako bi rekao Krleža, nikako nisu izuzete iz Šnajderove poezije koja je posvećena ljubavi; konstrukcije a ne prava poetska snoviđenja sveta, dokazuju da je Šnajder ostao lišen jednog šireg, ornamentisanog, bogatog kruga asocijacija. Navodim prva dva stiha ove zbirke pesama:

»Obline ženske: obilje mesa bijela raskoši
Valovita u crnom trouglu noći.«

A isto može da dokaže i kalambur:

»Nitko ne može sasvim uspješno napipati svoje bilo
U stadima što urliču izbezumljeno na asfaltnim pašnjacima.«

ili:

»Tijelo je moje klupko prokletstva«.

i:

»Luda sam od ovog zelenila,
od tamnih šetnji
Što prevrću asfaltne bjeline
u ustima šuma.«

Ako kritički tekst ima zadatak da iznese nedostatke jedne poezije, a ja verujem da ima taj zadatak, — onda su glavni nedostaci Šnajderove lirike u tome što pesnik nije destilisao svoj doživljaj do jednog emocionalnog koncentrata, do sugestivne pesničke reči, što pesnik nije svoj doživljaj spoljnjeg sveta propustio kroz »svoju prizmu«, što nije otišao dalje od faktografiju i da se vine u one poetšto nije sačekao trenutke onoga što se označava kao trenutak nadahnutosti već je ishitrio konstrukcije samo nalik na spontani, apsolutno savremen doživljaj sveta, što pesnik nije osetio opšti ton savremenog pevanja, što nije mogao da prevlada »sitnodetaljističku«, deskriptivnu lirsku faktografiju i da se vine u one poetske regione koji su iznad misli sitnih, želja sitnih, strasti malih i jalovih oblikovanja iza kojih je, upravo zato što su nesugestivna, veoma jalovo tragati za ličnošću pesnika, za ličnošću Đure Šnajdera. I kada se odloži ova divno opremljena (Opremio: Edo Murtić) i po svojoj ceni ne mnogo pristupačna knjiga, — ostaje nam da verujemo da je zbirka »Ljubavnici u tuđim očima«, ne samo zato što je zbirka pesama, — i jedan promašen izdavački pothvat izdavačkog preduzeća »Naprijed« iz Zagreba.

Ostaje: stihovi preporučuju ili ne preporučuju jednu knjigu pesama, u ovom slučaju: ne preporučuju, nažalost.

Branko PEIĆ

IZLOG KNJIGA

CIRO ČULIĆ:

„Žeđ“

(»Matica Hrvatska«, Split, 1958)

U biblioteci suvremenih pisaca Pododbor Matice Hrvatske u Splitu objavio je kao jedanaestu svesku zbirku pesama »Žeđ«. Ciro Čulić, iako do sada nepoznat široj čitalačkoj publici, ovom knjigom se u potpunosti afirmisao i pretstavio kao tih i suptilan lirik.

Sigurnom rukom i bistrim zapažanjima pesnik nas uvodi u svoj svet pun sunca i jarkih boja, mirisa mora i srebrnaste mesečine. Nenametljivo i mirno, Čulić otkriva sve lepote i tragiku rodnoga kraja; bez mnogo reči, ali zato divnim slikama on daje pejsaže i kolorite predela uz more, crta neposredno i impresivno mrtvu česmu ispred kuće, punoću slatkih zrna u čokotima, hvarski trg na mesečini, mlake škrge riba. Ništa u ovoj poeziji nije suvišno. Sve je odmereno dugotrajnim promatranjem i uočavanjem bitnoga. Otuda ona briljantna kondenzovanost izraza, osećanje za pravu, neizveštačenu sliku i sposobnost stvaranja atmosfere onakve kakvu pruža mediteranska klima.

Strpljivo, ali sa zanosom senzibilnoga pesnika Ciro Čulić je gradio svoju poeziju. Gotovo ni jedna pesma ne deluje hladno, odbijajuće. Pesnikov svet iskrsnuo je u punom sjaju i toplini, čak i onda kada je opevao turobne i crne trenutke svoga života (»Utopljenik«, »Ništa nisam iznio«), jer i u tim pesmama se ogledala veličanstvena veličina mora. Međutim, ako se u nekim stihovima i očituje prisustvo prvenstveno španske moderne lirike (a Čulić je prevodio na srpskohrvatski jezik Himeneza i Maćada), pesnik je nastojao da taj uticaj svede na najmanju meru i da ostane svoj, originalan, nepravljen i na našem primorskom tlu. U tome je sasvim uspeo.

Stjepan GODIĆ

* * *

Još jedan poetski glas

(S. Quasimodo: A veče je već tu, Zora, Zagreb, 1958)

Italija, koja je nekada bila kolijevka evropske kulture i u vremenu od XIV. do XVI. stoljeća davala ton drugim književnostima, osobito onim, koje su inklinirale Sredozemlju, kasnije je izgubila taj prestiž i nikada ga više nije stekla. Pa ni XX. stoljeće, koje je posebno u poeziji donijelo sjajnu obnovu mnogim zemljama, prema Italiji nije bilo osobito darežljivo. To se može reći uprkos činjenici, što je val te obnove dotakao i Italiju i što se u njoj javilo bez sumnje dobrih i zanimljivih pjesnika. Mi u ovom slučaju ne zaboravljamo činjenicu, da su Talijani, točno prije pedeset godina, bacili u svijet prvi modernistički (futuristički) manifest XX. stoljeća, iz kojeg su u biti proizašli drugi pokreti. Ne zaboravljamo ni avangardističke zasluge jednog Ungarettija, ni uspjehe jednog Montalea, Gatta i drugih pjesnika, ali tu ipak nema nijednog imena, koje bi značilo ono što znači na pr. jedan Rilke ili Apollinaire ili Lorca ili Eliot ili Blok, da spomenemo eto samo nekoliko imena, zamišljajući za svakim od njih jednu posebnu klimu, jaku i samoniklu, s nizom drugih pjesnika, možda i boljih od ovih, koje smo nasumce nabrojili.

Međutim, Quasimodo je jedan od rijetkih talijanskih pjesnika novijeg vremena, koji je prešao granice svoje zemlje i stekao svjetski glas. Ali on to nije postigao po tome, što bi bio neki novator posebnog tipa u poetskom izrazu, nego po nečem, što je možda vrednije od ovoga: po jednostavnoj, čistoj i direktnoj riječi čovjeka našega vremena, po onoj duboko humanoj zabrinutosti pred vrtoglavim i tamnim tokom ovih naših dana. Jer Quasimodo nije zatvoreni artist, nego prije svega čovjek, koji je sa svim svojim čulima u kontaktu s vanjskim svijetom i koji duboko osjeća njegove zvukove i boje, mir i oluju, patnje i nepravde. On je često sumoran i ogorčen, ali svoj portest nikada ne kazuje estradnim patosom.. Kao bol svoje ljubavi, tako i svoju pobunu on saopćava usporenim, isprekidanim i fino intoniranim glasom i njegove pjesme uvijek odzvanjaju tonom bolne kantilene, koja je kolo-raturna i onda kada je trpka i negdje u dnu sazdana od žuči. Jer on je uvijek u nekom toplom fluidu podneblja, u boji, u slici, u pejsažu. Zabrinut je za mir cvijeća, za vedrinu neba, za sklad među stvarima i nadasve za spokoj čovjeka u tom skladu, za onaj jedan mirni dan, bez oružja, u travi. I taj topli, neposredni, ljudski glas Quasimodov morao je doći do čovjeka našega vremena, kome je bio upućen, do čovjeka, koji stoji na srcu zemlje sam i bespomoćan. Taj glas je evo dopro i do nas u dobrim i korektnim prijevodima Joje Ricova. Ova mala, ukusno opremljena knjiga, pruža nam pogled na cjelokupno Quasimodovo stvaranje, predratno i poslijeratno. Među tim razdobljima talijanska je kritika vidjela stanovite pa čak i bitne razlike, a Quasimodo se na to znao ljutiti, čini nam se, s pravom, iako ne potpunim. Kad pogledamo njegovo djelo u cjelini, u njemu ipak ne vidimo nikakav nagao zaokret, nego jedan logičan razvoj od zatvorenih, hermetističkih oblika (koji nostalom nikada nisu bili lišeni ljudske topline i neposrednosti) do otvorenog, komunikativnog kazivanja. Ali podrobnija razrada ovog i nekih drugih problema ne spadaju u okvire jedne recenzije.

Nikola MILIĆEVIĆ

* * *

DRAGAN KULIDŽAN:

„Stanica bez sata“

(»Narodna prosvjeta«, Sarajevo, 1958)

Prva zbirka poezije Dragana Kulidžana ne govori mnogo i ne otkriva ništa novo. Povodeći se za nekim modernijim strujanjima u našoj savremenoj lirici mladi sarajevski pesnik je nastojao da svojim stihovima da približno isto ozvučenje i što oštrije slike. U potrazi za originalnim i nesvakidašnjim figurama, Kulidžan je zaboravljao na primarnost misli i osećanja, svodeći sve ono što je pokušavao da otkrije i protumači sebi i čitaocima na čistu dekorativnost.

Naoor, da izrazi svoje patnje i tugu zbog proticanja vremena i osuđenosti na samoću, u nekim pesmama dao je zrnca prave lirike. Ali, nemoćan da dublje razjasni uzaludnost svoga trajanja i neizvesnost od buđenja, Dragan Kulidžan obavija većinu svojih pesama nerazumljivim slikama i metaforama i tako ostvaruje vlastito shvatanje modernosti. I da bi što više istakao to vlastito shvatanje modernosti pesnik konstruiše, a što je najtragičnije, zapostavlja i sputava silinu emocija.

Pesme su tako u ovoj knjizi ostale ogoljene, bez topline i bez poezije.

Stjepan GODIĆ

FILM

ISTORIJA I POEZIJA

Zadatak dokumentariste čini gotovo uvek jedan smišljeni, unapred organizovani posao, ispunjavanje izvesnog prethodno predviđenog plana. Tako objektivni svet dopušta da njegovi tokovi budu režirani subjektivnim osećanjem umetnika i da osnovni njegov životni potencijal trpi sintetična odabiranja i a priori zamišljenu strukturu. Gotovo od kad postoji film, postoji i ambicija čoveka da ustanovi i registruje golu istinu sveta koji ga okružava, čijim autentičnim otkucajima dodaće on svoje osećanje, ideologiju i psihologiju, svoja potcrtavanja i stilizacije. U krvava ratna žarišta i na mesta istoriskih društvenih i ekonomskih promena, pred enigmatične finese mikroskopskih svetova i u zanesene prirodnjačke pohode šalje on svoje kamermane da bi dobio ne samo sliku sveta kojeg čini već i sliku o tom svetu koje je on ravnopravni i neprikosnoveni tvorac. Već na početku ovog veka Barker iz Varvika ističe devizu *Barker je svuda gde se nešto dešava,* dokazujući time ne samo svoju sopstvenu spremnost da zabeleži najznačajnije trenutke vremena kome prisustvuje, već i stalnu ambiciju filma da osluškuje i pamti, beleži i čuva neprestani puls života, autentično lice stvari a u godini 1908 počinje da se odvija prva stalna kinematografska hronika vremena *Pate-žurnal.* Skromni tehničari i inventivni umetnici, slučajni dnevničari i pripremljeni reporteri počinju da *sriču ovaj vek,* da iz efemernih, jednostavnih hronika pripremaju istoriju a iz malih vizuelnih beležaka sastavljaju svoju, neponovljivu sliku sveta. Tendenciozna ideologija i reklamni zahtevi, naučna ispitivanja i radoznalost istraživača potpomažu ovu akciju. Filmska kamera postaje obavezni sastavni deo putničkog prtljaga, naučnih instrumenata i ratničke opreme, stalni pratilac čovekovih podviga i svedok njegovog trijumfa, napora i stradanja. Tako su sačuvani etnološki, etnografski, socijalni i humanitarni podaci o čovekovom životu na raznim geografskim udaljenostima i pod paradoksalno različitim uslovima: filmovi Grirsonovi, Flaertijevi i Kavalkantijevi, *Noćna pošta* Bazila Rajta, *Crne marame* Bastaćeve, *U senci magije* Krste Škanate.

Taj dokumentarni poduhvat kome nema ravna u istoriji kinematografije postao je značajan i svojom drugom fazom koja je autentičnosti ljudske drame masovnog umiranja pridodala epski, gotovo antički oblik i jednu novu prostornu dimenziju. Frenk Kapra se, zajedno sa svojim saradnicima među kojima su se nalazila samo izuzetna imena, umešao u stvarne tokove ratnih zbivanja i iz njih izvukao maksimum dramatike, tragičnog i heroičnog i tako načinio jednu svoju, ličnu priču o ljudima koji su nesvesno postali junaci jedne povesti. On je razgrnuo obične, banalne trenutke ovog sukoba, pronalazeći prave i suštastvene punktove i najdramatičnije čvorove, izmenio vremenski tok i usplahireni ritam svoje pretstave o ratu načinio osnovnim ritmom svojih filmova. On se tako umešao u neke tokove savremene istorije i time postao reditelj njenog zbivanja. On je od istinitosti različitih ratnih dokumenata uzimao delove koji su mu se činili najubedljiviji, pronalazio u njihovoj neporečnoj autentičnosti ono što je prevazilazilo svest da se to zaista odigralo i što je u sebi imalo nešto više od običnog podatka ogoljenog do strave, i od takvih delova stvarao svoju sliku rata. On je tako postao stvaralac jednog sasvim novog, prečišćenog, režiranog događaja. Tako je postignuto sjajno jedinstvo u kome sintetični izraz pripovedača, njegova zaokupljenost samo osnovnim u događaju i autentično lice stvari koja se prikazuje, dobijaju podjednako važna mesta.

Materijali koji danas, na kraju četvrtine decenije neprekidne vitalnosti Saveza komunista Jugoslavije stoje pred filmskim rediteljem, ne prestaju da pokazuju svoja dvoguba značenja, svoje protivrečne mogućnosti. Dragoceni fotosi iskopani iz duboke konspirativnosti nekog zida, požuteli leci pronađeni u istoričarskoj slojevitosti kakvog arhiva, slučajne fotografije i namerni, neustrašivo načinjeni snimci kakvog krvavog, usplahirenog i neponovljivog trenutka, neprijateljske hronike i prvi *žurnali naše stvarnosti,* nepresušno su izvorište stalnog jedinstva dokumenta i kreacije, realnog i metaforičnog, istorije i poezije. Ova hronika jednog gigantskog društvenog kretanja, ovaj mučno sastavljani mozaik jedne borbe, već u svojim osnovnim jedinicama, u svojim samostalnim sekvencama i autohtonim kadrovima krije sopstvenu dramaturgiju, celovito osećanje tragičnog, posebnu simboliku. Rezultat samo sačuvanih pogleda na neki događaj, slika samo ponekih bitnih i određujućih istoriskih punktova i množine sitnijih, slučajno zabeleženih trenutaka, nepoznatih heroja i jednog uopštenog stanja stvari, taj vizuelni fond revolucije kolikim samo spoljnim uslovljenostima, izvršio je još u toku vremena koje je obeležavao, prvobitni posao sinteze i jednu hiperboličnu radnju. Mali, slučajno zapaženi i gotovo nepoznati junaci poklonili su svoja lica istoriji uporedo sa najznačajnijim organizatorima njihove borbe a epizodna uloga neke jednostavne akcije, sitan ma i veoma karakterističan pokret neke ličnosti, živopisan detalj kakvog događaja kome je nemoguće odrediti najtačniji vremenski i lokalni okvir ušli su u prvi plan jedne istorije. Tako se još jednom ispoljio demokratični, opšteljudski duh filmske umetnosti koja je sama pronalazila svoje heroje i u materijalima često otetim iz neprijateljskih ruku pročitavala blistave podatke o njihovom junaštvu, što je sve, u ovoj prilici našlo sinhronizaciju sa opštim humanističkim opredeljenjem revolucije čiji tokovi su bili čuvani i beleženi sredstvima filma. To prvobitno odabiranje izvršeno imperativom vremena i najrazličitijih mogućnosti koje su uslovljavale da li će ili neće nekakav presudan trenutak naći svoju vizuelnu potvrdu na fotografskoj ploči ili filmskoj traci, značilo je anticipaciju posla sinteze koji će današnji reditelj imati da izvrši stvarajući svoju priču o tom vremenu. Tako će onih nekoliko filmova koji se u ovom času bave junačkom istorijom našeg Saveza komunista značiti ne samo neminovnu potvrdu te istorije, nego će, sastavljeni iz bezbroj sitnih detalja ove gigantske upornosti, doneti svoj sopstveni ugao i specifično osvetljavanje, a ukupnost ovog poduhvata činiće, kao i u toliko ranijih slučajeva, jedan sintetičan, poetičan i tragičan aspekt ovog junačkog perioda.

Bora ĆOSIĆ

INOSTRANE TEME

U JEKU PARISKE POZORIŠNE SEZONE

PISMO IZ PARIZA

Pariz je najpozorišniji grad u svetu, grad koji ima 55 stalnih pozorišta, dok ih Njujork ima 25, London 23, a Berlin samo 15. Ali problemi pariskih pozorišta su skoro isti kao i problemi drugih pozorišta u svetu, od kojih se sigurno najteže rešava materijalni problem. Direktori pariskih pozorišnih sala iznajmljuju svoje sale pozorišnim trupama koje, prigodno sastavljene, pripremaju izvestan komad. I sve zavisi od proračuna kako će reagovati publika. Jedan komad može da igra samo mesec ili dva meseca kao „Nedeljno dete" kojim je čuveni glumac Pjer Braser nastavio svoju zanemarenu spisateljsku karijeru, a može da gura i pet godina kao „Ljubav četiri pukovnika" od drugog glumca Pitera Justinova. A kad jedna stvar ne ide kako treba, skida se sa programa, glumci ponovo čekaju na angažman, a sala se izdaje onima koji ponovo startuju. Značajna imena francuske scene obično ne čekaju dugo na angažman, ali to nije pravilo: i najbolji od njih ponekad čekaju — godinama. Tako je Madlen Robinson slomio nogu dok je igrala „Dobru večeru" i na njeno mesto je odmah pozvana Mari Bel ali čim je ozdravila dobila je veliku ulogu u komadu „Kopija gospođe Opik", dok je Pjer Blanšar čekao nekoliko godina da ga Kami angažuje za svoje „Opsednute". Zato je ipak sreća igrati u jednom komadu koji dugo ostaje na sceni i uvek ima publike.

Tako se pozorišni život u Parizu kreće u začaranom krugu: ljudi koji su odlučili da svoj život posvete pozorišnoj umetnosti, moraju da se povode za ukusom publike da bi mogli da žive. Naravno, izuzimaju se oni koji su zbrinuti u pozorištima sa stalnim državnim dotacijama, kao što su Francuska komedija (dve sale, Luksemburg i Rišelje) i Narodno nacionalno pozorište. Ali, pomalo paradoksalno, ova pozorišta koja s obzirom na svoje materijalne mogućnosti mogu da daju i nešto što ne odgovara trenutnom ukusu publike, teško se odlučuju na smelosti, na otkrića novih pisaca i komada, na novi stil. Ostala pozorišta, odnosno pozorišne ekipe, koje država takođe pomaže određenom sumom novaca za određeni komad, razvijaju svoju delatnost u dva pravca: s jedne strane, tačno je, igraju bulevarske komedije, erotične drame ili sladunjave melodrame, ali isto tako daju savremenu dramu drugih naroda, prvi pružaju ruku novim piscima i uvek iznova traže novi stil za njih. No ukus publike je vrhovni zakonodavac i verovatno zato ove sezone u pariskom pozorišnom repertoaru nema antičke drame, nema Šekspira, Strindberga, Ibzena, Pirandela, Čehova, Gorkog, Hauptmana, Šoa i Žirodua — da pomenem samo one pisce bez kojih je skoro nezamišljiv i repertoar manjih pozorišnih centara. To je, međutim, normalno kad se zna da najveći finansiski uspeh donose tipični bulevarski pisci Andre Rusen, Marsel Ašar i Felisjen Marso, od kojih su prva dvojica članovi kluba pisaca čiji su komadi premašili 1000 uzastopnih pretstava, a treći će im se uskoro priključiti.

Ipak, pariski repertoar ove sezone je toliko raznovrstan da svako može da nađe niz komada koji odgovaraju njegovom kriterijumu ili ukusu: svako može da bira od „Marijane" jednog skoro zaboravljenog francuskog pisca Tristana Lermita ili Kornejevog „Sida" do najnovijeg Anujevog komada „Smetenjak" ili Joneskove prve velike drame „Ubica bez nagrade". Ako se pak radi o čuvenim rediteljima može da bira između Kamija koji je postavio svoju dramatizaciju „Nečistih sila" od Dostojevskog, Žana-Luja Baroa koji je režirao Ofenbahovu operetu „Pariski život". Mišela Vitolda koji je za svoju režiju „Dvanaest gnevnih ljudi" dobio nagradu Dominik za najbolje režiranu pretstavu u ovoj sezoni ili Renea Klera koji je pristao da režira Miseovu dramu „Sa ljubavlju se nije šaliti". Ako se pak pri izboru još i rukovodite željom da vidite sve čuvene glumce koji igraju po pariskim pozorištima, onda ćete gledati skoro sve komade, jer je raspodela čuvenih glumaca izvršena po skoro nepogrešnom ključu: u svakom komadu igra bar jedan od njih, a ponegde ih ima i čitava pregršt, kao u trupi Reno—Baro, gde pored šefova trupe možete videti Sizi Deler, Simon Valere, Žana Paredesa, Žana Desajia ili u Narodnom nacionalnom pozorištu, gde možete videti Žana Vilara, Mariju Kazares, Žerara Filipa, Sizanu Flon, Ženevjevu Paž, Žorža Vilsona.

Praveći jedan izbor iz ovih mnogobrojnih komada po važnosti dela, pisaca i režije, mislim da moram na prvo mesto da stavim dramatizaciju „Nečistih sila" koju je Kami sam režirao na sceni koja nosi ime obnovitelja francuskog pozorišta Antoana. Prirodno je da ono što učini mladi francuski dobitnik Nobelove nagrade za Francuze mora da bude vrlo interesantno, a za strance vrlo atraktivno. Utoliko pre što je Kami u vezi sa ovom dramatizacijom, otkrivajući da je Dostojevski oduvek bio njegov učitelj i da on sledi njegov primer u borbi protiv nihilizma, otkrio još jasnije svoj ideološki stav. Tomas Man je pisao da su „Zločin i kazna", „Idiot", „Braća Karamazovi" i „Nečiste sile" „kolosalne drame, skoro potpuno scenski komponovane". Kami je to, isto tako, osećao, godinama mislio na ovu dramatizaciju i najzad je ostvario svoj san. Njegova ideja je bila da Dostojevskog malo racionalizuje, umeri, smiri. I u tome je potpuno uspeo, ali niko nije ni mogao verovati da time u izvesnom smislu Dostojevski neće izgubiti: bilo je nemoguće u jednoj drami koja traje samo tri i po sata reći sve ono što je Dostojevski rekao u svom romanu. Ali dramatizacija je sasvim uspela u pozorišnom smislu, ona teče vrlo prirodno i čitavim svojim tokom drži gledaoca. Izvesna skraćenja su bila nužna i Kami je s razlogom izbacio ličnost Karamzina, ustvari parodiju Turgenjeva, ali je zato ubacio Stavroginovu ispovest, koja nije štampana u ranijim izdanjima „Nečistih sila". Nažalost, nije mogao da izbegne pripovedača Grigorjeva, koji između slika ispred zavese objašnjava šta se desilo u međuvremenu od jedne do druge slike.

Ono što je u samoj pretstavi najinteresantnije, to je Kamijeva režija. Kami je okupio odličnu ekipu glumaca u kojoj se ističu Pjer Blanšar, Tanja Balašova, Mišel Buke, Pjer Vanek i Katarina Selers, koja je napustila Baroa i veliku ulogu u „Satinskoj cipelici" da bi igrala kljastu i luckastu Mariju Lebjatkinu. U takvoj ekipi Rože Blen, poznati reditelj i glumac Beketovih komada, mogao je da igra samo skoro beznačajnu ulogu episkopa Tihona. Održano je 180 proba, koje su se često završavale u pet ujutru, i ekipa u kojoj je najpre samo režiser razumevao Dostojevskog uspela je da umnogome uđe u duh ruske sredine 1870-tih godina i u misao Dostojevskog. Kami se pokazao dobrim znalcem scenskih zakona: njegova mizansecena je nepogrešna i čitava pretstava je na izvanrednoj visini, izuzev jednog pada, koji je bio obeležen i neuspelim dekorom inače vrlo sposobnog crtača dekora i kostima Mejoa — scene Stavroginove ispovesti. Uopšte, Stavrogin Pjera Vaneka je bio najslabija tačka pretstave, jer je tu ličnost nemoguće otelotvoriti. Najviše glumačko dostignuće je postigao genijalni Mišel Buke, koji je u ulozi Petra Verhovenskog zasenjivao ne samo svoj uzor u drami Stavrogina, nego i sve druge glumce, stvarajući od pretstave svoju ličnu egzibiciju u kojoj je sve bilo savršeno: glas, gest, kretenje, nenametljivost i nesavladljivo zračenje koje je apsolutno osvojilo publiku. Druga velika uloga je bila uloga Stepana Verhovenskog koju je igrao Pjer Blanšar, takođe magistralno ali malo uzdržanije: scena na samrti kada je roptao a glas mu se čuo do poslednjeg ugla sale, za mene će ostati isto tako nezaboravna.

Žan Vilar je u Narodnom nacionalnom pozorištu postigao veliki uspeh pretstavom na kojoj prikazuje dva manja komada: Židovog „Edipa" i jednočinku Prospera Merimea „Kola Sv. Pričešća". U pretstavi se divno uklapaju, uprkos svoj razlici, klasični i stilizovani „Edip" i romantična komedija Merimea. Žid je svojim delom nastojao samo da načini jednu varijaciju na Edipovu temu, želeći da pokaže čovekovu moralnu nadmoć nad udesom i neprihvatanje religioznog rešenja oličenog u slepom starcu Tireziji. U jednom lepo stilizovanom dekoru, Vilar je uspeo da opipljivo pretstavi Židovu misao o čovekovoj slobodi da uprkos svakoj predodređenosti izabere svoju sudbinu, naglašavajući čuveni Edipov govor o Čoveku kao jedinom rešenju svih problema života. Posle ove ozbiljne, lucidne i smirene drame, date uzvišenim i širokim potezima, Merimeov komad je izgledao još egzotičnije, još uznemirenije i još mlađe. I ne samo da je odagnao sve sumnje u aktuelnu vrednost Merimeovog „Pozorišta Klare Gazul", nego je uspeo da publici pruži jedno veliko umetničko zadovoljstvo. Ova komedija karaktera i situacije je jedna vrlo tanana studija u kojoj se prepliću razna osećanja, ljubavi, ljubomore, gneva, i raznih situacija, ogovaranja, koketovanja, ulagivanja. Igrana od dobre ekipe, ona se pretvorila u jedan brio pun svetlosti i boja. Žorž Vilson kao vice-kralj bio je izvanredan po lakoći i nedvosmislenosti kojom je pokazivao raskol između svojih osećanja i svojih reči, ali trijumf je pripao Mariji Kazares. Ova uvek samo osrednja glumica na filmu, na sceni je dala jedan tako plastičan, tako prirodan, tako neodoljiv lik kokete Perikol, koja uspeva da izmami zlatom optočena kola vice-kralja, da na njima ode na pričešće i tamo očara i samog biskupa koji bi trebalo da štiti moral, da je svako zanemeo i očima i ušima grabio sve ono što je ona neštedimice davala od svog glasa, prijatnog glasa, savršene dikcije, briljantnih gestova i ljupkih pokreta.

Miseov komad „Sa ljubavlju se nije šaliti" ustvari je treći Miseov komad koji je ove sezone postavilo na svoj repertoar Narodno nacionalno pozorište, a peti Miseov komad koji se ove sezone mogao videti u Parizu, što je previše za ovog ne velikog dramatičara. Posebni interes za ovu pretstavu, međutim, ne leži u vrednosti komada, koji je Mise završio neposredno posle svoje avanture sa Žorž Sandovom, nego u činjenici da se pozorišne režije ovog komada prihvatio prvi put u svom životu slavni filmski režiser Rene Kler. Ali ne može se reći da se Kler proslavio svojom prvom pozorišnom režijom. Bilo je teško rešiti problem brzog smenjivanja više scena, a Kler ga je rešio promenom pozadinskog dekora u vidu niza zavesa koje su se naizmenično spuštale i dizale i koje je koloristički izvanredno naslikao poznati slikar Eduar Pinjon. U prvoj polovini komada Kler je našao mnogo poetsko-humorističkih akcenata u liku Gospođe Pliš i, naročito u likovima učitelja Blazijusa i sveštenika Bridena, koji su se gložili oko Baronove trpeze. Ali Miseov komad nije samo laka komedija, nego se iznenada pretvara u dramu: ljubavna igra Perdikana i Kamile, koji ne žele da jedno drugom priznaju da se vole, dovodi do toga da se seljančica Rozeta, razočarana i pomalo osramoćena u očima svojih seljaka svojim odnosom prema Perdikanu, ubija. Rene Kler nije uspeo da reši problem promene žanra i u drugoj polovini komada se poetsko-humoristička atmosfera izgubila a da joj reditelj nije našao zamene. Usto, i nosilac glavne ženske uloge Sizan Flon nije bila ni svojom pojavom ni svojim glasom pogodna da igra romantičnu junakinju Ka-

Nastavak na 16 strani

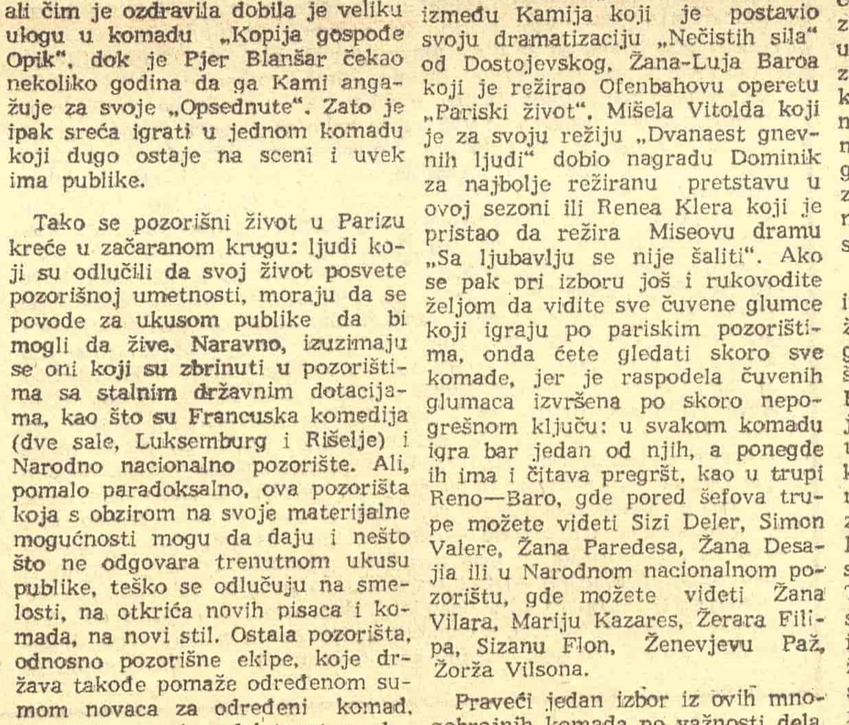

LORAN TERZIJEV I NIKOL BEZRIMON U LORKINOJ DRAMI »KAD BUDE PROŠLO PET GODINA«

Pismo iz Pariza

Nastavak sa 15 strane

milu koja je očarala Perdikana. Čitavu stvar je ipak spasao Žerar Filip, koji je bio pravo oličenje Miseovog junaka, pun romantičnog žara, otmene bezbrižnosti i mladalačkog šarma i izvesni kritičari su s punim pravom istakli da je on komad poneo sam na svojim plećima. U intervjuima povodom premijere ovog komada Rene Kler je izjavio da je režija ovog komada, koji je režirao na Filipovu molbu, samo jedan mali intermeco i da je film bio i ostao njegov glavni posao.

Jedan od komada koji je izazvao izvesnu prepirku u štampi je „Stenica" Vladimira Majakovskog, koji se prikazuje u nekadašnjem Dilenovom pozorištu „Atelje". Diskusija se najpre vodila oko adaptacije, a to je jedno pitanje od opštijeg značaja, jer francuski pozorišni prevodioci sebe smatraju adaptatorima dela i često uzimaju vrlo veliku slobodu u preinačavanju piščevih reči i ideja. Tako je, naprimer, vrlo poznati pisac Marsel Eme tako adaptirao Milerov komad „Pogled s mosta" da se Edi Karbone na kraju komada sam ubija! Prevodilac „Stenice", poznati pozorišni reditelj Andre Barzak, koji dobro poznaje rusku literaturu, učinio je mnogo manji greh: on je uglavnom slobodno preveo neprevodljiva mesta iz komada a neka izostavio, smatrajući da neće biti dovoljno razumljiva Francuzima. Drugi prigovor se odnosi na smisao njegove režije, odnosno na tumačenje uloge glavnog junaka Prisipkina. Barzak je „Stenicu" gledao u Moskvi i dobrim delom je preneo ono što je tamo video, ali je dao nešto izmenjeni smisao ulozi Prisipkina, proletera koji je zaveden malograđanštinom, digao ruke od izgradnje socijalizma. U prvom delu ove komedije-bajke satira na malograđane i malograđanštinu bivšeg radnika Prisipkina a sada Pjera Skripkina po zanimanju mladoženje je očigledna. Ali u drugom delu delo Majakovskog nije jasno. Vidi se kako će malograđanin kroz pedeset godina od 1929 (kada je delo napisano) biti isto tako redak zver kao i stenica, ali to tehnokratsko društvo koje je pisac naslikao kao društvo budućnosti, bez pijanstva ali i bez ljubavi, deluje tako da publika staje na stranu negativnog čoveka koji više liči na nas nego strogi i metodični higijeničari budućnosti budućeg društva. U Barzakovoj režiji ambijent komedije je tačno pogođen, a gluma je zadovoljavajuća (to je jedna od retkih ekipa koja nema zvezda). Barzak je, međutim, uspeo da režira jednu izvanrednu scenu koja se dugo pamti: scenu svadbe koja traje dvadesetak minuta u paklenom tempu veselja, pijanstva i orgijanja a za to vreme se izgovori tek nekoliko rečenica, ali ne znam koliko i u tome ima ugledanja na moskovsku pretstavu u režiji Valentina Plučeka i Sergeja Jutkeviča.

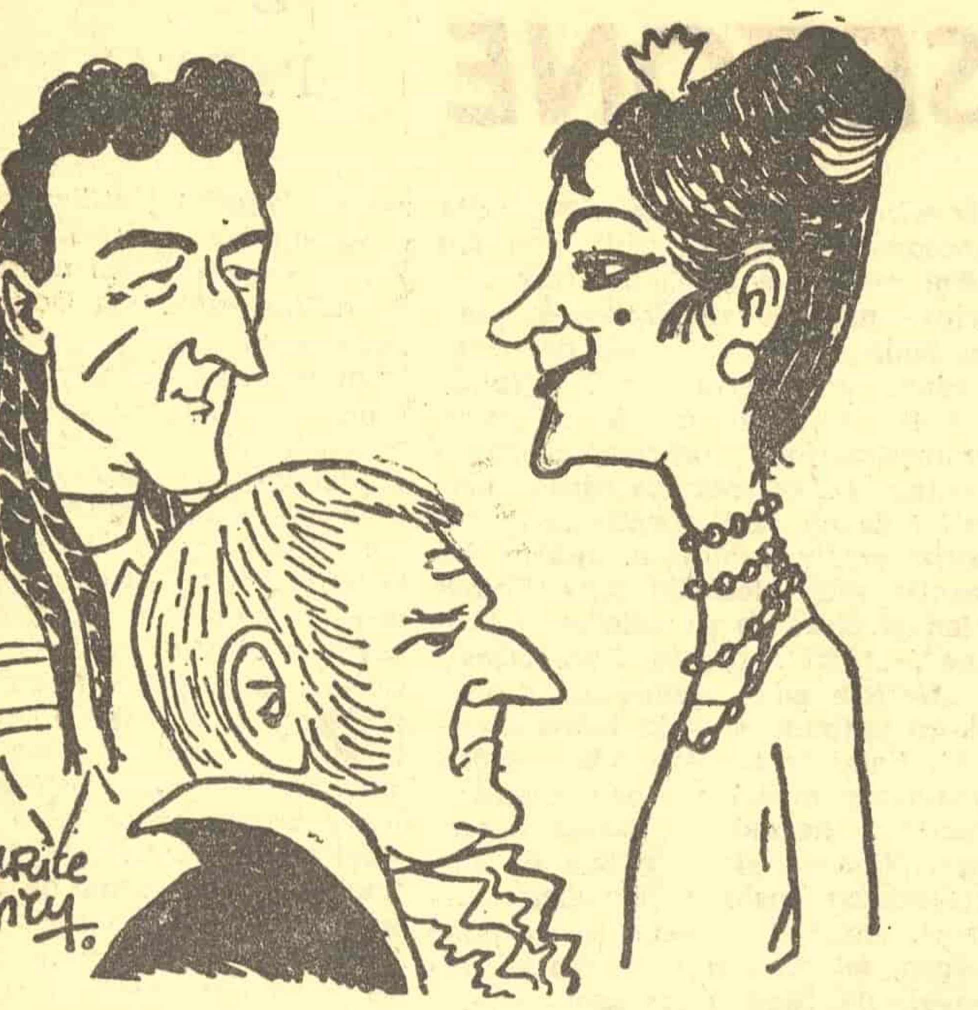

ONI SU STVORILI NAJBOLJU OVOGODIŠNJU PRETSTAVU U NARODNOM NACIONALNOM POZORIŠTU — ŽAN VILAR, ŽORŽ VILSON I MARIJA KAZARES

Najveću razliku mišljenja kritike i publike izazvala je svakako pretstava Lorkinog komada „Kad bude prošlo pet godina", koji je pisac, kažu, voleo više od svih drugih i koji je napisao pet godina pre svoje tragične smrti. Ovaj komad, koji je Lorka nazvao „legendom vremena" i koji nije doživeo da vidi na sceni, nema ničega zajedničkog sa poznatim Lorkinim strasnim dramama iz realnog života Španije: ovo je jedan komad koji kao da se sanja, mada pokazuje kako je sanjarenje opasna stvar. Jedan mladi čovek napušta ženu koja ga voli radi jedne imaginarne ljubavi i iscrpljen i utučen igra sa sudijama na kartu svoga srca i — gubi: ne može da se živi od sna. U dekoru i kostimima punim mašte, komad je igrala u eksperimentalnom pozorištu „Rekamije" jedna grupa mladih glumaca na čelu sa Loranom Terzijevom, koga je proslavio Karneov film „Varalice". Mada gluma nije bila na velikoj visini, za vreme pretstave gledalac je zaista očaran Lorkinim svetom sna i njegovom poezijom, makoliko to malo ličilo na Lorku koga već volimo. I pretstavu i Lorkin komad negativno su ocenili neki kritičari na čelu sa akademikom Robertom Kempom, ali neki pisci su izjavili da je komad veoma velike vrednosti, a među njima (da ne pominjem Fransoaz Sagan) i čuveni pesnik Anri Mišo.

Jedno od pozorišnih iznenađenja ove sezone je odluka Žana-Luja Baroa da sa svojom trupom igra Ofenbahovu operetu „Pariski život". Baro to opravdava kao pokušaj da u svom pozorištu oproba jedan novi stil i da publici pruži radost i zaborav. Proračun Baroa, koji je ranijih godina dolazio na ivicu finansiske propasti, pokazao se ovoga puta vrlo dobar: Ofenbahova opereta je komad za koji je u Parizu možda najteže dobiti kartu. Baro se doista pokazao majstorem i u režiji operete: sve je u njoj živo, lako, lepršavo i duhovito. Sam Baro je najpre igrao samo ulogu statiste, ali je poslednjih dana uzeo manju ulogu Brazilijanca, u kojoj on, glumeći, pevajući i igrajući, uspeva da pokaže više vatre i suptilnosti nego drugi glumci sa mnogo većim ulogama. Međutim, i čitava ekipa igra kao jedan dobro uigrani operetski ansambl, prevazilazeći svaki mogući operetski ansambl svojom glumom a ne zaostajući ni u pevanju i muzikalnosti. U tako uigranom ansamblu svojim prijatnim glasom ističe se Sizi Deler, a svojom virtuoznom glumom Žan Paredes. Parižani dolaze da u ovoj opereti u zgodama i nezgodama jednog švedskog grofa u Parizu vide boju jedne svoje minule epohe, danas stare skoro jedan vek (opereta je napisana pre 92 godine), a stranci da vide jednu od najboljih trupa u Francuskoj i u starom i relativno malom pozorištu „Kraljevska plata" i jedni i drugi nalaze ono što traže.

Jedan od događaja u pariskom pozorišnom životu je i postavljanje „Ubice bez nagrade" prvog dugog komada Ežena Joneska na scenu pozorišta „Rekamije". To je mnogo manje nejasan komad od njegovih ranijih komada: očevidno je da se radi o ideji uzaludnosti ljudske borbe protiv smrti koja svakoga dana i svakoga časa ubija bez neke koristi za sebe. Na taj način ovim komadom Joneskovo delo, tako malo shvaćeno čak i od i onih koji ga cene i brane, postaje mnogo jasnije i eksplicitnije, a istovremeno i klasičnije, odnosno manje avangardističko. U njemu je ostalo vrlo malo od njegovog prvobitnog šeretluka (telefon u džepu Arhitekte ili policajac na štulama) i sve dobija jednu mnogo više tragičnu dimenziju. Isti komad je hteo da postavi u svom pozorištu Žan-Luj Baro, ali u nedostatku termina ove sezone (rezervisane za Ofenbaha, Klodela i Anuja), tek iduće sezone. Međutim, Jonesko se, izgleda, ne čeka. On je u ofanzivi i žuri da postigne konačne uspehe: tako je došlo do toga da se sada daju četiri njegova komada u tri razna pozorišta. U „Ubici bez nagrade" poetski se naročito ističe jedan neobično dugi monolog u trećem činu, ustvari dijalog sa nemom smrću, jedna kvintesencija razloga protiv smrti, koji — kao što je poznato — ostaju samo nemoćni ljudski razlozi. U ekipi koja komad igra ističu se Klod Niko, koga je ovaj komad stavio u red zvezda, poznati Žan-Mari Sero, Nikola Bataj, istaknuti interpretator Joneskovih komada, i Florans Blo. U svakom slučaju, najinteresantnija je evolucija koju Jonesko pokazuje u ovom komadu i koja će se sigurno još više pokazati u komadu koji on sada piše za Vilarovo pozorište.

RENE KLER SA NOSIOCIMA GLAVNIH ULOGA U MISEOVOJ DRAMI ŽERAR FILIPOM I SIZAN FLON

Ovo je samo izbor iz pariskog pozorišnog repertoara u jeku sezone, iz koga sam izostavio sve ono što je smatram manje interesantnim u literarnom ili pozorišnom pogledu ili ono što još nisam video, kao Anujevog „Smetenjaka", Žarijevog „Ibija" ili Klodelovu „Satinsku cipelicu", za koje pretpostavljam da u oba pogleda imaju izvesne vrednosti. Ali ne može se svuda stići, a ni sve obuhvatiti. Jer, kad se govori o najvećim vrednostima u uspesima pariskog pozorišta ove sezone, trebalo bi neizostavno govoriti i o pantomimama Marsela Marsoa i njegove trupe, a naročito o izvanrednom „Kaputu", pantomimi postavljenoj po Gogoljevoj pripoveci. Ali to je jedan poseban problem o kome posebno treba i pisati. Isto tako, trebalo bi govoriti i o izvanrednim režiskim postavkama Žana Renoara i, naročito, Rejmona Ruloa nekih baleta za baletsku trupu Ljudmile Čerine. S druge strane, mada je pozorišna sezona u jeku, ima još mnogo zanimljivih komada koji će tek biti postavljeni. Uskoro počinje prikazivanje Vilijemsovog „Silaska Orfeja" u adaptaciji i režiji Ruloa, sa Arleti i čuvenim baletskim igračem Babileom u glavnim ulogama. I, najzad, krajem marta počinje sezona „Pozorišta nacija", sa 120 pretstava, 36 raznih spektakla na 14 jezika. Među dramskim pozorištima ističu se trupe Đina Červija iz Rima, Ingmara Bergmana iz Malmea i Puškinovo pozorište iz Lenjingrada koje će prikazati „Optimističku tragediju" od Višnjevskog. Ove godine će pored dramskih pozorišta učestvovati i mnoge opere — iz Berlina, Stokholma i Beograda (naši će davati „Kaću Kabanovu" i „Fausta", koga Francuzi očekuju sa naročitim nestrpljenjem), a isto tako i niz baletskih trupa, među kojima i trupe sa Haitija, iz Indije i sa Filipina. Ali o tome i onome što smo sada propustili drugom prilikom.

(U Parizu, sredinom marta)

Dragan M. JEREMIĆ

PRIČA „KNJIŽEVNIH NOVINA"

Vladimir BUNJAC

REKA

Stajao sam iza drveta. Video sam ih kako se drže za ruke i skakućući na jednoj nozi prelaze preko mosta. Reka je bila mutna i široka: bila je već jesen i cela periferija kupala se u blatu. Veliko crveno sunce leglo je na plotove. Znači, uskoro će veče — mislio sam. Nepuni sat pre toga padala je kiša i krovovi ovih periferiskih udžerica još su bili mokri. Sa bagremova kapale su kapljice. Video sam kako prema fabričkim dimnjacima i prema tornju crkve odlaze strašni crni oblaci i kako iza njih ostaje pomalo žućkasto nebo nalik na volovsko oko (:u mrtvačnici je visila mala čekinjava grudvica sijalice: neko se kretao kroz mrak. Kad sam ušao i zatvorio vrata jablanovi su prestali da šume: samo se tu negde čulo kako šišti voda. — Tražim tatu — izustih, a on je već dva dana ležao pored jedne bebe sa čudnim izrazom lica. Jedno oko držao je otvoreno. Stavio sam prst na njegov kapak ali kapak je bio hrapav i tvrd kao ljuska od oraha. Nepomičan. Pod njim je oko bilo beznadežno prazno kao i (nebo pod kojim sam stajao iza drveta dok su njih dve pretrčavale most. Onda sam posmatrao kako se kao dve tačkice muvaju po nasipu sa druge strane. Između mene i njih reka je nosila busenje trave i trulo granje, mumlala. Voda je zaudarala na mrtvu ribu i ustajalu ilovaču. Zaudarala je zemlja. Bila je zelena masna muljevita i osuta crvenim suncima barica kao boginjama. Ali sunce je nestajalo: video sam krvavu testeru plota ispred onih — kao na kartonu izrezanih — kućica i šiblje korov travu kako lagano tamne. Po mojoj su ruci hodali mravi. Stajao sam prislonjen uz drvo (oni su se kretali po pukotinama u debeloj kori) i bilo je kasno kada sam trgao ruku i počeo da otresam njome. Osećao sam dodire iglica na trbuhu, leđima, kolenu. Sećam se toga. Toga i sandalica koje sam gledao dole kako stoje zaglibljene u blatu: male skvrčene skorene sandale na mojim nogama, sandale i bele zokne i kvrgice kolena sa žutomodrim krastama a onda sam izašao na puteljak koji je kroz plakao ali polako je dolazio: video sam kako njegova glava pliva lišća i male male korake kao da kaska pseto: znao sam da me sledi. Luko Luko — vikao je Luko Luko , ali ja sam tada već trčao dahtao sam i trčao a on je tamo počeo da plače i tuli. Pogledao sam ga: samo mu je glava virila iz paprati. Zacenio se od plača: crven. Zašto tuliš viknuh budalo. Kakav si to čovek a on je i dalje plakao ali polako je dolazio: video sam kako njegova glava pliva po paprati. Hoću i ja to da radim rekao je Šta da radiš To Jest! pa posle da se izbrbljaš mami Neću! Zakuni se Bogami eto Dobro onda obriši te slince, some. Gurnuo sam ga niz stazu: Tornjaj se napred kušuj. Tur mu je bio blatan. Vrebao si me a — prekorevao sam ga. On je ćutao: nije se ni okrenuo, samo je nastavio žustrije da hoda svojim glupim krivim nogama. Vrebao si me je li — ali ni tada nije odgovorio. Ne pravi se lud kad ti kažem. Udarih mu čvrgu. Opet je počeo da tuli. No dobro samo umukni ako misliš da te ne ostavim ovde — bilo mi ga je zaista dosta. Voda se prelivala i dolazila do naših nogu ostavljajući na pesku ugljenisane grančice lišće komade dasaka i još ponešto. Lujo podiže praznu konzervu. U njoj je grgotala prljava voda. Luj Luj — pozvah ga — baci to Luj čuješ li ali on poče da trči šljapkajući po vodi i mekanom mulju. Držao je konzervu u ruci i trčao. Iz nje je pljuskala voda. Prebiću te — rekao sam — prebiću te Luj: tada se zaustavio. Stajao je nekoliko trenutaka nepomičan i gledao u vodu: po njoj je plivalo granje. Šta ti je budalo — upitah. Pokazivao mi je prstom: Zar ne vidiš. Zaista među granama... Izvadio sam ga. Moj je moj je — vikao je i počeo da slini. Čuti zašto blaješ — lepo sam mu rekao: Čekaj da ga naduvam. Gledao sam kako narasta iz mojih usta kako se izdužuje i kako se u njemu njišu crveno sunce žuta reka zelena obala. Njih dve mahale su sa one strane. Stajale su na gomili purpurne šljake i mahale. Tamo dole kevtali su psi. Pod lukom mosta čučao je Hinko. Promatrao, nas je. Tamo je bilo vlažno i hladno. Balon je zafrktao i splasnuo kada se Hinko podigao da nađe papir. Onda se brisao mokrim novinama. Promatrao nas je. Daj mi balon daj mi balon — vikao je Luj. Zar ne znaš da Hinko jede decu — rekao sam i tada su se duge plave kovrdže potresle od plača. Trčali smo kroz paprat gore prema drumu. Sliniš kao žena — rekoh. Hinko je navlačio pantalone: Ba ba — vikao je — ba ba ba — trčao je prema nama — baaaa — i video sam kako se njegova obrijana glava pomalja iz paprati. Iz usta mu je visila maramica namočena pljuvačkom. Curile sline. Luj je tulio. Daj mi ruku Luj daj mi ruku: ruka mu je drhtala, dahtao je i saplitao se. Hinko je bio već sasvim blizu: grabio je za nama peo se gore klizao i valjao po blatu. Puzao je četvoronoške i urlao. Iza zadimljenih kućica tutnji voz: sopće i zavija. Hinka više nije bilo: pre nego što je nestao video sam kako se ljubičasta koža na njegovoj glavi presijava među čičkovima. Hodao sam natraške i gledao tamo gledao kako iza nas putuje pusti drum: sijalice su se palile kao mala sunca ispod metalnih šeširića i drhtuljile u svetlom sutonu. Preko podvožnjaka tutnjao je voz. Čuo sam ga kako zviždi i kako tutnji čas ispod čas iznad kuća i plotova. Huktao je i ostavljao po krovovima i dvorištima crne kovrdže dima. Luj se sasvim smirio. Hodao je pored mene i duvao u balon. Ušli smo među gvozdene lukove mosta. Visoko gore vijale su se ptice. Onda se jedna odvojila i video sam kako se kao grudvica ruši prema reci: kao kamen. Bože — mislio sam — kao kamen. Utopiće se — dodade Luj. Nagnuli smo se preko ograde. Luj je pljunuo: bela penušava pljuvačka letela je kosimice pod most. U mutnoj matici prevrtalo se granje. Biće poplava — rekao sam): tramvaj nije dolazio. Video sam kako jedan odlazi i okreće se iza žućkastih prizemnih kuća. Zatim nestaje pod drvoredom. Zujale su žice. Vazduh je bio vruć ali u daljini kao da je grmilo. Rusi — reče neko. Isuse ko će da preživi ovo — mislio sam odvojio se od gomile hodao gore dole i izvirivao iza ugla: Nema ga — rekoh. Blještale su šine. Sunce je peklo odozgo i zujale žice. Krovovi su bili srebrni kao riblja krljušt. Nebo: dosadno plavo. Gore po njemu prevrtao se avion. Tada sam sišao sa pločnika i gazio po suvoj travi. Sustala je kao hartija. Spustio sam se u vrbak. Tamo je bilo sparno. Slušao sam kako u hladovini zuje bube kako udaraju po lišću i padaju. Kroz granje je blještala plehana ploča reke. Zaudaralo je. Voda je tiho šljapkala nedaleko mojih cokula. Onda sam video splavara kako naganja splav na ovu stranu. Krivio se preko vesla: Leševi leševi — vikao je — leševi. Štaaa — javi se neko sa obale — šta kažeš. Nagnuh se: jedan alas čučao je u čamcu a onda se podigao. Gledao je prema splavu. Nad njegovom glavom prevrtao se avion. Gledao sam kako splav dolazi. Onda sam pošao: žabe su padale u vodu. U mirisu vrba zujale su muve. Hej stanite — vikao sam — stanite: alas je skočio na splav i sada su se zajedno krivili preko vesla i lagano se otiskivali od obale. Okrenuli su glave i posmatrali me preko ramena. Video sam im oči. Svakome po jedno oko. Šta ćeš — reče jedan — promatrali su me — Hoću na adu — sunce mi je udaralo u oči: crvenila se reka. Ušao sam u alasov čamac. Oni su pristajali uz njega: Uskači — rekoše. Sve je bilo crveno. I nebo po kome se prevrtao avion. Video sam kako je napravio luping i počeo da se penje zujeći poput komarca ili konjske smrti. Šta je ovo ljudi — reče splavar. Ja sam ćutao. I alas je ćutao. Slegao je ramenima i ćutao. U daljini je grmilo. Avion se pretvarao u tačkicu. Rusi Rusi — govorio je splavar. Isuse — šaptao sam — Isuse. Alas je gledao u avion: Nema ga više — rekao je najzad ali iz grada je tukla artiljerija i na nebu su se otvarali mali cvetovi dima. Nebo je bilo jezero sa lotosovim cvetovima. Šuispod alasovih čizama šišti voda ali on se odjednom zaustavio. Bili po vrelom lišću a onda smo se provlačili kroz šiblje. Pod nogama je cijukala mokra mahovina. Mirisala je reka. Slušao sam kako ispod alasovih čizama šišti voda ali on se odjednom zaustavio. Bili smo u rukavcu reke. Stajao je nepomičan i ja sam se nagnuo da vidim: Bože mili — rekao sam, onda je moja senka izašla na sunce. Pružila se po vodi koja je bila crna i bez mirisa. Dno je od crnog mulja — mislio sam. Iznad vode zvrjao je zlatokrili bumbar: gledao sam kako besmisleno kruži nad tom vodom gde se nije imao/kuda spustiti. Onda ga je progutala senka i on je postao crn: sada je brundao u šiblju. Ćutali smo. Brundao je bumbar. Alas je rekao: Ovi su iz Jasenovca. Onda je opet brundao bumbar tamo u šiblju. Gledao sam kako miruju leševi. Voda je bila crna): bučala je sabijajući se između betonskih stubova mosta. Nosila je obla trupla pacova, volovske papke, rogove, creva. Hučala je i mirisala po kiši. Da ga pustim — pitao je Luj. Držao je balon nad rekom. Bilo bi dobro da ga pustim — ponovio je. Ako misliš da radiš ono bilo bi bolje da se okaneš — rekao sam mu i pošao. U uglu očiju spazio sam Hinka kako opet čuči pod mostom. Tražio je mokre novine i brisao se njima. Bilo bi bolje da požuriš nego da se igraš sa tom mešinom — rekao sam — ne bi bilo zgodno da neko primeti zbog čega idemo tamo. Čuo sam reku. I neka kola što su lagano dolazila s one strane mosta. Luj Luj dođi Luj — tada se odlepio od ograde i trčao ovamo. Reka je potamnila. Ni u balonu nije više bilo sunca. Vitlan Lujovom rukom koprcao se po modrom vazduhu. Bio je prljavo siv. Bio je siv kao kiša. Činilo mi se da čujem kako pada mrak i kako pod njegovom težinom pucaju čvornovati krtolasti izdanci crnih biljaka u tamnim jarkovima između kojih je putovao drum.) Hteo sam da zovem Tetice tetice draga ali obala je zajedno sa njom iščezla: pustio sam taj glas. Tamna se ploča penjala nadamnom. Emilija — zvao sam Emi — zvao sam — Emilija. Onda se u meni odazvao taj glas i ponovo je grgotala voda. Penjala se tamna ploča. Video sam krov i crkvu. Noge su mi se do članaka utisle u hladan mulj: tamna se ploča zaustavila. Onda sam otskočio i tamna se ploča naglo približavala: tada sam ponovo video vrtešku i čuo treštanje gramofona. Em... — viknuo sam i opet je voda grgotala i tamna se ploča penjala i bilo je opet tiho. Nisam više video vrtešku i plakao sam u dubini. Njeno se ime neprestano glasalo u meni. Onda sam otskočio ponovo i gledao tamnu ploču kako pada. Razbijala je klobuke. Video sam kravu i mesec. Grgotao sam i grcao i dozivao nekud po sebi. Ploča se razbila i video sam Emiliju kako leži na leđima i sunča se i druge kupače na pesku i travi i neke što stoje tu posmatraju i smeju se. Treštao je gramofon i vrtela se vrteška. Vitlala se po plavom nebu. Nebo je blještalo. Sekao me hladan mulj po nogama onda milovao po kičmi i počeo da lebdim: vozio sam se na vrteški i čuo Emilijin vrisak. Video sam krov i kišu. Ljuljao sam se. Nešto je plivalo pored mene i osećao sam da me dodiruje ali ja sam izmicao migoljio se i lebdeo i prevrtao u paperju mulja. Video sam ruke. Opet se javio onaj glas: Emilija. Ležala je opružena na suncu. Mirisao je mulj. Onda više nisam mislio: video sam noć. Čuo sam kravu i kišu. I ponovo sam čuo kravu i kišu. Zatim mi je bilo toplo i gledao sam sunce.

(Odlomak)

ILUSTRACIJA SLAVOLJUBA BOGOJEVIĆA

KNJIŽEVNE NOVINE

List za književnost, umetnost i društvena pitanja

Redakcioni odbor:
Miloš I. Bandić, Bora Ćosić, Slavko Janevski, dr. Mihailo Marković, Slavko Mihalić, Peđa Milosavljević, Branko Miljković, Tanasije Mladenović, Mladen Oljača, Vladimir Petrić, Đuza Radović, Izet Sarajlić, Vladimir Stamenković.

Urednici:
ČEDOMIR MINDEROVIĆ
PREDRAG PALAVESTRA

Direktor:
TANASIJE MLADENOVIĆ

List izdaje Novinsko-izdavačko preduzeće »Književne novine«, Beograd, Francuska 7. Redakcija: Francuska 7, tel. 21-000, tek. račun: 101-707-1-208

List izlazi svakog drugog petka. Pojedini broj Din. 30. Godišnja pretplata Din. 600, polugodišnja Din. 300, za inostranstvo dvostruko.

Rukopisi se ne vraćaju.

Tehničko-umetnička oprema:
DRAGOMIR DIMITRIJEVIĆ

Odgovorni urednik:
ČEDOMIR MINDEROVIĆ

Stampa »GLAS«, Beograd, Vlajkovićeva 8